

INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE
E KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP

KONTRIBUTI
I PROF. QEMAL MURATIT
PËR GJUHËSINË SHQIPTARE

/konferencë shkencore – 4 nëntor 2021/

35

Shkup, 2022

Boton:
INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE
E KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP

Vëllimi 35 – 2022
Biblioteka: **SCUPI**

Për botuesin:
Prof. dr. Skender Asani

Kryeredaktor:
Hidajete Azizi

Këshilli redaktues:
Zeqirija Ibrahimi
Bukurije Mustafa
Shejnaze Ajdini–Murtezi
Idaete Sinani

Sekretar i redaksisë:
Idaete Sinani

Copyright©ITSHKSH, 2022
Të gjitha të drejtat janë të rezervuara për botuesin.

ISBN: 978–608–4897–56–9
www.itsh.edu.mk

Ky botim financohet nga:

Република Северна Македонија
Министерство за култура

Republika e Maqedonisë së Veriut
Ministria e Kulturës

INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE
E KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP

KONTRIBUTI
I PROF. QEMAL MURATIT
PËR GJUHËSINË SHQIPTARE

/konferencë shkencore – 4 nëntor 2021/

35

SCUPI

Shkup, 2022

PËRMBAJTJA:

NË VEND TË HYRJES.....	7
Skender ASANI: –FJALA E HAPJES–	9
Zeqirija IBRAHIMI: KONTRIBUTI I PROF. QEMAL MURATIT NË INSTITUTIN E TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP	12
Emil LAFE: KONTRIBUTE TË PROF. QEMAL MURATIT NË NDRIÇIMIN DHE MBËSHTETJEN E SHQIPES STANDARDE	31
Xhevat LLOSHI: HULLIA LEKSIKOGRAFIKE E PROF. QEMAL MURATIT	53
Rami MEMUSHAJ: PROF. QEMAL MURATI PËR KULTURËN E GJUHËS	66
Kujtim KAPLLANI: NË BALLË TË PËRPJEKJEVE PËR GJUHËN E NJËSUAR LETRARE KOMBËTARE	87
Valter MEMISHA: PARADIGMA LEKSIKOGRAFIKE NË OPUSIN SHKENCOR TË Q. MURATIT	93
Ali JASHARI: IDIOMATIKA E SHQIPES NË SMILARIN FRAZEOGRAFIK TË PROF. QEMAL MURATIT	109
Dhimitri BELLO: PROF. QEMAL MURATI DHE STUDIMET ETNOGJUHËSORE BALLKANIKE.....	115
Shefkije ISLAMAJ: QEMAL MURATI – LEKSIKOGRAFI I ZELLSHEM I GJUHËSISË SHQIPTARE	128
Viktor BAKILLARI: QEMAL MURATI – KY KRISTOFORIDH I SHEKULLIT XXI DHE KULLË–ROJË E SHQIPES STANDARDE	135

Rusana HRISTOVA-BEJLERI: KËRKIME MIKSOGLOTIKE TË PROF. QEMAL MURATIT NË AREALET SHQIPE DHE BALLKANIKE	145
Dimitar PANDEV: FUQIA KOMUNIKUESE E FRAZELOGJIZMAVE	149
Bardhosh GAÇE: QEMAL MURATI – EKSPLORUES DHE POLEMIST NË MBROJTJE TË KULTURËS MBARËSHQIPTARE	155
Nexhip MËRKURI: ONOMASTIKA NË SHKALLËNGJITJE TË RE GJUHËSORE TEK “FJALOR TOPONOMASTIK I KOSOVËS” TË PROF.QEMAL MURATIT	168
Avzi MUSTAFA: Dr. QEMAL MURATI – EKSPLORUES I MADH NË HAPËSIRAT E SHQIPES	187
Mirushe Hoxha: KONTRIBUTI I PROF. QEMAL MURATIT NË FUSHË TË ETIMOLOGJISË: NGA ”VEPRA E HAPUR” DREJT KLASIFIKIMIT TË PËRQASJEVE ARBITRARE	192
Valbona TOSKA: PROFESOR QEMAL MURATI DHE SHQIPJA STANDARDE	203
Hidajete AZIZI: KONTRIBUTI I PROF. QEMAL MURATIT PËR ONOMASTIKËN SHQIPTARE	209
Jolanda LILA: QEMAL MURATI – KY KËRKIMTAR I PANDALSHËM I STUDIMEVE TË SHQIPES	221
Idaete SINANI: NDIHMESA E PROF. QEMAL MURATIT PËR LEKSIKOLOGJINË DHE LEKSIKOGRAFINË SHQIPTARE	229
FJALA FALËNDERUESE E PROF. QEMAL MURATIT	240
ALBUM	245

NË VEND TË HYRJES

Ky vëllim është përmbledhje e kumtesave të paraqitura në konferencën shkencore “Kontributi i prof. dr. Qemal Muratit për gjuhën dhe gjuhësinë shqipe”, organizuar nga Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve—Shkup, më 4.11.2021.

Më 4 nëntor 2021, në Institutin e Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve në Shkup u mbajt konferenca shkencore me titull “Kontributi i prof. dr. Qemal Muratit për gjuhësinë shqiptare”. Në konferencë referuan gjithsej 20 kumtues, të cilët dhanë vlerësimet e tyre shkencore për veprimtarinë shkencore të prof. Qemal Muratit. Konferenca u hap me fjalët përshëndetëse të drejtorit të Instituti të Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve, Dr. Skender Asani, i cili e vlerësoi lart punën e madhe që e ka bërë prof. Qemal Murati për Institutin. Pas përfundimit të fjalimit, ai e nderoi Prof. Qemalin me një Mirënjohje për veprimtari jetësore. Fjalë përshëndetëse, që përfundoi me një dekoratë për prof. Qemalin, pati edhe nga rektori i Universitetit “Fan Noli” të Korçës, prof. Dhimitër Bello. Në pjesën solemne të pranishmëve iu drejtua edhe drejtori i Agjencisë për Zbatimin e Gjuhës, Dr. Ylber Sela, i cili po ashtu e nderoi prof. Qemalin me një dhuratë simbolike kujtimi.

Pastaj vazhduan dy sesionet shkencore, në të cilat referuan studiuesit Emil Lafe, Xhevat Lloshi, Rami Memushaj, Ali Jashari, Avzi Mustafa, Dimitar Pandev, Valter Memisha, bardhosh Gaçe, Dhimitër Bello, Shefkije Islamaj, Nexhip Mërkuri, Rusana Hristova—Bejleri, Kujtim Kapllani, Mirushe Hoxha, Viktor

Bakillari, Valbona Toska, Artur Lamaj, Hidajete Azizi, Zeqirija Ibrahimi, Jolanda Lila dhe Idaete Sinani.

Konferenca u mbyll me fjalën falënderuese të prof. Qemal Muratit, si dhe leximin e konkluzioneve të kësaj konference.

SKENDER ASANI*Drejtor i ITShKSh – Shkup***–FJALA E HAPJES–**

I nderuari prof. Qemal Murati,

I nderuari rektor i Universitetit “Fan Noli” të Korçës, prof. Dhimitër Bello,

I nderuari drejtor i Agjencisë për Zbatimin e Gjuhës, prof. Ylber Sela,

I nderuari zëvendësdrejtor i Agjencisë së Emigracionit, z. Izmit Nura,

E nderuara drejtore e parë e Institutit tonë, prof. Mirushe Hoxha,

Të nderuar kolegë, studiues dhe pjesëmarrës,

Kur flasim për arsimin dhe shkencën në Maqedoninë e Veriut, gjithnjë kemi për të thënë shumëçka, por gjithnjë edhe na mbetet pa thënë shumëçka. Pluralizmi për shqiptarët e Maqedonisë solli vitet kur ne i kemi ndërtuar institucionet e arsimit dhe të shkencës dhe ato janë vite të mbushura me plot sakrifica e beteja. Sot duken si një ëndërr, por ne në mesin tonë kemi personalitete që me djersën e tyre e kanë shënuar atë periudhë dhe kanë lënë gjurmë me të cilat ne mburremi dhe gjithnjë do t'i kujtojmë me krenari.

Një institucion i tillë pa dyshim është edhe Universiteti i Tetovës, i cili erdhi si fryt i këmbënguljes vetëmohuese të intelektualëve shqiptarë të kohës, ku sigurisht ka spikatur edhe emri i profesorit dhe kolegut tonë, prof. Qemal Murati. Ai do të jetë ndër nismëtarët e krijimit të këtij institucioni, do të jetë disenjatori i albanologjisë në këtë universitet dhe do të jetë organizatori i parë i Seminarit të Albanologjisë, duke sjellë aty emrat më eminentë të

shkencave albanologjike, një kontribut që ka qenë jetik për imazhin e këtij universiteti në botën akademike jo vetëm shqiptare.

Ndërkaq, pas disa viteve, kur tashmë Universiteti i Tetovës ishte zyrtarizuar, emri i prof. Qemal Muratit do të gjendet edhe ndër themeluesit e Institutit të Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve, ku po ashtu – përveç kontributit si themelues – ai do të ketë rol të rëndësishëm në orientimin shkencor të këtij institucioni shkencor. Me punën e tij në departamentin e Gjuhës Shqipe dhe të Ballkanologjisë, ai ka ngritur themele të shëndosha të studimeve albanologjike dhe ballkanologjike, një traditë që tashmë vazhdon. Sigurisht këtu nuk mund të mos e përmend punën e tij në revistën “Studime albanologjike”, të cilën ai e ka udhëhequr për vite të tëra dhe e cila – gjatë drejtimit të tij – bëri emër ndër periodikun shkencor albanologjik mbarëshqiptar, duke sjellë aty emrat e autorëve dhe autoriteteve më të larta shkencore albanologjike. E përveç revistës, unë mund t’i përmend edhe 8 titujt që ai i ka botuar në Institutin vetëm gjatë kohës sa unë jam drejtues i këtij institucioni.

E sot, kur po e organizojmë këtë konferencë dhe arsye për këtë e kemi pensionimin e tij, unë dua t’ju them se prof. Qemal Murati vetëm administrativisht nuk do të jetë më i punësuar në Institut, ndërsa realisht punët tona me të nuk di kur përfundojnë. Përveç projektit “Të folmet shqipe të Maqedonisë së Veriut”, që tashmë po vijon, ne kemi diskutuar edhe për Fjalorin Enciklopedik të Shqiptarëve të Maqedonisë, një kryevepër që mund të mbështetet vetëm mbi autoritete shkencore, siç është prof. Qemal Murati.

Duke përfunduar, dëshiroj ta falënderoj Profesorin për gjithë punën që ka bërë, t’i dëshiroj shëndet e suksese dhe t’ju them se sot Qemal

Murati nuk është më vetëm një individ, por ai është një institucion më vete.

I falënderoj po ashtu pjesëmarrësit në këtë konferencë, duke ju uruar suksese dhe prurje të vlefshme shkencore!

Shkup, 4 nëntor 2022

ZEQIRIJA IBRAHIMI

*Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve
– Shkup*

KONTRIBUTI I PROF. QEMAL MURATIT NË INSTITUTIN E TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP

Secili projekt i ka protagonistët e vet. Rrjedhimisht, secili institucion i ri i ka edhe personazhet e tij dhe, ndërkohë, ka momente kur institucioni duhet të shfaqë mirënjohje dhe falënderim ndaj punës që e kanë bërë ata. Viti 2022 është viti i fundit i punës së rregullt aktive për prof. Qemal Muratin në Institutin e Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve – Shkup dhe kjo ishte arsyeja që ITSHKSH të organizojë këtë konferencë shkencore, e cila i kushtohet veprimtarisë shkencore albanologjike të prof. Qemal Muratit.

Ndonëse puna kërkimore–shkencore e Profesorit është shtrirë në dyzet vite punë aktive (që vazhdon të rrjedhë) dhe në më shumë se kaq vepra, detyra që ia kemi vënë vetes në këtë kumtesë është që të vëmë në pah kontributin që e ka dhënë prof. Qemal Murati në Institutin e Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve në Shkup, ku ai ka qenë i rregullt që nga themelimi i këtij institucioni shkencor.

Formimi dhe profili shkencor intelektual

Prof. Qemal Murati (6.08.1955 – Tuhin të Kërçovë) shkollën fillore e ka kryer në vendlindje, gjimnazin e ka vazhduar në Prishtinë, ku i ka përfunduar edhe studimet për gjuhë e letërsi shqipe në Fakultetin Filologjik të Universitetit të Prishtinës (1975–1979). Më 1983, po në këtë Universitet, magjistrohet më temë “Ndikimet reciproke midis shqipes dhe maqedonishtes”, ndërsa po aty më 1989 e mori gradën e doktorit të shkencave filologjike, duke e mbrojtur temën e disertacionit me titull “Sllavizmat në të folmet shqipe të Maqedonisë”.

Ka punuar si lektor dhe redaktor në gazetën e studentëve “Bota e Re” (1978–1980) dhe si redaktor gjuhësor në Televizionin e Prishtinës (1981). Nga viti 1982 e deri në pensionim (2020), duke i kaluar të gjitha gradat hulumtuese, ka punuar në Institutin Albano-logjik të Prishtinës. Gjatë viteve 1985–86, për qëllim specializimi, ka qëndruar në Universitetin e Sorbonës.

Prof. Qemal Murati është ndër themeluesit e Universitetit të Tetovës (1994), ku një kohë ka qenë edhe dekan i Fakultetit Filologjik, ndërsa ka mbajtur mësim edhe në Fakultetin e Gazetarisë “Faik Konica” në Prishtinë (2003–2006), në Fakultetin e Edukimit në Gjilan (2005–2008) dhe në Fakultetin e Edukimit në Gjakovë (2009–2011), ndërsa nga viti 2007 e deri më 2022 ka punuar si hulumtues shkencor në Institutin e Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve – Shkup.

Është autor i më shumë se 43 veprave shkencore në fushë të gjuhësisë shqiptare, të botuara nga viti 1990–të e këndej. Ka qenë kryeredaktor i revistës “Gjuha Shqipe” të Institutit Albanologjik të Prishtinës, kryeredaktor i revistës “Glossa” në Universitetin

Shtetëror të Tetovës dhe kryeredaktor i revistës “Studime Albanologjike” të Institutit të Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve – Shkup.

Ai është edhe themelues dhe drejtues i parë i Seminarit Ndërkombëtar të Albanologjisë në Universitetin Shtetëror të Tetovës, si dhe themelues dhe drejtues i parë i Seminarit Ndërkombëtar të Ballkanologjisë në Institutin e Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve – Shkup.

Është bashkautor i Fjalorit serbisht–shqip/ shqip–serbisht, me 80 mijë fjalë në të dy anët (IOM, 2022), një vepër e munguar e kësaj përmase, që pritet të dalë së shpejti në qarkullim.

Aktualisht prof. Qemal Murati është angazhuar në ekipin hartues për hartimin e Fjalorit të Madh të Gjuhës Shqipe, që do të realizohet brenda tre vjetësh (2023). Ky Fjalor do të jetë një kryevepër e re e leksikografisë shqiptare.

Prof. Qemal Murati ka marrë pjesë në dhjetëra simpoziume e konferenca shkencore të mbajtura gjithandej në Kosovë, Shqipëri, Maqedoni të Veriut, Mal të Zi etj.

Prof. Qemal Murati – themelues i Institutit të Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve në Shkup

Ideja për një institucion hulumtues shkencor të albanologjisë ka qenë e hershme dhe ajo shumë shpesh është diskutuar si nevojë ndër intelektualët shqiptarë të Maqedonisë, por ishin problemet me arsimin e lartë në gjuhën shqipe që sikur e patën nxjerrë në plan të dytë këtë detyrim shkencor. Megjithatë, pasi Universiteti i Tetovës mori statusin zyrtar (2004), radha ishte të themelohej instituti hulumtues i shkencave albanologjike. Falë nismës intelektuale dhe

mbështetjes institucionale që ky projekt gjeti në atë kohë, më 2007 në Ministrinë e Arsimit dhe Shkencës u dorëzua elaborati për themelimin e Institutit të Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve dhe më 22 nëntor 2007 Instituti edhe zyrtarisht filloi me punë.

Ashtu siç parashikonte Ligji, që instituti të mund të ngrihej, aty duhej të angazhoheshin me punë të rregullt së paku tre hulumtues me titullin doktor shkence. Ndër ta do të jetë edhe prof. Qemal Murati. Ishte fat i tij ose kjo vinte për shkak të përkushtimit të tij jetësor, por atë e gjejmë edhe si themelues të Universitetit të Tetovës, ndërsa ai do të jetë shtylla e ndërtimit edhe të Institutit. Në të vërtetë, derisa në Universitetin e Tetovës (UT) kishte më shumë profesorë që u angazhuan, qoftë si të jashtëm ose të brendshëm, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve, për disa vite me radhë, do të mbahej në këmbë vetëm falë tre themeluesve të tij, ku ishte edhe prof. Qemal Murati. Në këtë mënyrë, ashtu siç përmendet emri i tij sa herë që flitet për historikun e UT-së, historiku i Institutit është lidhur pandashëm me emrin e prof. Qemal Muratit.

Me themelimin e Institutit, shqiptarët në Maqedoni ia dolën të ndërtojnë edhe një institucion shkencor që do të jetë vlerë dhe virtyt jo vetëm për historinë e kombndërtimit të tyre në Maqedoni, por edhe për emancipimin e tyre kulturor, arsimor e shkencor kundrejt pjesëve të tjera të kombit shqiptar në Ballkan, kundrejt maqedonasve si bashkëqytetarë tanë në këtë shtet, por edhe kundrejt shteteve e kombeve të tjera në Ballkan e më gjerë. Dhe, ky sukses, pa mohuar kontributin e askujt tjetër, është edhe falë punës së prof. Qemal Muratit.

Përveç rëndësisë së madhe që ka pasur angazhimi i tij për ta mbajtur gjallë Institutin, ai ka merita të mëdha se ishte ndër të paktët në atë kohë, nëse jo edhe i vetmi, që kishte përvojë nga një institut hulumtues, ngase për vite me radhë punonte në Institutin Albanologjik të Prishtinës, në një mjedis me albanologun e shquar dhe Profesorin e tij, Idriz Ajeti, nga i cili sigurisht do të ndikohej dhe do të merrte për bazë metodën e tij në veprimtarinë shkencore, që konsiston në kryefjalën “Çështjet e disiplinave shkencore albanologjike të gjurmohen me guxim, por duke kërkuar përhera të vërtetën shkencore”.

Kjo kohë do të shndërrohet në standard për ta profilizuar veprimtarinë shkencore edhe të Institutit të sapokrijuar të Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve në Shkup. Aty, përveç punës në ndërtimin e Sektorit të Gjuhës shqipe, ai ka meritë të veçantë edhe për Sektorin Lidhjeve të ndërsjella kulturore, historike e gjuhësore ndërmjet shqiptarëve e maqedonasve me popujt e tjerë në regjion (që njihet si sektori i Ballkanologjisë), duke i dizajnuar konturat e këtyre dy sektorëve, mbi të cilët edhe sot vazhdon puna kërkimore-shkencore. Kështu, bashkë me sektorin e Historisë, Instituti do të marrë pamjen e një instituti serioz hulumtues që, me kalimin e kohës, do të bëhet partner i respektuar edhe nga institucionet simotra të Tiranës, të Prishtinës, por edhe institucionet shkencore e arsimore të Shkupit.

Pa nënvlerësuar sektorët e tjerë hulumtues në Institut, Gjuha shqipe dhe Ballkanologjia janë ndër sektorët më prodhimtarë, më të konsoliduar dhe më shumë të angazhuar në projektet hulumtuese të Institutit. Kjo vjen jo vetëm për arsye të kuadrit të pranishëm dhe angazhimit të tyre, si dhe për shkak të hapësirës së madhe të palëvruar që ekziston në këto fusha, por edhe për shkak se që nga

themelimi këta dy sektorë ishin projektuar që të jenë shtylla mbi të cilat do të ndërtohej puna kërkimore në Institut. Janë konferencat e përvitshme vendore dhe ndërkombëtare, por edhe botimet rregullta dhe aktivitetet e tjera promovuese, që shërbejnë si dëshmi se gjuha shqipe dhe studimet e ballkanistikës janë aktivitetet themelore shkencore të Institutit.

“Studime albanologjike” – një rrëfim i suksesshëm i periodikut shkencor

Përveç detyrës në dy sektorët e lartpërmendur hulumtues, prof. Qemal Murati do të ndihmojë në veçanti për revistën shkencore “Studime albanologjike”. Është ky periodik shkencor i Institutit të Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve që mund të jetë më jetëgjatë dhe më i ploti në fushën e albanologjisë i prodhuar kurdoherë nga shqiptarët e Maqedonisë.

Revista është themeluar në vitin 2009, ndërsa nga numri i katërt i saj (më 2011) dhe deri në numrin e tetëmbëdhjetë (më 2018) ajo është drejtuar pikërisht nga prof. Qemal Murati. Gjatë këtyre 8 vjetëve, duke qenë ai kryeredaktor, “Studime albanologjike” ka dalë në 15 numra dhe kjo ka bërë që revista të marrë udhën e saj shkencore, të stabilizohet dhe të jetë emri më i respektuar i periodikut shkencor albanologjik në vendin tonë.

Drejtimi i revistës, përtej angazhimit formal, ka pasur rëndësi të madhe, sepse falë angazhimit të tij, revista erdhi gjithnjë duke u pasuruar me autorë dhe studime që përvijuan një traditë shkencore që sot paraqet identitet shkencor për Institutin. Zaten, vetëm një studiues me përvojë dhe me miqësi e kontakte kolegjiale në gjithë hemisferën albanologjike mund ta kryente atë detyrë në mënyrë më të mirë. Dhe, kur më 2019 ai e dorëzoi këtë detyrë, revista

“Studime albanologjike” tashmë ishte bërë një arenë e rëndësishme e debatit albanologjik dhe një adresë ku studiues të të gjitha fushave të albanologjisë e gjejnë veten dhe shprehin interesim për të botuar.

Përveçse tribunë shkencore për autorët e ndryshëm, emra të njohur të albanologjisë nga vendi dhe rajoni, kjo revistë ishte mundësia e parë dhe themelore që shumë studiues të rinj të Institutit ose të institucioneve të tjera arsimore të vendit ose të rajonit të kenë mundësi t’i botojnë kontributet e sprovat e tyre shkencore, që gjithsesi do të dilnin të krehura mirë, sepse ato do të kalonin nëpër duar të kryeredaktorit të saj me përvojë.

Revista sot ka edhe një bord ndërkombëtar dhe e vazhdon traditën e saj, por pikërisht 15-të numrat që kanë dalë nën përkujdesjen e prof. Qemal Muratit kanë bërë që kjo revistë ta ndërtojë identitetin e saj shkencor dhe pikërisht emri i kryeredaktorit do të jetë letërnjoftimi i saj kundrejt revistave të tjera të kësaj natyre në gjuhën shqipe në institucionet e tjera albanologjike të gjeografisë shqiptare.

Prof. Qemal Murati dhe ballkanologjia

Si njohës i mirë i gjuhëve dhe kulturave ballkanike, por edhe si një studiues që i ka kaluar patetizmat e ngushta të komunikimit shkencor vetëm me veten, prof. Qemal Murati, më 2018, do të jetë nismëtar për organizimin e Konferencës Ndërkombëtare të Ballkanologjisë.

Organizimi i kësaj konference nuk është një ngjarje dosido, sepse Instituti edhe ashtu organizon më shumë ngjarje shkencore në vit, por organizimi i një konference ndërkombëtare shkencore të ballkanologjisë ia ka bërë reklamën më të mirë Institutit, sepse e ka

bërë atë pikëprerje të studimeve ballkanologjike në Ballkan, por edhe ka mundur që pikërisht në Shkup dhe në një institut që akoma nuk i ka bërë 15 vjet jetë, të takohen studiuesit e ndryshëm të gjuhëve dhe kulturave ballkanike për t'i prezantuar studimet e tyre.

Kjo konferencë, që është e vetnija e kësaj natyre në institucionet shkencore e arsimore shqiptare, por e vetnija edhe në Maqedoninë e Veriut, ka bërë që puna e Institutit të njihet edhe në plan ndërkombëtar, që studiuesit e saj të mund të komunikojnë me botën, që në këtë institut të vijnë edhe studiues nga mbarë bota, ndërsa kjo i ka dhënë Institutit edhe një identitet që është mburrje për kombin shqiptar në këtë shtet – ka hapur dialog akademik me maqedonasit dhe me të gjithë popujt ballkanikë, që është një kërkesë e patjetërsueshme e botës sonë.

Më 2021 u organizua edicioni i katërt i kësaj konference dhe ajo tashmë e ka bërë traditën e saj, që sa vjen e pasurohet, por emri dhe karakteri i saj i detyrohen pikërisht angazhimit dhe vizionit të prof. Qemal Muratit.

Prof. Qemal Murati dhe Të folmet shqipe në Maqedoninë e Veriut

Hulumtimet gjuhësore shqiptare në Maqedoni, përgjatë 20–30 viteve të fundit, kanë qenë të përqendruara kryesisht në studimin e të folmeve shqipe. Por, duke u realizuar në periudha të ndryshme kohore dhe duke u shtypur në kushte të ndryshme, shumë sosh ishin humbur dhe gati nuk gjendeshin më as nëpër biblioteka.

Kjo ishte arsyeja që më 2020, me iniciativë të prof. Qemal Muratit dhe me angazhimin e Sektorit të Gjuhës Shqipe në Institut, të

fillojë botimi i serisë “Dialektologjia shqiptare – Të folmet shqipe në Maqedoninë e Veriut”, e cila i përfshin pikërisht studimet e të folmeve shqipe, që janë realizuar nga studiues të ndryshëm në kohë të ndryshme dhe tash po ribotohen nën përkujdesjen e prof. Qemal Murati si redaktor i përgjithshëm.

Kjo seri, që tashmë i ka lënë pas vetes dy vëllime dhe është në përgatitje të vëllimit të tretë, është bërë botimi qendror i Institutit të Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve. Pasi të përfundojë, ky mbase do të jetë botimi më i vlefshëm dhe më i rëndësishëm në traditën hulumtuese të Institutit. As kjo punë nuk do ta kishte vlerën që e ka po të mos ishte kreativiteti shkencor i redaktorit të saj të përgjithshëm dhe kompetenca e tij shkencore, që arrin të nxjerrë nektarin më të mirë të këtyre studimeve dialektologjike.

Përmes këtij botimi, do të mbulohet gjithë hapësira gjuhësore shqiptare në Maqedoni me studime të të folmeve shqipe dhe pikërisht ky botim do të jetë strumbullari shkencor i studimeve dialektologjike të trevave shqiptare të Maqedonisë. Duke pasur një vepër disavëllimëshe (janë planifikuar pesë vëllime) me të folmet shqipe të këtyre hapësirave, është krijuar mundësia – njëjtë si historia e shqiptarëve të trevave lindore – ta kemi edhe “historinë gjuhësore” të shqiptarëve të Maqedonisë së Veriut.

Me gjithë punën e vyeshme që e ka bërë secili hulumtues i sektorit të Gjuhës shqipe, është roli i redaktorit të përgjithshëm të serisë, prof. Qemal Muratit, që kësaj serie i ka dhënë peshë shkencore dhe, kështu, ia ka bërë shërbimin më të mirë dialektologjisë së botuar shqiptare tek ne.

Prof. Qemal Murati – autor i dhjetë veprave në ITShKSh

Ndonëse puna e prof. Qemal Muratit është e matshme saktë përmes pikave që i shtruan më sipër, ato nuk janë pjesa më e rëndësishme e punës së tij. Ai është edhe autori më prodhimitar jo vetëm në Institut, por është njëherazi edhe autori më prodhimitar i shqiptarëve të Maqedonisë dhe ndoshta gjuhëtari më prodhimitar në mbarë trojet shqiptare. Pa i llogaritur njësitë bibliografike nga pjesëmarrjet në aktivitete shkencore, ai për 31 vjet punë hulumtuese ka botuar 43 vepra shkencore.

E kur i kthehemi fokusit të kësaj teme, do të themi se megjithëse kontributi për ndërtimin e identitetit shkencor dhe profilizimin e punës në Institut janë jashtëzakonisht të rëndësishme dhe të pakontestueshme, megjithatë emri i tij sot është në dhjetë vepra (9 të botuara dhe 1 në dorëshkrim), secila më e rëndësishme se tjetra. Ato kapin një material shkencor që shtrihet në rreth 4000 faqe të formatit B5. Përveç sasisë, saktësia dhe akribia shkencore janë identiteti themelor i veprës së tij.

Për ta sistematizuar këtë pjesë të kumtesës, veprat e prof. Qemal Muratit, të botuara nga ITSHKSH, i kemi ndarë në katër kategori:

Fjalorë:

Fjalor i gabimeve gjuhësore – Këshilla për t'u shprehur saktë dhe bukur, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2013

Si gjuhëtar me formim të lartë shkencor, prof. Qemal Murati – mbase më shumë se gjithkush – ka punuar mbi vepra të këtilla, duke regjistruar shkarjet e shumta gjuhësore dhe duke dhënë format e drejta të përdorimit të shprehjeve të këtilla dhe, përveç kësaj,

edhe shpjegimet shkencore të arsyes së gabimit dhe argumentin për trajtën e drejtë të përdorimit. Bashkë me veprën Gramatika e gabimeve – Kulla babilonike dhe përzierja e shqipes (Tetovë, 2000), ky fjalor është një abetare për të gjithë ata që merren me shkrimin e shqipes.

Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2015

Është ndër veprat më të mëdha të Profesorit. Ka gjithsej 860 faqe, ndërsa aty janë përmbledhur mbi 20 mijë leksema, frazeologji dhe topoleksema të cilat ai i ka mbledhur ndër vite nga studimi në terren në kontakt me folësit trualisorë (një neologjizëm i Profesorit për fjalën autokton) të shqipes në Maqedoni. Për një gjuhëtar mesatar kjo vepër do të ishte vepër jetësore, ndërsa për Profesorin tonë është vetëm një nga 40 e më shumë veprat e tij.

Fjalor i termave dhe nocioneve linguistike, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2017

Si një gjuhëtar me përvojë, prof. Qemal Murati në këtë vepër ka përmbledhur 666 terma, nocione dhe koncepte linguistike, duke dhënë shpjegime për secilin prej tyre. Përveç kësaj aty ka përfshirë edhe një kapitull që merret me kodet linguistike e alfabetet, ndërsa në pjesën fundit është kujdesur për të sjellë bibliografitë e disa gjuhëtarëve më eminentë të gjuhësisë shqiptare.

Fjalor i medieve, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2018

Pjesa më e madhe e kësaj vepre ka regjistruar neologjizmat që kanë hyrë në gjuhën shqipe përmes gjuhës së medieve, duke i regjistruar saktë në çfarë medie dhe në çfarë citati janë përdorur. Pjesa e dytë i

ka regjistruar huazimet leksikore që kanë hyrë përmes gjuhës së medieve, ndërsa në fund është marrë me shkarjet që bëhen nga huazimet strukturore (kalket), duke dhënë edhe trajtat e drejta të gjuhës standarde shqipe.

Fjalor frazeologjik i arealeve shqipe të Maqedonisë së Veriut dhe Kosovës – & Paralele idiomatike shqip–maqedonisht & Paralele idiomatike serbisht–shqip, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2021

Kjo është vepra më e re e prof. Qemal Muratit e botuar nga ITSHKSH. Në të janë përfshirë 2300 njësi frazeologjike të ndara në fjalor tipik frazeologjik, në regjistrimin e paraleleve idiomatike dhe shprehjeve paralele shqip–maqedonisht, si dhe – në fund – në regjistrimin e paraleleve idiomatike serbisht–shqip dhe frazemave dhe shprehjeve frazeologjike serbisht–shqip. Ata që merren me gjuhësi e dinë fare mirë peshën e frazeologjisë, ndërsa puna mbi paralele krahasimtare të këtyre shprehjeve në gjuhë të ndryshme kërkon përgatitje të veçantë gjuhësore, që pak gjuhëtarë e kanë.

Për kulturën e gjuhës dhe gjuhën standarde: Probleme aktuale të gjuhës së sotme shqipe, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2014

Ndër gjuhëtarët shqiptarë prof. Qemal Murati njihet si militant i paepur për mbrojtjen e gjuhës standarde shqipe. Kjo vepër është dëshmia më e mirë e këtij angazhimi. Aty, përmes dhjetëra teksteve të shtrira në mbi 400 faqe material, ai prodhon një shumësi argumentesh shkencore që janë të pakontestueshme dhe janë mburoja më mirë për gjuhën standarde në kohën kur jo pak qarqe kanë shprehur haptazi synimin për revidim të standardit të gjuhës shqipe.

Kulturë gjuhe e komunikimi dhe gramatikë drejtshkrimore, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2019

Edhe kjo është ndër veprat më të vëllimshme të Profesorit (575 faqe), e cila po ashtu i kushtohet gjuhës standarde dhe kulturës së komunikimit. Përveç temave që kanë të bëjnë me standardin, ai aty merret edhe me kulturën e gjuhës dhe, po ashtu, shqyrton gabimet që regjistrohen në përdorimin publik të gjuhës shqipe, ndërsa – si njohës i mirë i dialekteve – në një pjesë të librit merret edhe me këtë temë.

Gjuhë e kulturës dhe kulturë e gjuhës (në dorëshkrim, e planifikuar për botim në vitin 2022)

Kjo vepër është në dorëshkrim dhe planifikohet të botohet gjatë vitit 2022. Me të përmbillet numri i dhjetë librave të botuara të Profesorit nga ITSHKSH. Kjo vepër, që do të jetë një botim po ashtu voluminoz, i kushtohet kulturës së përdorimit të gjuhës standarde shqipe. Edhe aty flet për problemet që hasen në përdorimin publik të gjuhës shqipe, ndërsa në dy kapituj të veçantë merret me regjistrimin e shkarjeve gjuhësore, qofshin ato drejtshkrimore, sintaksore ose stilistikore, duke dhënë edhe trajtat e drejta të përdorimit të shprehjeve të tilla në gjuhën standarde. Konstatimi i tij në këtë vepër sintetizohet më së miri përmes një titulli të saj – “Kultura shqiptare nuk mund të kuptohet pa fjalën shqipe dhe frymën shqipe”.

Për historinë e gjuhës:

Albanologjia si detyrë shkencore – Për historinë e gjuhës shqipe dhe mitet e origjinës, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2020

Kjo është një vepër tjetër e prof. Qemalit. Ashtu siç e kemi thënë, puna e tij si gjuhëtar është shtrirë në disa disiplina gjuhësore dhe kjo është përdëftuar, mes tjerash, edhe në veprat e botuara nga ITSHKSH. Kjo vepër trajton çështje të historisë së gjuhës, zbërthimin e disa çështjeve të prejardhjes së shqipes dhe ilirishtes, ndërsa aty ka tema edhe për historinë e fjalëve dhe të toponimeve. Kjo është pjesa qendrore e veprës mbi 500–faqëshe, ndërsa një pjesë e saj u dedikohet edhe fjalorëve, kurse pjesa e fundit ka sjellë kumtesat e ndryshme për figura, vepra dhe veprimtari albanologjike.

Hulumtime linguistike dhe kulturë–historike në etnoregjonin e Rekës së Epërme, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2016

Edhe kjo është një vepër e një fushe tjetër të angazhimit shkencor të prof. Qemal Muratit. Në të ai është marrë me shqiptarët e Rekës së Epërme të Gostivarit, që paraqesin një fenomen të veçantë gjuhësor e kulturor. Në 60 artikujt e këtij libri, ai bën një përshkrim të hollësishëm gjeografik, historik, gjuhësor, etnografik dhe folklorik të shqiptarëve të kësaj zone.

Nga gjithë që u tha më sipër, mund të përfundojmë se prof. Qemal Murati ia ka dhuruar Institutit të Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve veprat më të mira që gjenden në katalogun e botimeve të Institutit.

Me gjithë respektin që kemi për secilin punonjës shkencor në ITSHKSH, pas asnjë ekzagjerim, mund të thuhet pa dyshim se ai është autoriteti më i respektuar nga gjuhëtarët e Shqipërisë, Kosovës dhe RMV-së. Për këtë janë dëshmi edhe dhjetëra recensione, mbi veprën e tij, nga emra të shquar të albanologjisë, si: Xhevat Lloshi, Emil Lafe, Remzi Nesimi, Xhelal Ylli, Gjovalin Shkurtaj, Tomor Osmani, Rami Memushaj, Valter Memisha, Dhimitri Bello, Artur Lamaj, Kujtim Kapllani, Pavli Haxhillazi, Thoma Dhima, Genc Lafe, Ali Jashari, Shefije Islamaj, Rusana Hristova-Bejleri, Aristotel Spiro, Idriz Metani, Nexhip Mërkuri, Bardhosh Gaçe, Viktor Bakillari, Dimitar Pandev, Ana Sivački, Agim Poloska, Avzi Mustafa, Jolanda Lila, etj. Vepra e tij shumëpërmasore është marrë në konsideratë dhe është cituar nga linguistë të shquar, si: Idriz Ajeti, Shaban Demiraj, Bahri Beci, Vladimir Orel, Rami Memushaj, Mehmet Çeliku, Agron Xhagolli, Ramazan Bogdani, Vanja Stanišić, etj. Duke mbrojtur gjithnjë të vërtetën shkencore, prof. Qemal Murati ka shkruar vështirime kritike dhe ka polemizuar me emra të shquar të maqedonistikës dhe të ballkanistikës dhe ka çuar ad absurdum veprat e tyre, me të cilat janë përpjekur ta mohojnë autoktoninë e shqiptarëve në trojet e tyre të sotme dhe historike.

Produksioni shkencor i prof. Qemal Muratit në fushë të albanologjisë dhe ballkanologjisë është sfidues edhe për produksionin e tri akademive shkencore të marra së bashku: Akademinë e Shkencave dhe Arteve të Kosovës, Akademinë e Shkencave të Shqipërisë dhe Akademinë e Shkencave dhe Arteve të Maqedonisë. Dhe, paradoksisht, ky personalitet nuk është pranuar anëtar i asnjërës nga këto akademi! Edhe pse, ç'është e vërteta, nuk e nderojnë këto akademi Qemal Muratin, por Qemal Murati do t'i nderonte akademitë përkatëse.

Vetëm dikush që e ka gjuhën mision, që rri me laps e letër në dorë dhe që gjithë jetën ia ka kushtuar gjuhës shqipe dhe albanologjisë, mund të japë kaq rendimente shkencore sa prof. Qemal Murati. Nëse punonjësit e Institutit të Gjuhësisë nga Tirana, si prof. Xhevat Lloshi e prof. Emil Lafe, sot mburren që kanë punuar dhe janë kalitur shkencërisht nga prof. Çabej e prof. Kostallari, gjuhëtarët e ITSHKSH-së, por jo vetëm ata, do ta kenë për mburrje gjithë jetën që kanë qenë bashkëpunëtorë të prof. Qemal Muratit dhe që punën hulumtuese shkencore e kanë bërë duke shkelur në gjurmët e hapave të tij.

SHTOJCË:

Bibliografia e prof. dr. Qemal Muratit

Libra:

Elementet e shqipes në gjuhët sllave jugore, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 1990.

Konservacione dhe inovacione gjuhësore në fushë të shqipes, “Flaka e Vëllazërimit”, Shkup, 1991.

Dëshmime onomastike për autoktoninë e shqiptarëve në trojet etnike të tyre në Maqedoni, “Fan Noli”, Tiranë, 1993.

Probleme të gjuhës së sotme dhe historike të shqipes, Shkup, 1994.

Kërçova në traditat e saj të vjetra, Shkup, 1996.

Drejtëpërdorimi i shqipes dhe kultura gjuhësore, Shkup, 1996.

Fjalor i shqipes truallsore të Maqedonisë, Tetovë, 1998.

Shqiptarët dhe Ballkani ilirik në dritën e emrave të vendeve dhe të familjeve, Tetovë, 1999.

Gramatika e gabimeve – Kulla babilonike dhe përzierja e shqipes, Tetovë, 2000.

Këngë të moçme kërçovare, Tetovë, 2000.

Lirika gjylvetare e grave, Tetovë, 2001.

Kokrra urtësie për gjuhën, Tetovë, 2001.

Fjalor i fjalëve të rralla të përdorura në viset shqiptare të Maqedonisë, Logos–A, Shkup, 2003.

Fjalor idiomatik shqip–maqedonisht, Çabej, Tetovë, 2003.

Fjalor i sllavizmave në të folmet shqiptare të Maqedonisë, Albas, 2004.

Standardi gjuhësor dhe kultura e shprehjes, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2004.

Trajtesa albanologjike, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2005.

Bashkëmarrëdhëniet gjuhësore shqiptare–maqedonase, Seminari Ndërkombëtar i Albanologjisë, Universiteti Shtetëror i Tetovës, 2007.

Fjalor toponomastik i tërthoreve shqiptare të Maqedonisë, Seminari Ndërkombëtar i Albanologjisë, Universiteti Shtetëror i Tetovës, 2008.

Gjuha e medieve – Fjalor i gabimeve gjuhësore, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2008.

Kërçova – Hulumtime linguistike, etnografike dhe folklorike, Shkup, 2008.

Për shqipen standarde – përmasa komunikuese dhe kombëtare, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2009.

Manual i thënieve për gjuhën, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2011.

Hetime e vjelje për gjuhën shqipe, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2012.

Fjalor i gabimeve gjuhësore – Këshilla për t'u shprehur saktë dhe bukur, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2013.

Gjuha shqipe në komunikimet publike – Ligjërimi mes zyrtares/ jozyrtares dhe sendërgji për përmbysje standardi e kthim dialekti, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2013.

Probleme aktuale të gjuhës së sotme shqipe, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2014.

Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2015.

Shqiptarët dhe shqipja në një botë emrash të përveçëm, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2015.

Hulumtime linguistike dhe kulturë–historike në etnoregjionin e Rekës së Epërme, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2016.

Për kulturën gjuhësore shqipe, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2016.

Fjalori i fjalëve të huaja (bashkautor), Institutit Albanologjik, Prishtinë, 1987.

Fjalor i termave dhe nocioneve linguistike, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2017.

Kërkime miksoglotike në arealet shqipe dhe ballkanike, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2017.

Fjalor i medieve, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2018.

Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve të Kosovës (me mbi 16 mijë fjalë e shprehje frazeologjike), Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2018.

Kulturë gjuhe e komunikimi dhe gramatikë drejtshkrimore, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2019.

Eksploime në hapësirat e shqipes – Studime sociolinguistike, dialektologjike, onomastike, etnografike dhe folklorike në Maqedoninë e Veriut, Instituti Albanologjik, 2019.

Albanologjia si detyrë shkencore – Për historinë e gjuhës shqipe dhe mitet e origjinës, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2020.

Fjalor serbisht–shqip (Qemal Murati, Hysen Matoshi /shqip–serbisht (Merima Krijezi, Ana Sivački, Predrag Mutavdžić), IOM, Prishtinë, 2021.

Fjalor frazeologjik i arealeve shqipe të Maqedonisë së Veriut dhe Kosovës – & Paralele idiomatike shqip–maqedonisht & Paralele idiomatike serbisht–shqip, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2021.

Kulturë e gjuhës dhe kulturë e të shprehurit, Universiteti i Gjakovës “Fehmi Agani”, 2021.

Fjalor toponomastik i Kosovës, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2022.

Prof. Qemal Murati ka përgatitur për botim edhe dy vepra të tjera madhore:

1. Fjalor Albanistik – Kulturë leksikografike dhe kulturë e fjalës shqipe, me katër sytha kryesorë: I. Fjalor dialektor – Me fjalë e shprehje nga arealet shqipe të Kosovës, Maqedonisë së Veriut dhe Malit të Zi II. Fjalorth i fjalëve të ligjëritimit publicistik III. Fjalor i fjalëve të huaja në shqipen e sotme. IV. Fjalor i termave gjuhësorë, f. 1300.
2. Çështje gjuhësore e filologjike albanistike – Relacione linguistike indoevropiane–ballkano–shqipe, Gjurmime në domenet gjuhësore shqiptare–serbe, Fillëzime sociolinguistike, semiologjike, përkthimore, terminologjike e leksikore, f. 600.

Po kështu, ka përditësuar dhe:

1. Fjalor i të folmeve shqipe të Maqedonisë së Veriut (me mbi 28000 fjalë, njësi frazeologjike dhe toponimike), që është planifikuar të botohet si vëllimi V i Korpusit Të folmet shqipe të Maqedonisë së Veriut, dhe
2. Fjalor leksiko–frazologjik i Kosovës (me 17 mijë zëra). Ky Fjalor është një version i ri i “Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve të Kosovës”, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2018, të autorit, i plotësuar ndjeshëm me materiale dhe me rishikime të reja.

*EMIL LAPE**Studiues, Tiranë*

KONTRIBUTE TË PROF. QEMAL MURATIT NË NDRIÇIMIN DHE MBËSHTETJEN E SHQIPES STANDARDE

Të nderuar organizatorë dhe pjesëmarrës në konferencën shkencore jubilarë kushtuar kolegut e bashkëpunëtorit tonë të vyer dhe shokut të dashur Qemal Murati. Në këto çaste ndiej keqardhje të thellë që nuk jam aty ndërmjet jush. Kisha shumë dëshirë të isha sot në Institutin e Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve, por në moshën time nuk është e këshillueshme për të udhëtuar në rrethanat e kësaj pandemie të mbrapshtë. Pra, në vend që të merrja rrugën për në dasmën shkencore të Qemalit, them me trishtim "Ra ky Covid e nuk u pamë". Por gëzohem që konferenca po zhvillohet dhe ju uroj punë të mbarë, ndërsa jubilarit i uroj të ecë në gjurmët e prof. Idriz Ajetit dhe të mbërrijë atje ku mbërriti ai: 102 vjet në këtë botë!

Përpara se të ndjekë Idriz Ajetin në jetëgjatësi, Qemal Murati e ka ndjekur Mësuesin e tij në fushën e shkencës gjuhësore, në drejtimet e ndryshme të saj që lëvroi ky burrë me mendje të ndritur e të hapur, fisnik nga shpirti, i guximshëm nga zemra, që u gjend në kohën e duhur, në vendin e duhur, për të zgjidhur përfundimisht një problem madhor: bashkimin gjuhësor të shqiptarëve si hap të domosdoshëm për bashkime e integritet të mëtejshme e të pandalshme. Jo vetëm shtjellimi, por edhe vetë titulli i referatit të tij "Rruga e njësitit të shqipes letrare" e çuan Konsultën drejt vendimit historik të përmbledhur në formulën "Një komb – një

gjuhë letrare kombëtare” . Njësini gjuhësor me shtetin amë atëherë ngjalli entuziazëm të përgjithshëm. Por më vonë, sidomos me fillimin e viteve '90 të shekullit të kaluar, nisën të dalin zëra se ky njësim gjuhësor ishte i parakohshëm, i pastudiuar, diskriminues për përdoruesit e gegërishtes letrare dhe se njësini gjuhësor duhej bërë ndryshe Jo rrallë punët janë në të vërtetë njaft më të thjeshta sesa teorizimet që tjerrin disa. Më 1968 në Shqipëri hap pas hapi ishte arritur ajo që kishte parashikuar me mprehtësi gjuhëtari i shquar elbasanas Kostaq Cipo njëzet vjet më parë. Duke vërejtur ecurinë e zhvillimit të gjuhës së shkruar e të folur sidomos pas çlirimit, ai qe shprehur se “për hir të procesit të çkrahinarizimit dhe të përgjithësimit, toskërishtja që po zhvillohet në kryeqytet, do të fitojë tërë ç’i duhet për të çkrirë në njësi harmonike divergjencat që lindin nga zhvillimet gjuhësore, ajo do të bëhet instrumenti politik, shoqëror dhe artistik i mëmëdheut.” Kjo gjendje gjuhësore kishte fituar qëndrueshmëri dhe ishte e pakthyeshme. Përpara shqiptarëve të ish Jugosllavisë shtroheshin dy zgjedhje: ose të vijonin me variantin letrar të gegërishtes që kishin marrë sidomos nga viti 1941, kur u hapën shkollat shqipe (dhe që njihej nga pushteti si shiptarski jezik), ose të merrnin shqipen letrare të shtetit amë. Ata zgjodhën me realizëm, me guxim e me largpamje këtë të dytën.

Kontestimet e kundërshtimet ndaj njësimit gjuhësor mbarëshqiptar nuk ishin të paparashikueshme. Në kohë vendimesh të tilla që përbëjnë ngjarje madhore në kujtesën kombëtare, ka pasur dhe do të ketë nga ata që nuk kanë as mençurinë, as guximin të përqafojnë të renë, të ardhmen. Edhe sot kur shqipja letrare e njësuar, e sanksionuar në Kongresin e Drejtshkrimit, është bërë realitet i pakthyesëm, këta përpiqen të gjejnë andej–këndej gjykime gjuhëtarësh, si “krijimi i një forme të përbashkët të gjuhës, sado e

përsosur që të jetë ajo, nuk është veçse një moment në histori të një gjuhe... Gjuha e përbashkët nuk mund të qëndrojë e fiksuar, po u desh që ajo të jetë vijimisht e përdorshme si e tillë...” dhe, duke i interpretuar këto në mënyrë talmudiste, synojnë të krijojnë varietete artificiale me modifikime gjenetike të realizuara në zyrat e tyre. Por gjuha nuk është një organizëm biologjik që t’u nënshtrohet shartimeve ose modifikimeve gjenetike, nuk mund të krijohet një gjuhë OMGJ (organizëm i modifikuar gjenetikisht). Për këtë arsye, siç e ka parashtruar I. Ajeti në referatin e Konsultës (prill 1968), përpjekjet për të sajuar gjuhë “kompromisi”, duke bashkuar artificialisht elemente strukturore prej dialektesh të ndryshme, nuk kanë pasur sukses e nuk mund të kenë, megjithëse në këtë rrugë pa krye sot kanë hyrë edhe gjuhëtarë me grada e tituj shkencorë të lartë. Në zellin e këtij veprimi u përfshi edhe i quajturi Këshill Ndërrakademik. Kanë dalë madje propozime të tilla, si p.sh. shkurtimi i pjesores duke mbajtur atë pjesë që kanë të përbashkët të dy dialektet, d.m.th. as kam punuar, as kam punue, por kam punu dhe rrjedhimisht mbiemri i/e punu. Marrina të tilla fatkeqësisht u sjellin dobi atyre që i shprehin, duke i paraqitur si njerëz me orientime progresive e duke i bërë anëtarë forumesh ose duke ua rritur rytbenë, siç thuhej dikur.

Kolegu ynë Qemal Murati nuk zgjodhi këtë rrugë. Ai qëndroi me këmbë në tokë me ata që udhëhiqen nga arsyeja e shëndoshë dhe nga ndjenja e përgjegjësisë shkencore e kombëtare dhe i përvishen punës. Ndërsa disa të tjerë, siç vëren me të drejtë Q. Murati, në mungesë të dhuntive për të bërë emër në fushën ku synohet, në lëmin ne shqipes standarde, zgjedhin si rrugë më të shkurtër dhe më efikase sulmet kundër standardit dhe fatkeqësisht u hyjnë në zemër disave që kanë në dorë çelësat e të mirave të synuara në vend të

nderit e dinjitetit intelektual. Mua dhe kolegët e mi në Tiranë na ka ngrohur dhe na ka trimëruar mbështetja që na ka dhënë prof. Qemal Murati me qëndrimet e tij të vendosura, të kthjellëta e të argumentuara në përpjekjet tona për të sqaruar ata që mund të mashtroheshin nga zhurma e lartë e disave kundër standardit dhe nga veprimet tinëzore të disa të tjerëve për të nisur zhbërjen e standardit.

Instituti Albanologjik i Prishtinës ka meritë të madhe dhe të veçantë për shumë arritje të zbatimit të shqipes standarde në Kosovë. Në këtë Institut prof. Qemal Murati ka qenë njeriu i duhur për të drejtuar revistën “Gjuha shqipe” prej vitit 2004 e derisa doli në pension. Në këtë Institut Qemali ka qenë dhe do të jetë një trim i mirë me shokë shumë. Nën drejtimin e tij revista “Gjuha shqipe” vijoi dhe përforcoi misionin e saj si tribunë shkencore për të trajtuar e diskutuar çështje teorike e praktike të shqipes standarde nga të gjitha fushat, si drejtshkrimi e drejtshqiptimi, format morfologjike, ndërtimet sintaksore, përpjekjet për pastërtinë e gjuhës, pasurimi i gjuhës së shkrimit me fjalë e shprehje pak të njohura, shqipërimi dhe njësimi i terminologjisë, lufta kundër të metave gjuhësore në shtypin masiv, në radiotelevizion, në botimet e ndryshme. Me temperamentin energjik dhe të palodhur të kryeredaktorit revista e pasuroi tematikën, i forcoi kërkesat shkencore, u bë më aktive edhe për të argumentuar drejtësinë e vendimeve të Konsultës së Prishtinës e të Kongresit të Drejtshkrimit, për të sqaruar e shpjeguar se shqipja standarde e sotme nuk është një krijesë e rrethanave politike të caktuara, por është fryt i një zhvillimi të rregullt konvergjent të dialekteve dhe varianteve letrare të saj. Njëkohësisht revista u bë më luftarake për të kundërshtuar çdo ide a veprim të mbrapshtë e të dëmshëm për shqipen standarde dhe për të

argumentuar se ajo mbështetet mbi themele të qëndrueshme, të ndërtuara mirë.

Kontributet e prof. Qemal Muratit në ndriçimin dhe mbështetjen e standardit janë të shumta e të gjithanshme, siç e dëshmon edhe kjo pasqyrë bibliografike. Në to bie në sy se ai nuk mban qëndrime thjesht deklarative, por dëshmon se ka punuar gjatë për të njohur historinë e standardizimit në gjuhë të ndryshme, përgjithësitë e këtij procesi dhe veçoritë për gjuhë të ndryshme, duke fituar kështu një bazë teorike të shëndoshë për të mbrojtur pikëpamjet e tij. Ai u referohet shpesh njafit gjuhëtarëve me emër (vendës e të huaj) që kanë trajtuar çështje të ngjashme dhe gjen tek ta argumente me peshë për të kundërshtuar ithtarët e modifikimeve artificiale të standardit, p.sh. ata që kujtojnë se është në dorën e ndonjë komisioni që standardi të ketë ose të mos ketë paskajoren e gegërishtes me pjesoren e toskërishtes (p.sh. kam ardhur me ju përshëndetur, dua me pirë një birrë), një lloj deledashi që vetë organizmi i gjuhës nuk e ka pranuar, megjithëse eksperimentet kanë nisur që në kohën e Rilindjes, atëherë me qëllimin e mirë për të përfaqësuar në gjuhën e shkrimit gjithë format gramatikore të dialekteve dhe pastaj koha do të bënte shoshitjen e vet. Qemali madje edhe i ka ironizuar ata që nuk u ndahet shpirti nga paskajorja dhe që e quajnë fatkeqësi të hatashme mungesën e saj në standard, kur dihet se ky standard, ashtu si edhe baza nga është nisur ai, nuk kanë çaluar ndonjëherë nga mungesa e paskajores, madje kryevepra të letërsisë artistike e shkencore dhe publicistike janë shkruar e shkruhen pa atë lloj paskajoreje.

Te Qemali, me sa kam vënë re, gjuha shqipe si objekt studimi është kthyer edhe në një objekt adhurimi. Dhe dihet se kur adhurojmë diçka, duam ta shohim sa më të përkryer e kur nuk është kështu, na

hyn në shpirt një brengë. Brenga e Qemal Muratit është se shqipja e sotme standarde nuk po zbatohet drejt aty ku duhet të zbatohet: në institucionet publike e shtetërore, në administratë, në shkollë e në universitet, në tekstet shkollore e në botimet universitare, në media, në gjykatë, në parlament, në qeveri. Ai vëren se sot kemi fatmirësisht dy shtete shqiptare, por që ende nuk kanë miratuar një Ligj për mbrojtjen e gjuhës shqipe, ndërkohë që dy parlamentet përkatëse kanë nxjerrë ligje për gjithçka, deri për mbrojtjen e qenve endacakë. Ligje për mbrojtjen e gjuhës ka çdo shtet në Ballkan e në Europë përveç Shqipërisë dhe Kosovës, thekson me të drejtë dhe me keqardhje prof. Qemal Murati. Në shkrimet e tij ai ka sjellë mjaft shembuj të kujdesit shtetëror për gjuhën në vende të tjera, që janë për t'u ndjekur edhe nga ne. Më vjen mirë të përmend me këtë rast se Agjencia për Zbatimin e Gjuhës e ngritur këtu në Shkup po bëhet një shembull edhe për Tiranën e Prishtinën, në vend që të ishte e kundërta.

Qemal Muratin e brengos edhe rreziku që gjuha shqipe, për shkak të mungesës së një kujdesi shtetëror dhe të një politike aktive për mënjanimin e dallimeve që kemi, sidomos në terminologji, të shndërrohet pa arsye e pa nevojë në një gjuhë policentrike a pluricentrike, d.m.th. një gjuhë me dy a më shumë varietete të standardit, që zakonisht u përkasin shteteve të ndryshme, siç ndodhi p.sh. me serbokroatishten, e cila është një gjuhë linguistike që ekziston në formën e disa gjuhëve politike a shtetërore: serbishte, kroatishte, boshnjakishte dhe malizishte (po ta kthejmë shqip kështu emërtimin crnogorski). Prof. Q. Murati shtron pyetjen: A duam dhe ne, të kemi një shqipe dhe shumë shqipe: një shqipe filologjike dhe shumë shqipe politike?!

Por nga se vjen kjo gjendje e pakënaqshme në zbatimin e gjuhës, që bart rreziqe të reja për të ardhmen e gjuhës shqipe e me pasoja edhe për fusha të tjera? A është faji i standardit? A është i papërshtatshëm ky standard dhe duhet ndërruar me diçka tjetër? Këtë pyetje me gjemba e ka përballuar prof. Q. Murati duke dhënë përgjigjen e drejtë, se nuk është përdorimi, praktika që kërkojnë ndryshimin e normës, por janë disa veta që kërkojnë ndryshimin e saj, në kuptimin e thënies popullore: prish shtëpi e ndërto hajat!(ose Mos u rrek të rregullosh diçka që nuk është e prishur!, siç thotë një fjalë e urtë angleze “Don't try to fix something that is not broken!).

Mospërdorimi i shqipes standarde në nivelin e duhur për shkak të mospërvetësimit të normave drejtshkrimore e drejtshqiptimore, – vëren prof. Q. Murati, – nuk nënkupton aspak se duhet ndryshuar standardi, por duhet ndryshuar qëndrimi ynë ndaj standardit, sepse çfarëdo standardi tjetër që do të kishim, ai prapë do të kontestohet nga të tjerë dhe do të kërkohej rikthimi nga e para. Dhe këtu dalim te një problem madhor: gjendja e mësimit të gjuhës shqipe në shkollë. Pa hyrë në analiza të shkaqeve e rrethanave, do të njohim se brezat e rinj dalin me njohuri teorike e shprehni praktike të pamjaftueshme për përdorimin e drejtë të gjuhës shqipe, madje edhe ata që kryejnë degët filologjike në universitetet shqiptare. Nisur nga kjo gjendje Shoqata e Gjuhësisë Shqiptare në Tiranë i ka propozuar Universitetit të Tiranës të organizojë vitin e ardhshëm (me rastin e 50–vjetorit të Kongresit të Drejtshkrimit), një konferencë shkencore me pjesëmarrjen e të gjitha universiteteve shqiptare, ku të diskutohet për gjendjen e sotme të mësimit të gjuhës shqipe dhe për rrugët e mënyrat e përmirësimit të saj. Kemi gjetur mirëkuptim për propozimin tonë dhe shpresojmë të bëhet diçka për të krijuar një vlerësim më të lartë për kulturën gjuhësore

në arsimin e përgjithshëm dhe në universitet. Pra, vitin e ardhshëm, në këtë muaj, do të jemi bashkë për të përkujtuar dhe nderuar Kongresin e njësimit gjuhësor të shqiptarëve në 50-vjetorin e tij dhe për t'u zotuar që të marrim përsipër e të kryejmë të gjithë së bashku vepra e veprimtari të reja të rëndësishme për gjuhën tonë. Duke përfunduar, i uroj kolegut të dashur Qemal Murati shëndet të plotë fizik e shpirtëror dhe ju të gjithëve ta kaloni sa më bukur këtë konferencë shkencore jubilarë për nder të tij. Edhe ne kolegët e prof. Qemal Muratit në Shoqatën e Gjuhësisë Shqiptare e shohim me besim të ardhmen, ashtu siç e përshkruan ai, që shqipja e sotme standarde rrjedh si një lumë i madh i pashkëputur në gjithë botën shqiptare, në shkollë, në letërsi, në publicistikë, në institucionet publike, në jetën e përditshme. Ajo burimin e ka të thellë dhe nuk i shteron kurrë, nuk turbullohet kurrë ...

Artikuj dhe libra të prof. dr. Qemal Muratit për shqipen letrare.

(Bibliografi kronologjike)¹

- Për përdorimin më të gjerë e më të drejtë të disa fjalëve e shprehjeve shqipe. – Probleme aktuale të kulturës së gjuhës shqipe. Simpozium shkencor i mbajtur në Prishtinë më 15, 16 dhe 17 dhjetor 1980. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë, 1983, 295–301.
- Udhëzues i drejtpërdrejtë në fushën e normëzimit të gjuhës sonë letrare (“Fjalor drejtshkrimor i gjuhës shqipe”, ribotoi Redaksia e botimeve e Rilindjes, Prishtinë, 1983, f. 848). – GjSh 3/1984, 2, 55–57.
- Vërshimi i kalkeve. – GjSh 5/1986, 3, 36–37.
- Mbi disa huazime përkthimore të shqipes së sotme letrare. – GjSh 7/1988, 3, 39–48.

¹ Pa këtë bibliografi kumtesa e mësipërme nuk do të ishte e plotë.

- Rreth formimit më të drejtë të fjalës inteligjencie. – GjSh 7/1988, 1, 36–38.
- Inteligjencie e jo inteligjenci. – GjSh 8/1989, 2, 59–60.
- Mbi disa formime jo të drejta leksikore me prapashtesat –(ë)si dhe –(i)sht. – GjSh 8/1989, 1, 43–45.
- Pasurimi i gjuhës me gurrat e ligjërimit popiullor. – GjSh 8/1989, 3, 66–69.
- Pasurimi i gjuhës letrare shqipe nga gurrat e ligjërimit popullor. – GjJ 10/1990, 2, 34–38.
- Zëvendësimi i fjalëve të huaja me leksema të brumit gjuhësor të vendit. – GjSh 9/1990, 1, 25–28.
- Gjuha e sotme letrare shqipe – përfundime dhe probleme. – GjJ 13/1993, 1–4, 22–28.
- Probleme të gjuhës së sotme dhe historike të shqipes. Les problemes de la langue actuelle et historique de l’Albanaise. Shtëpia botuese “Asdreni”. Shkup, 1994, 206 f.
- Manirat e “gjermanizimit” të shqipes. – ShAl 1995, 1, 15–17.
- Drejtpërdorimi i shqipes dhe kultura gjuhësore. Shtëpia Botuese “Asdreni”. Shkup, 1996, 144 f.
- Priroje të zhvillimit të shqipes së sotme letrare. Rezultate dhe probleme. – GjSh 16/1997, 1, 18–24.
- Gjuha dhe shkolla shqipe sot. – Gjuha dhe ligjërimit në shkollë. Universiteti i Shkodrës “Luigj Gurakuqi”, Universiteti i Elbasanit “Aleksandër Xhuvani”. Studime shqiptare 10. Shkodër 1998, 69–73.
- Naim Frashëri – poeti që krijoi gjuhë. – Stili ‘97 2/1998, 4, 54–59.
- Pastërtia e gjuhës shqipe – një çështje thelbore etnike. – Glossa 1/1999, 1, 15–50.
- Kulla babilonike dhe përzierja e shqipes (Gramatika e gabimeve). Shoqata e Shkrimtarëve Shqiptarë. Shkup 2000, 274 f.
- Si ta flasim dhe si ta shkruajmë shqipen shqip. – GjSh 19/2001 (2003), 1–2, 89–91.

- Ta ruajmë shpirtin e gjuhës shqipe nga çdo bastardim. – Filologji 2001, 9, 231–234.
- Të drejtat gjuhësore dhe jeta politike (Për çështjen e statusit të gjuhës shqipe në Maqedoni). – GjJ 21/2001, 3–4, 21–25.
- Çështje të gjuhës së sotme letrare shqipe – rezultate dhe probleme. – Konferenca Shkencore “Gjuha Letrare Kombëtare dhe Bota shqiptare sot” Tiranë, 20–21 nëntor 1992. Akademia e Shkencave e Shqipërisë. Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë. Shtëpia botuese “Shkenca”. Tiranë, 2002, 74–81.
- Globalizimi linguistik dhe integriteti gjuhësor i shqipes. – KGj 1/2003, 1, 59–64. ▪ Probleme të standardizimit të gjuhëve në Evropën Juglindore – me vështirim të veçantë për shqipen. – GAlb–ShkFil 32–33/2002–2003 (2005), 25–38.
- Gjuha shqipe sot – prire të reja “evropianizuese”. – 50 vjet studime albanologjike. Simpozium shkencor mbajtur më 18 e 19 dhjetor 2003. Prishtinë. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë, 2004, 111–118.
- Ndërtime artificiale me frymë kundërshqiptare. – GjSh 22/2004, 1, 37–41.
- Standardi gjuhësor dhe kultura e shprehjes. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë, 2004, 378 f.
- Standardi gjuhësor nuk është idiom organik, por është diçka që krijohet. – GjSh 22/2004, 2, 35–43.
- Shqipja përballë gjuhëve të tjera evropiane e rajonale – huazime leksikore dhe strukturore. – Akte të konferencës shkencore “Zbatimi i kulturës gjuhësore në shqipen e shkruar” 16 dhjetor 2004. Shtëpia botuese “Pegi”. Tiranë, s.a., 26–36.
- Gabime gjuhësore në kompetencë dhe në performancë në përdorimin e sotëm publik të shqipes. – GjSh 23/2005, 1, 29–34.
- Gjuha standarde shqipe prej kodifikimit deri më sot. – Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare (Materialet e punimeve të Seminarit XXIV Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare. Prishtinë, gusht 2005). Universiteti i Prishtinës. Fakulteti i Filologjisë. – Universiteti i Tiranës. Fakulteti i Historisë–Filologjisë. Prishtinë, 2005, I, 301–312.
- Huazime leksikore dhe strukturore në shqipen e sotme standarde. – GjSh 23/2005, 3, 26–34.

- Kultura gjuhësore e librit tonë shkollor. – GjSh 24/2006, 2, 54–60.
- Prurje të reja leksikore në shqipen e sotme. – GjSh 24/2006, 1, 20–34.
- Rexhep Qosja – krijues dhe pasurues i shqipes intelektuale. – GjSh 24/2006, 3, 36–41.
- Idriz Ajeti: prijatar për njësimin e gjuhës shqipe dhe të drejtshkrimit të saj. – GjSh 25/2007, 2, 35–41.
- Për të ashtuquajturën paskajore dhe shmangien e saj nga shqipja standarde. – në: Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare (Materialet e punimeve të Seminarit XXVI Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare. Prishtinë, gusht 2007). Universiteti i Prishtinës. Fakulteti i Filologjisë. – Universiteti i Tiranës. Fakulteti i Historisë–Filologjisë. Prishtinë, 2007, I, 339–344.
- Probleme të shqipes standarde në botimet tona universitare. – GjSh 25/2007, 3, 33–38.
- E drejta për gjuhën. – Seminari Ndërkombëtar i Albanologjisë. Materialet e punimeve të Seminarit I Ndërkombëtar të Albanologjisë 6–23 shtator 2007. Universiteti Shtetëror i Tetovës. Tetovë, 2008, 29–35.
- Eqrem Çabej – kryearkitekt i shqipes standarde dhe i albanologjisë evropiane. – StAlb 2008, 68–72; GjSh 26/2008, 2, 14–19.
- Gjuha e medieeve. Fjalor i gabimeve gjuhësore. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë, 2008, 341 f.
- Gjuha shqipe dhe globalizmi linguistik. – në: Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare (Materialet e punimeve të Seminarit XXVII Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare. Prishtinë, 18–19 gusht 2008). Universiteti i Prishtinës. Fakulteti i Filologjisë. – Universiteti i Tiranës. Fakulteti i Historisë–Filologjisë. Prishtinë, 2008, I, 531–533.
- “Konsulta Gjuhësore e Prishtinës” (1968) – kryefillesa e shqipes së sotme standarde. – Gjj 28/2008, 1–4, 68–73.
- “Planifikimet gjuhësore” të Këshillit Ndërkademiak për kthimin e gegërishtes. – GjSh 26/2008, 1, 13–18.
- Standardi dialektor dhe standardi letrar. – GjSh 26/2008, 3, 38–42.

- Kodi i parë që bashkon Shqiptarët. – në: Konferenca mbarëkombëtare me rastin e 100-vjetorit të Kongresit të Manastirit “Nga Ëvetarët e Naum Veqilharxhit te Kongresi i Manastirit” (Korçë, 14 nëntor 2008). Botim i veçantë i Buletinit Shkencor të Universitetit “Fan S. Noli”. Korçë, 2009, 32–37.
- Kultura dhe etika gjuhësore e shqipes – ky institucion i munguar sot. – GjSh 27/2009, 2, 27–32.
- Mëtimet për ristandardizimin e shqipes – eufori pseudofilologjike. – GjSh 27/2009, 1, 5–10.
- Për shqipen standarde. Përmasa komunikuese dhe kombëtare. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë, 2009, 316 f.
- Prije të zbatimit të shqipes standarde në mediet tona sot. – Seminari II Seminari II Ndërkombëtar i Albanologjisë. Tetovë, 22–28 shtator 2008. Red.: Qemal Murati. Universiteti Shtetëror i Tetovës – Državen Univerzitet vo Tetovo – State University of Tetova. 2009, 178–180.
- Modele të përdorimit të gjuhëve: situata gjuhësore e shqipes në Maqedoni dhe në Kosovë. – GjSh 28/2010, 1, 5–18; Pozita e sotme e gjuhës shqipe ..., 20–26.
- Për mbrojtjen e shqipes nga “ndotjet” që i vijnë nga të gjitha anët! – GjSh 28/2010, 3, 5–22.
- Standardizim shkencor për një botë të tërë emrash e kafshësh (Xhevat Lloshi, Fjalor i emrave të bimëve dhe të kafshëve latinisht–shqip dhe shqip–latinisht. Logos A. 2010, f. 619). – GjSh 28/2010, 2, 113–115.
- Shqipja standarde do parë jo si sundim të njërit dialekt mbi tjetrin, por si kundërvënie ndaj ndryshimeve lokale. – GjSh 28/2010, 2, 25–37.
- Tautologji mediatike të shqipes në kontakt. – në: Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare (Materialet e punimeve të Seminarit XXIX Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare. Prishtinë, gusht 2010). Universiteti i Prishtinës. Fakulteti i Filologjisë. – Universiteti i Tiranës. Fakulteti i Historisë–Filologjisë. Prishtinë, 2010, I, 223–234.
- Gjuha dhe snobizmi gjuhësor: struktura të huazuara dhe një “shqipe trendy”. – GjSh 29/2011, 3, 31–37.

- Manual i thënieve për gjuhën. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë, 2011, 289 f.
- Muret e gjuhës, miti për shqipen e pastër dhe gjuha si testament. – Seminar Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare (Materialet e punimeve të Seminarit XXX Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare. Prishtinë, gusht 2011). Universiteti i Prishtinës. Fakulteti i Filologjisë. – Universiteti i Tiranës. Fakulteti Historisë–Filologji. Prishtinë, 2011, I, 145–154.
- Për të ashtuquajturat fjalë të huaja dhe purizmin. – Albanologji 1. Vëllimi II. Punimet nga aktiviteti shkencor Java e Albanologjisë i mbajtur më 25–29 tetor. Instituti Albanologjik. Prishtinë, 2011, 271–289.
- Shqipja dhe maqedorumanishtja nga aspekti i kontakteve midis tyre. – Stud.Alb. 2011, 4, 5–42.
- Të ashtuquajturat fjalë të huaja dhe purizmi. – GjSh 29/2011, 1, 5–23.
- Të ndash shqipen sot me rrugën e Don Kishotit. – GjSh 29/2011, 2, 5–17.
- E çave gjuhën, çave kombin. – GjSh 30/2012, 1, 17–28.
- Gjuha shqipe një vlerë botërore. – Scupi 2012, 1, 77–95.
- Debatet për shqipen e sotme standarde – gjendja ku ndodhemi dhe reflektimet ku duhet të shkojmë. – Albanologji 2. Vëllimi I ... 225–236.
- Kongresi i Drejtshkrimit të Gjuhës Shqipe – vepër me vlera të mëdha kombëtare. – GjSh 30/2012, 2, 15–25; Scupi 2012, 2, 19–32.
- Fjalor i gabimeve gjuhësore. Këshilla për t’u shprehur saktë dhe bukur. Instituti i Trashëgimisë Kulturore e Shpirtërore të Shqiptarëve në Shkup. Shkup, 2013, 253 f.
- “Gjuha amtare” si “gjuhë e amtë”? – GjSh 31/2013, 3, 35–44.
- Gjuha shqipe në komunikimet publike (Ligjërimi mes zyrtares / jozyrtares dhe sendërgji për përmbyse standardi e kthim dialekti). Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2013, 556 f.
- Shqipja standarde dhe tribalizmi linguistik. – GjSh 31/2013, 2, 21–34.
- Shqiptarët në gjuhë. – KGj 10/2013, 2, 105–111.
- Shqiptari është shqiptar vetëm përmes gjuhës. – GjSh 31/2013, 1, 47–52.

- Kongresi i Drejtshkrimit – ngjarja më e rëndësishme gjuhësore e simbolike e shekullit XX. – Akademia jubilarë me rastin e 40-vjetorit të Kongresit të Drejtshkrimit. (Korçë, nëntor 2012). Universiteti “Fan S. Noli – Korçë. Shtëpia botuese “Primo Print”, Korçë, 2014, 31–35.
- Letërsia shqiptare dhe gjuha e tekstit shkollor. – Scupi 2014, 6, 91–97.
- Për një qytetërim gjuhësor shqiptar. – Stud.Alb. 2014, 10, 95–102.
- Probleme aktuale të gjuhës së sotme shqipe. E nesërmeja e gjuhës shqipe përcaktohet sot. Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup. Shkup, 2014, 461 f.
- Shqipja në rrethanat e sotme sociolinguistike dhe sociopolitike – arritje dhe probleme. – Albanologji 4. Vëllimi I ... 113–124.
- Shqipja standarde vazhdim logjik organik i tendencave parastandarë. – GjSh 32/2014, 3, 17–32.
- Tri koinetë mbidialektore dhe procesi i formimit të shqipes kombëtare. – GjSh 32/2014, 1, 25–32.
- Besim Bokshi për formimin e shqipes standarde. – GjSh 33/2015, 2, 5–11.
- Idriz Ajeti – kundër konceptit që synon të ecet në një rrugë të dialekteve letrare. – GjSh 33/2015, 1, 9–15.
- Ka shenja që shqipja shkon në drejtim të standardit policentrik. – GjSh 33/2015, 3, 25–37.
- Shqipja standarde të mbrohet me ligj. – GjSh 33/2015, 3, 161–162.
- Ta njohim shqipen përpara se ta shajmë. – Albanologji 5. Vëllimi I. Punimet nga aktiviteti shkencor “Java e Albanologjisë”, i mbajtur më 16–18 qershor 2014. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë 2015, vëll. I, 307–311.
- Androkli Kostallari – lëvruet dhe projektues i çështjeve themelore të shqipes. – GjSh 34/2016, 2, 11–23.
- Isa Bajçinca për shqipen standarde dhe kulturën gjuhësore. – GjSh 34/2016, 1, 11–21.
- Komisia Letrare Shqipe (1916–1918) – një pararendëse e Kongresit të Drejtshkrimit (1972). – GjSh 34/2016, 3, 23–34.

- Për kulturën gjuhësore shqipe – Një libër jo me direktiva, por me këshillime gjuhësore. Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2016, 584 f.
- Si mund të jetohej pa paskajore? – Galb-ShkFil 47/2017, 139–168.
- Ta vlerësojmë gjuhën tonë të bukur shqipe. – GjSh 35/2017, 1, 39–46.
- Gjuha e shtypit dhe norma gjuhësore. – Albanologji 8... 11–15.
- Gjuha letrare shqipe është tashmë një realitet i lumtur dhe i pamohueshëm. Aristotel Spiro, Shqip (sprova gjuhësore dhe artikuj). ALCAEUS. Tiranë, 2010, 135 f. – GjSh 36/2018, 2, 91–97.
- Për një ballkanologji më shkencore. – Ballkanologjia sot ... 40–41.
- Planifikimi i korpusit të gjuhës letrare shqipe në Maqedoni (1959–1962). – GjSh 36/2018, 3, 5–18.
- Zhvillime në lëmë të standardizimit të shqipes dhe tendencat partikulariste antistandard. – në: Shqipja standarde dhe gjendja aktuale e përdorimit të saj. Konferencë shkencore (Prishtinë, 27 maj 2010). Kolegji “Iliria”, Prishtinë, 2018, 35–49.
- Kulturë gjuhe e komunikimi dhe gramatikë drejtshkrimore. Instituti i Trashëgimisë Kulturore e Shpirtërore të Shqiptarëve në Shkup. Shkup, 2019, 578 f.
- Gjedhe të zvetënimit gjuhësor të shqipes në përkthim. – në: Përmbledhje e kumtesave të konferencës shkencore “Sfidat e përkthimit në Republikën e Maqedonisë së Veriut”, mbajtur më 30.09. 2019. Agjencia për Zbatimin e Gjuhës shqipe e RMV-së. Shkup, 2020, 41–56.

Shkurtimet

Filologji = Filologji, Universiteti i Prishtinës, Fakulteti i Filologjisë. Prishtinë, 1996–

GjJ = Gjuha jonë. Tiranë, 1981–2009

GjSh = Gjuha shqipe. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë 1982–

Galb-ShkFil = Gjurmime albanologjike: Seria e shkencave filologjike. Prishtinë.

KGj = Kulturë e gjuhës. (Përmbledhje artikujsh). Shoqata e Gjuhës Shqipe e Kosovës. Prishtinë, 2003–

Scupi = Seri e botimeve të veçanta të Institutit të Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2012–

Stud.Alb. = Studime albanologjike (Shkup)

Në fjalën e mbylljes në Kongresin e Drejtshkrimit prof. Androkli Kostallari, duke i parashikuar këto, tha: “Historia kulturore e njerëzimit ka njohur kundërshtime të ashpra edhe kundër makinës me avull ose kundër trenit, automobilin e aeroplanit, kundër llambës me vajguri dhe llambës elektrike, por ligjet objektive të zhvillimit të shoqërisë e kanë bërë të vetën. Kështu ndodh edhe me ligjet gjuhësore. (Kongresi i Drejtshkrimit të Gjuhës Shqipe 20–25 nëntor 1972. Akademia e Shkencave e RP të Shqipërisë Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë. Tiranë, 1973, f. 225).

Khs, p.sh: “Nuk më duket e pamundshme të zgjerohet standardi në atë mënyrë që në tipa të caktuar ndërtimesh sintaksore të lejohe kombinimi infinitival i tipit gegë me me (a. duke e ruajtur të plotë formën e pjesores gege vetëm në ato funksione, ndërsa te mbiemrat formën aktuale standarde; b. duke kërkuar rrugë të tjera përmes formave të ndërmjeme të pjesores së shkurtë (si ardhë), por prapë me forma aktuale të mbiemrave, ose c. duke e ruajtur trajtën me prejardhje toske të pjesores, për të krijuar kështu paralelizëm të plotë me privativin; ç. është e mundur edhe zgjidhja përmes lejimit të variacionit vetëm në tipe sintaksore infinitivale, për ata që e ndiejnë nevojën për të). Sado që tashmë kemi krijuar një shprehje dhe një imazh për normat e shqipes standarde pa paskajoren me me, pra vetëm me privativ pa, nuk është e pamundshme të kërkohe kombinime dhe zgjidhje të dobishme, qoftë edhe vetëm për t'i

mbyllur burimet e pakënaqësive dhe të ankesave. Parimi i kompromisit dhe i kombinimit të elementeve të ndryshme strukturore me burim nga dy variantet e mëparme letrare në shqipen standarde, siç u tha, tashmë ekziston dhe kombinimet e tilla jo vetëm që nuk kanë shkaktuar vështirësi, po përkundrazi e kanë begatuar standardin. Nëse kemi vullnet të mirë për këtë, mund të gjinden edhe rrugë. Mendoj se në këtë mënyrë shqipja standarde vetëm i zgjeron hapësirat dhe mundësitë sintaksore dhe stilistike.” (Rexhep Ismajli, “Rreth shqipes standarde, kodeve të tjera dhe kontestimeve”. – në: Konferenca shkencore “Shqipja standarde dhe shoqëria shqiptare sot”. Tiranë, 11–12 nëntor 2002. Akademia e Shkencave e Shqipërisë. Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë. Shtëpia botuese “Shkenca”. Tiranë, 2003, f. 82). Vetë kjo listë me katër gjasa (a, b, c, ç) tregon se mëtimet për të ndërhyrë në strukturën e standardit janë më fort dëshira vetjake ose një lloj horoskopi gjuhësor i përgatitur enkas.

Spekulohet shumë me faktin se shumica e kuadrove drejtuese të Partisë Komuniste dhe të shtetit ishin nga jugu dhe kjo përcaktoi që formimi i shqipes standarde të merrte atë drejtim. Këtu duhet përmendur se edhe shumica e kuadrove drejtuese të forcës tjetër rivale politike, Ballit Kombëtar ishin nga jugu. Ky shpërpjesëtim i klasës politike shqiptare sipas prejardhjes territoriale nuk është i rastit. Shpjegimin na e jep statistika e gjendjes kulturore e arsimore e vendit më 1927. Sipas librit të Teki Selenicës “Shqipria më 1927” (f. CLVI) në atë vit vendi kishte 828.593 banorë dhe prej tyre ishin me shkollë (nga fillorja deri në Universitet) vetëm 62.889 banorë, d.m.th. 7,60%. Prej këtyre të shkolluarve 78% u përkisnin katër prefekturave të jugut (Berati, Gjirokastra, Korça e Vlora) dhe vetëm 22% gjashtë prefekturave të veriut (Dibra, Durrësi, Elbasani,

Kukësi, Shkodra, Tirana); zbërthyer sipas shkallëve të shkollimit raportet ndërmjet prefekturave të jugut e të veriut janë si më poshtë: me shkollë fillore 46.869 / 13.013, me gjimnaz 1544 / 229, me universitet 402 / 45, për studime jashtë 535 / 252.

Kjo përqindje e lartë e të shkolluarve nga prefekturat e jugut, sidomos e atyre me shkollë të mesme e të lartë (nuk është vendi për të shpjeguar arsyet), që erdhi duke u zbutur shkallë–shkallë pas çlirimit, pati ndikimin e vet në lëvrimin e gjuhës letrare dhe në përbërjen krahinore të klasës politike e të inteligjencies në përgjithësi. Kjo shpjegon edhe pse dialekti i Elbasanit, që u shpall me dekret qeveritar në janar 1923 si “dialekt i përbashkët zyrtar i shtetit”, mbeti i kufizuar kryesisht në veprimtarinë administrative burokratike dhe nuk u ngrit dot në nivelin e një gjuhe letrare të përbashkët e të përgjithshme.

Një rrethanë tjetër politike e rëndësishme që duhet mbajtur parasysh në ecurinë e shqipes letrare është cungimi i territoreve shqiptare me kufijtë e vitit 1913, që la jashtë qytete të tilla si Prizreni, Gjakova, Peja, Prishtina, Mitrovica, Gjiłani, Ferizaj, Dibra, Tetova, Kërçova, Shkupi, Gostivari. I vetmi qytet i madh i veriut që mbeti në Shqipëri qe Shkodra (për një kohë qyteti më i madh dhe më i zhvilluar i vendit, dikur qendër e vilajetit). Qytetet e sotme në veri të Tiranës (pas shpalljes si kryeqytet më 1920 popullsia e ardhur filloi të shtohet me shpejtësi e të mbizotërojë mbi vendësit) deri nga vitet '50 kanë pasur më fort karakter rural, pa jetë kulturore, pa traditë letrare dhe me ekonomi të dobët. Edhe për këtë arsye popullsia e atyre trevave (Kukës, Tropojë, Mirditë, Mat, Dibër, Krujë) e pranoi gjuhën letrare pa ngurrime. Intelektualët dhe njerëzit e letrave prej atyre trevave që në fillim përdorën gjuhën

letrare të shkollës dhe nuk bënë përpjekje për të shkruar në ndonjë formë të gegërishtes letrare.

Khs. edhe: “Mundësia e rikthimit të dy varianteve letrare me status relativisht të përkufizuar, ndërkaq, do të hapte rrugë për eventualetet e krijimit të dy gjuhëve letrare dhe për gjithfarë zhvillimesh në varësi nga lëvizjet e tjera politike brenda kombit policentrik dhe në rajon. (Rexhep Ismajli, “Rreth shqipes standarde, kodeve të reja dhe kontestimeve”. – Studime filologjike 2003, 1–2, f. 26 v).

Nëntëdhjetë vjet më parë Justin Rrota bënte këtë qortim: “Na Shqypetarët e shohim nevojën t’i xâm rregullat e gramatikës, kûr deshrojm t’a bâjm t’onen ndonji gjuhë të huejen; por, kûr flitet per rregulla e gramatikë të gjuhës amtare, kurrkush nuk don të pervûhet me thânë, se ká nevojë me i xânë. Gjithkuj i duket, se tue e folë gjuhën, qi i msoi e ama, âsht i tepert çdo mûnd per t’a xânë me e folë e sidomos per t’a shkruë pá gabime.” (“Hylli i Dritës”, VII – 1931, nr. 3, f. 126).

Në fjalën e mbylljes në Kongresin e Drejtshkrimit prof. Androkli Kostallari, duke i parashikuar këto, tha: “Historia kulturore e njerëzimit ka njohur kundërshtime të ashpra edhe kundër makinës me avull ose kundër trenit, automobilin e aeroplanit, kundër llambës me vajguri dhe llambës elektrike, por ligjet objektive të zhvillimit të shoqërisë e kanë bërë të vetën. Kështu ndodh edhe me ligjet gjuhësore. (Kongresi i Drejtshkrimit të Gjuhës Shqipe 20–25 nëntor 1972. Akademia e Shkencave e RP të Shqipërisë Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë. Tiranë, 1973, f. 225).

Khs, p.sh: “Nuk më duket e pamundshme të zgjerohet standardi në atë mënyrë që në tipa të caktuar ndërtimesh sintaksore të lejohet kombinimi infinitival i tipit gegë me me (a. duke e ruajtur të plotë

formën e pjesores gege vetëm në ato funksione, ndërsa te mbiemrat formën aktuale standarde; b. duke kërkuar rrugë të tjera përmes formave të ndërmjeme të pjesores së shkurtë (si ardhë), por prapë me forma aktuale të mbiemrave, ose c. duke e ruajtur trajtën me prejardhje toske të pjesores, për të krijuar kështu paralelizëm të plotë me privativin; ç. është e mundshme edhe zgjidhja përmes lejimit të variacionit vetëm në tipe sintaksore infinitivale, për ata që e ndiejnë nevojën për të). Sado që tashmë kemi krijuar një shprehje dhe një imazh për normat e shqipes standarde pa paskajoren me me, pra vetëm me privativ pa, nuk është e pamundshme të kërkojmë kombinime dhe zgjidhje të dobishme, qoftë edhe vetëm për t'i mbyllur burimet e pakënaqësive dhe të ankesave. Parimi i kompromisit dhe i kombinimit të elementeve të ndryshme strukturore me burim nga dy variantet e mëparme letrare në shqipen standarde, siç u tha, tashmë ekziston dhe kombinimet e tilla jo vetëm që nuk kanë shkaktuar vështirësi, po përkundrazi e kanë begatuar standardin. Nëse kemi vullnet të mirë për këtë, mund të gjinden edhe rrugë. Mendoj se në këtë mënyrë shqipja standarde vetëm i zgjeron hapësirat dhe mundësitë sintaksore dhe stilistike.” (Rexhep Ismajli, “Rreth shqipes standarde, kodeve të tjera dhe kontestimeve”. – në: Konferenca shkencore “Shqipja standarde dhe shoqëria shqiptare sot”. Tiranë, 11–12 nëntor 2002. Akademia e Shkencave e Shqipërisë. Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë. Shtëpia botuese “Shkenca”. Tiranë, 2003, f. 82). Vetë kjo listë me katër gjasa (a, b, c, ç) tregon se mëtimet për të ndërhyrë në strukturën e standardit janë më fort dëshira vetjake ose një lloj horoskopi gjuhësor i përgatitur enkas.

Spekulohet shumë me faktin se shumica e kuadrove drejtuese të Partisë Komuniste dhe të shtetit ishin nga jugu dhe kjo përcaktoi që

formimi i shqipes standarde të merrte atë drejtim. Këtu duhet përmendur se edhe shumica e kuadrove drejtuese të forcës tjetër rivale politike, Ballit Kombëtar ishin nga jugu. Ky shpërpjesëtim i klasës politike shqiptare sipas prejardhjes territoriale nuk është i rastit. Shpjegimin na e jep statistika e gjendjes kulturore e arsimore e vendit më 1927. Sipas librit të Teki Selenicës “Shqipria më 1927” (f. CLVI) në atë vit vendi kishte 828.593 banorë dhe prej tyre ishin me shkollë (nga fillorja deri në Universitet) vetëm 62.889 banorë, d.m.th. 7,60%. Prej këtyre të shkolluarve 78% u përkisnin katër prefekturave të jugut (Berati, Gjirokastra, Korça e Vlora) dhe vetëm 22% gjashtë prefekturave të veriut (Dibra, Durrësi, Elbasani, Kukësi, Shkodra, Tirana); zbërthyer sipas shkallëve të shkollimit raportet ndërmjet prefekturave të jugut e të veriut janë si më poshtë: me shkollë fillore 46.869 / 13.013, me gjimnaz 1544 / 229, me universitet 402 / 45, për studime jashtë 535 / 252.

Kjo përqindje e lartë e të shkolluarve nga prefekturat e jugut, sidomos e atyre me shkollë të mesme e të lartë (nuk është vendi për të shpjeguar arsyet), që erdhi duke u zbutur shkallë–shkallë pas çlirimit, pati ndikimin e vet në lëvrimin e gjuhës letrare dhe në përbërjen krahinore të klasës politike e të inteligjencies në përgjithësi. Kjo shpjegon edhe pse dialekti i Elbasanit, që u shpall me dekret qeveritar në janar 1923 si “dialekt i përbashkët zyrtar i shtetit”, mbeti i kufizuar kryesisht në veprimtarinë administrative burokratike dhe nuk u ngrit dot në nivelin e një gjuhe letrare të përbashkët e të përgjithshme.

Një rrethanë tjetër politike e rëndësishme që duhet mbajtur parasysh në ecurinë e shqipes letrare është cungimi i territoreve shqiptare me kufijtë e vitit 1913, që la jashtë qytete të tilla si Prizreni, Gjakova, Peja, Prishtina, Mitrovica, Gjilani, Ferizaj, Dibra,

Tetova, Kërçova, Shkupi, Gostivari. I vetmi qytet i madh i veriut që mbeti në Shqipëri qe Shkodra (për një kohë qyteti më i madh dhe më i zhvilluar i vendit, dikur qendër e vilajetit). Qytetet e sotme në veri të Tiranës (pas shpalljes si kryeqytet më 1920 popullsia e ardhur filloi të shtohet me shpejtësi e të mbizotërojë mbi vendësit) deri nga vitet '50 kanë pasur më fort karakter rural, pa jetë kulturore, pa traditë letrare dhe me ekonomi të dobët. Edhe për këtë arsye popullsia e atyre trevave (Kukës, Tropojë, Mirditë, Mat, Dibër, Krujë) e pranoi gjuhën letrare pa ngurrime. Intelektualët dhe njerëzit e letrave prej atyre trevave që në fillim përdorën gjuhën letrare të shkollës dhe nuk bënë përpjekje për të shkruar në ndonjë formë të gegërishtes letrare.

Khs. edhe: “Mundësia e rikthimit të dy varianteve letrare me status relativisht të përkufizuar, ndërkaq, do të hapte rrugë për eventualet e krijimit të dy gjuhëve letrare dhe për gjithfarë zhvillimesh në varësi nga lëvizjet e tjera politike brenda kombit policentrik dhe në rajon. (Rexhep Ismajli, “Rreth shqipes standarde, kodeve të reja dhe kontestimeve”. – Studime filologjike 2003, 1–2, f. 26 v).

Nëntëdhjetë vjet më parë Justin Rrota bënte këtë qortim: “Na Shqypetarët e shohim nevojën t’i xâm rregullat e gramatikës, kúr deshrojm t’a bâjm t’onen ndonji gjûhë të huejen; por, kúr flitet per rregulla e gramatikë të gjûhës amtare, kurrkush nuk don të pervûhet me thânë, se ká nevojë me i xânë. Gjithkuj i duket, se tue e folë gjûhen, qi i msoi e ama, âsht i tepert çdo mûnd per t’a xânë me e folë e sidomos per t’a shkruë pá gabime.” (“Hylli i Dritës”, VII – 1931, nr. 3, f. 126).

*XHEVAT LLOSHI**Studiues, Tiranë*

HULLIA LEKSIKOGRAFIKE E PROF. QEMAL MURATIT

Miti i fjalorit në kulturën romantike shqiptare e ka zanafillën te puna e shquar e Konstandin Kristoforidhit për mbledhjen e fjalës shqipe dhe te historia e gjatë e botimit të fjalorit të tij me të papriturat e një aventure. Prandaj ka pasur dhe ka shumë dashamirës të shqipes, që i janë përkushtuar gjatë jetës së tyre qëmtimit të visarit leksikor dhe hartimit të një fjalori të shqipes. Tashmë janë gjetur dhe janë botuar fjalorët e Thimi Mitkos, ka mbetur në mjegull puna e Sami Frashërit për një fjalor, ndodhet në Arkivin Qendror të Shtetit një dorëshkrim shumëfletësh i Sotir Kolesë për një fjalor shqip-frëngjisht, ka mbetur dorëshkrimi i Karl Gurakuqit në një qytet në veri të Italisë, për të cilin thuhet se ka afër 60 mijë fjalë. Mund të pranohej me të drejtë se në këtë rrjedhë përfshihet edhe puna leksikografike si pjesë e veprimtarisë në fushën e gjuhësisë të prof. Qemal Muratit. Megjithatë ajo ka një veçori që e dallon: ai nuk është autor i një fjalori, por ka ndjekur një hulli leksikografike.

Në vitet 1980, pas mbarimit të studimeve, nisi të mbledhte leksikun e trevës së Kërçovës, nga ishte vetë, dhe ky leksik gjeti pasqyrim në punimin “E folnja shqipe e rrethit të Tuhinit të Kërçovës”. Një vit më parë kishte hartuar disertacionin “Sllavizmat në të folmen shqipe gege të Maqedonisë”, domethënë njësoj punim leksikografik. Pas kësaj e zgjeroi hapësirën hulumtuese dhe ndërmori përgatitjen e një fjalori më vete: “Fjalori i shqipes truallsore të Maqedonisë”, botuar

më 1998. Autori e ka quajtur një glosar të ri, sepse përfshinte fjalë e shprehje të paregjistruara nga këto të folme. Përmban mbi 5000 njësi, pasi janë vjelë edhe botime folklorike e punime të tjera për të folmet shqipe përkatëse. Në traditën më të mirë të Kristoforidhit, pranë çdo njësie është shënuar edhe vendi i përdorimit (në fund ka listën e shkurtimeve për 44 pika ku është bërë mbledhja e fjalëve), janë pranuar edhe variantet. Është e kuptueshme që një pjesë e tyre mungonin në “Fjalorin e gjuhës së sotme shqipe”, sidomos sepse vinin nga jeta e larme e fshatrave shqiptare, me zakonet, veprimtaritë dhe sendet e tyre karakteristike, të cilat natyrisht mund edhe të ishin të kufizuara si hapësirë përdorimi, por në rrethanat e reja, për shkak të zhvillimeve të njohura, mund edhe të birreshin përgjithnjë. Kjo është arsyeja, që për gjuhën shqipe përgjithësisht nuk është mbyllur nevoja për të regjistruar leksikun krahinor dhe as nuk është mbyllur porta për të marrë prej tij ato vlera, që mund të pasurojnë gjuhën letrare, domethënë nuk vlejnë vetëm për dialektologjinë dhe hulumtimet historike. Është e kuptueshme, që në rrethanat e dygjuhësisë do të kishte edhe pak më tepër huazime se në treva të tjera të shqipes, por unë besoj se edhe ato do të tërheqin vëmendjen në studimet për dygjuhësinë, që përgjithësisht nuk janë lëvruar te ne, por të cilat në kushtet kur dygjuhësia po bëhet dukuri e përgjithshme, nuk do të ishin të padobishme për trajtimet përgjithësuese të domosdoshme sot.

Autori, ndonëse e ka shfrytëzuar “Fjalorin e fjalëve dhe të shprehjeve popullore”, të botuar në Prishtinë më 1982, i cili përmbante edhe lëndë nga trevat e shqiptarëve të Maqedonisë, ka mbajtur qëndrim kritik kundrejt tij, pasi ka raste kur fjalët janë regjistruar me të meta. Për herë të parë është dhënë një bibliografi deri në atë vit e fjalorëve dhe punimeve përkatëse për këtë fushë.

Problemi më i rëndësishëm për përdorimin e këtij fjalori mbetet mungesa e përcaktimit të qartë të fjalëve, e cila mund të bëhej ose duke treguar fjalën e përgjithshme kundrejt atij rasti, ose fjalën përgjegjëse nga gjuha e huazuar. Kështu, për shembull, do të bëhej e qartë traja “onsoj”, në rast se do të shënohej pranë saj “anësoj”. Ose “amut” është bullgarisht: hamut, homut. Ka këtu jo pak turqizma, të cilat e vlente të merrnin shënimin përkatës, aq më tepër se dalin më pas te një varg mbledhësish të tjerë, të cilët kështu, pa vënë në dukje punën e bërë përpara tyre, nuk kanë sjellë ndonjë gjë të re ose me interes.

Gjithsesi, autori e ka shprehur, se fjalori nuk mund të konsiderohet i plotë, sepse fondi leksikor i këtyre të folmeve është shumë më i gjerë. Me fjalë të tjera, ky ishte një fillim i dobishëm, por rruga hapej për kërkime të mëtejshme. Vetëm katër vjet më pas, më 2003 Qemal Murati botoi një fjalor tjetër me titullin Fjalor i fjalëve të rralla të përdorura në viset shqiptare të Maqedonisë (Logos–A, Shkup). Ka ndryshuar jo vetëm sasia e njësisve, tashmë kemi 8000, po janë shtuar enra vendesh dhe janë rreth 600 shprehje, kurse numri i pikave të mbledhjes është bërë katër herë më i madh (170). Në veçanti tërheq vëmendjen ndryshimi i titullit, i cili këtu ka mëtime më të ngushta, domethënë nuk përfshin gjithë leksikun, por vetëm ato që mund të vështrohen si fjalë të rralla. Ky ndryshim mund të konkretizohet nga krahasimi i të dy botimeve.

Janë hequr pak njësi dhe janë shtuar disa të tjera, ndërsa ka disa ndryshime më të përgjithshme kundrejt botimit të parë. Është ndarë një syth i veçantë me nëntitullin “Frazellogji”, për “shprehje të ngulëta lidhur me situata të posaçme të jetës shoqërore”, sepse edhe për to autori e thekson, që po të mos nxirren në dritë, mund të zhduken një ditë, duke ndodhur kështu humbja e një pjese pasurie.

Veçan janë nxjerrë edhe disa eufemizma, urime, mallkime, betime, sharje dhe njësi patronimike. Prej kësaj pjese për frazeologjinë zë fill më pas Fjalori idiomatik shqip–maqedonisht / maqedonisht–shqip i vitit 2003.

Megjithatë, nuk janë çuar më tej disa probleme që i kishte botimi i parë. Në radhë të parë është trajta fonetike dialektore, që sjell përsëritje. Dihet për shembull, se në të folmen e Korçës dhe në të folmet përkatëse të shqiptarëve të Maqedonisë së Veriut tingulli “h” bie edhe në fillim të fjalës. Por kjo nuk i bën ato njësi të veçanta; për shembull, “ashef” është e njëjta gjë me “hashef”, e po kështu ale dhe hale etj.¹

Kështu u hap rruga për një vëllim të madh, të botuar më 2015 me titullin Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni, prej 862 faqesh, në kopertinën e të cilit thuhet se ka mbi 20 mijë leksema, frazeologji dhe topoleksema, botim i ITSHKSH. Përbëhet prej tetë pjesësh. Pjesa e parë është Fjalori i vitit 2003, por i plotësuar dhe pjesërisht i ndryshuar. Janë shtuar njësi të reja, sidomos turqizma, ndërsa mbetet problemi i numërimit të përgjithshëm. Përveç përsëritjes së varianteve fonetike (çipllak dhe çupllak, çuksh dhe quksh, çeingë dhe çinkë), nga njëra anë janë disa njësi, të cilat në të vërtetë nuk janë fjalë por togfjalësha; p.sh. çekimëçekikë është togu çikë më çikë; çormëça është shprehja qorr mbetsha; nga ana tjetër janë njehsuar si njësi togfjalëshat, për shembull janë 27 togfjalësha me fjalën lule.

Në botimin e vitit 1998 ishin 55 “Shprehje popullore nga dialektet shqiptare të Maqedonisë”; më 2003 nën titullin “Frazeologji” janë dhënë 558 “Shprehje të ngulëta lidhur me situata të posaçme të jetës shoqërore”. Ky dhjetëfishim ka ardhur sidomos duke nxjerrë si shprehje më vete një numër jo të vogël, të cilat nisin me Ai, E, I,

Ja, Ka, Nuk, Si. Po me atë titull në vëllimin pëmbledhës është ndarë pjesa e dytë si “Fjalorth frazeologjik”. Tashmë është hequr dorë nga renditja me ato fillime si më 2003 dhe numri i përgjithshëm është 627 fjalë, për të cilat janë dhënë shprehjet, por këto janë shumë më tepër, sepse për shembull, për fjalën “sy” janë dhënë 17 togje dhe për fjalën “mendje”. 21, domethënë kemi një pasurim të dukshëm. Me këtë mbështetet edhe një herë, se në punën e Qemal Muratit kemi një hulli e jo një punim të veçantë. Kështu përligjet edhe nxjerrja e shprehjeve si një pjesë më vete në këtë përmblidhje. Ndërkaq, do të shënoj se janë përfshirë edhe disa kuptime të fjalëve të veçanta, që nuk përbëjnë frazeologji, si për: arnoj, çaj, fëmijë, gac, këndoj, lag, ndez, pjek, sallais, tralala, vapë.²

Ngaqë kohët e fundit jam marrë posaçërisht me turqizmat, më ka interesuar sidomos pjesa e tretë “Fjalor i turqizmeve (orientalizme)”. Tashmë prej vitit 2005 kemi “Fjalorin e orientalizmeve në gjuhën shqipe” të Tahir Dizdarit, i cili madje një pjesë të lëndës së tij e kishte botuar prej shumë kohësh në shtypin shkencor, prandaj nuk mund të flitet, se leksikografisë shqiptare i mungon një fjalor i turqizmeve.

Turqizmat në shqipen e Kosovës dhe të Maqedonisë së Veriut ndeshen në kushte të ndryshme nga ato të trevave të tjera të shqipes. Para së gjithash, aty dalin në një mjedis shumëgjuhësh, domethënë konkretisht edhe të gjuhëve sllave, të cilat gjithashtu kanë huazime turke. Edhe maqedonishtja e ka “sabajle”, por fjala njihet përgjithësisht në shqipen si “sabahile” dhe në të folmet e saj “sabajle”. Së dyti, në disa raste ka edhe pakica turqishtfolëse. Rrjedhimisht, do të pritej se do të kishte më shumë turqizma, mirëpo për arsye të atyre rrethanave, ata nuk kanë ndonjë rëndësi për shqipen në tërësi. Autori i ka mbledhur në shumë pika dhe i ka

shënuar vendet. Si pasojë e kësaj, është përpjekur të japë edhe veçoritë e shqiptimit rast për rast. Prej këndej ka ardhur një numër i madh variantesh fonetike, të cilat nuk mund të quhen leksema të veçanta. Konkretisht janë afër 500 variante, të cilat nuk sjellin ndonjë gjë të re, sepse turqizmat u janë nënshtruar atëherë veçorive të ngushta të shqiptimit krahinor si edhe për gjithë fjalët e tjera shqipe, domethënë nuk zbulojnë ndonjë veçori të turqizmave dhe nuk ka interes as për turkologët se si shqiptohet një fjalë në një fshat të Maqedonisë së Veriut nga shqiptarët: “ajat” apo “hajat”. Vetëm te shkronja A janë 40 raste të tilla. Nga ana tjetër, ndonëse është e qartë që kjo punë ka pasur vështirësitë e veta, nuk mund të mos shënojmë, se ndër këto fjalë janë përfshirë edhe 315 leksema, të cilat nuk janë turqizma. Numri është atëherë 815, që duhen zbritur nga shifra e përgjithshme e dhënë prej mbi 3600. Po të zbritet kjo shifër e zvogëluar edhe bashkë me përsëritjet në lëndën e fjalorëve të tjerë të vëllimit, edhe me mbiemrat që janë quajtur dy fjalë për dy gjinitë, edhe me numrin e togfjalëshave që janë marrë si njësi,³ atëherë shifra e përgjithshme 20 mijë na del me një ulje të ndjeshme.

Te shpjegimet në fillim të kësaj pjese është cituar thënia e Alija Isakoviqit, se turqizmat në gjuhët ballkanike kanë hyrë deri në palcë, “për të cilat ta themi kalimthi, nuk kemi sinonime”. Kjo të paktën për gjuhën shqipe, nuk është e vërtetë. Në një dorëshkrim të vitit 1883 (të cilin tashmë e kam botuar) K. Kristoforidhi ka dhënë 400 sinonime kundrejt 720 turqizmave gjithsej. Dihet mirë, se purizmi në radhë të parë është drejtuar kundër turqizmave, duke u gjetur atyre zëvendësime, të cilat shpesh kanë pasur sukses. Ka mbetur edhe një pohim, që përsëritet shpesh, se turqizmat kanë depërtuar më tepër në qytete sesa në fshatra. Nuk e di sesa mund të

vërtetohet kjo, kur dihet se numri i qyteteve të vërteta në trevat shqiptare ka qenë shumë i vogël në krahasim me numrin e fshatrave (përkatësisht edhe numri i folësve). Njëkohësisht edhe jeta nëpër qytete ka qenë gjysmëfshatare. Po përmend vetëm kaq, se në një qytet aq të zhvilluar si Korça, deri në mesin e shek. XX dëgjoheshin nëpër sokake zilet e deleve dhe virrmat e dhive, që i kthente në mbrënje çobani i cangadheve. Bajraktarët dhe çiftelitë nëpër katunde kanë qenë, patllixhanat e bamjet në fshatra janë mbjellë. Nuk ma merr mendja se Muji, Halili dhe Gjergj Elez Alia kanë banuar në qytete. Në ditët tona pikërisht në të folmet e fshatrave ndeshen më shumë turqizmat dhe lënda e mbledhur nga Qemal Murati e mbështet këtë.

Për sllavizmat e shqipes ka prej kohësh një literaturë të gjerë si nga studiues të huaj, ashtu edhe nga gjuhëtarët shqiptarë, pa përmendur paraqitjen e jashtëzakonshme etimologjike të shqipes nga Eqrem Çabeji në “Studimet etimologjike” të tijat. Në përmbledhjen e Q. Muratit pjesa IV mban titullin “Fjalor i sllavizmave në shqipen e arealit të Maqedonisë”. Autori ka njehsuar se janë 1140 leksema. Ndryshe nga sllavizmat dhe turqizmat e shqipes përgjithësisht, huazimet sllave të shqipja e Maqedonisë së Veriut janë në rrethanat e një dygjuhësie të vazhduar, ndërsa në Shqipëri kjo është dygjuhësi e ndërprerë. Mund të duket se është e ngjashme me dygjuhësinë e arbëreshëve të Italisë dhe të Greqisë, ku kemi dygjuhësi të vazhduar, porse ka një dallim thelbësor. Te arbëreshët dygjuhësia e vazhduar po çon drejt shuarjes së shqipes, kurse në Maqedoninë Veriut kjo nuk mund të ndodhë, sepse shqiptarët nuk janë një pakicë. Në këto kushte, problemi i vërtetë mbetet në gjuhën e shkruar, aq më tepër sepse edhe në Kosovë ka pasur një ndikim të serbishtes së shkruar. Po sjell vetëm një shembull. Shqip thuhet

“këpucë lëkure”, kurse nën ndikimin e serbishtes disa shkruajnë “këpucë nga lëkura”.

Nuk do të zgjatem me shqyrtimin e kësaj pjese si për turqizmat, aq më tepër se problemet janë të ngjashme. Ndërkaq, jo gjithnjë është bërë dallimi i turqizmave prej sllavizmave. Te turqizmat janë përfshirë sllavizma,⁴ dhe anasjelltas,⁵ ndërsa disa leksema nuk janë të maqedonishtes.⁶ Nuk janë shmangur përsëritjet e varianteve të thjeshta fonetike.⁷ Shprehja *gore–dollar* nuk i përket brezit të vjetër, përkundrazi, është e re si *kalkim* nga gjuhët e tjera *euro–piane*: *più o meno*, *more or less*, *mehr oder weniger* etj.

Dy pjesë të tjera të përmbledhjes janë një fjalor i albanizmave në maqedonishten dhe një fjalor idiomatik shqip–maqedonisht, që janë përpjekje të reja dhe si të tilla sjellin edhe një problematikë të re. Nuk do të hyj në hollësira, veç besoj se kalkimet e reja të tipit ‘kapital i vdekur’, ‘në global’ janë të përhapura në mjaft gjuhë. Së fundi, këtu është përfshirë edhe Fjalori toponomastik i vitit 2008, sepse toponomastika ka qenë kurdoherë shoqëruese e punimeve të tjera të Q. Muratit, ndërsa kështu vetë titulli i përmbledhjes “Fjalor” do të duhej të ishte në shumës, sepse vërtet kemi jo një, por një tufë fjalorësh, diçka e re në praktikën leksikografike të shqipes.

Me një punë këmbëngulëse të jashtëzakonshme dhe të pandërprerë vetëm tre vjet pas përmbledhjes Q. Murati nxori në dritë një punim tjetër të vëllimshëm: Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve të Kosovës me mbi 16 mijë zëra, botim i Institutit Albanologjik të Prishtinës. Nuk është rase këtu për të përsëritur vlerësimet, që i janë bërë nga tre recensentë në Preambulë. Që këtu del një veçori e këtij libri. Ndonëse është fjalor, pothuaj një e dhjeta e faqeve janë tekste jo si renditje leksemash në fjalor; disa si në punimet e zakonshme

dialektologjike. Ma merr mendja, se arsyeja është te nevoja për të shpjeguar diçka për natyrën e këtij punimi, që del vetvetiu e diskutueshme. Vetë autori te shënimet nën titullin “Udhëtime nëpër fjalorin e Kosovës” flet për “Fjalorin e të folmeve shqipe të Kosovës”, domethënë duke e ndryshuar titullin e përgjithshëm. Pa hyrë në diskutime, e quaj se ka vepruar drejt, kur në faqen 81 me fillimin e shkronjës A, titulli është pikërisht Fjalë e shprehje nga të folmet e Kosovës. Po aty është përkufizuar kosovarishtja si varianti letrar i shqipes së përbashkët, ashtu siç zbatohet jo vetëm në Kosovë, por edhe në Maqedoni dhe tek shqiptarët e Malit të Zi. Shtjellimi i kësaj çështjeje do të kërkonte trajtime të gjata teorike dhe historike.

Megjithatë nuk mund të mos i hedh një vështrim listës së fjalëve, që janë veçuar si “Leksema tipike të kosovarishtes”. Gjysma e tyre më del se janë fjalë të zakonshme të shqipes, si: cung, fill, gjoks, kërkoj, kurrë, hiç, thi, varrë etj., ndërsa ca të tjera janë turqizma e sllavizma, për të cilat shqipja nuk ka nevojë, por jo se nuk ndeshen në të folmet e tjera. Nga lënda e fjalorit nuk e di përse mund të quhen togje krahinore, për shembull, bukë elbi dhe bukë thekre, burri i botës dhe burri i nënës, sepse nuk e di se si mund të thuheshin ndryshe në shqipen e përgjithshme dhe as kemi pasur ndonjë mëdyshtje, kur i kemi paraqitur në Fjalorin e gjuhës së sotme shqipe më 1980, si edhe: bukë e grunjtë, bukë kallamboqi, bukë e mbrume.

Vlerë e veçantë e këtij leksiku krahinor është përpjekja e autorit për të dhënë në një pjesë të madhe burimin e huazimit nëpërmjet shkurtimeve turq. dhe serb. Kjo ka ndihmuar për saktësimin e burimeve, duke mënjанuar gabime të fjalorëve të mëparshëm. Po përsëri kanë mbetur disa nga problemet e cekura më sipër, si p.sh.

janë ngatërruar sllavizmat me turqizmat,⁸ ka përsëritje të varianteve fonetike,⁹ togfjalëshat janë njehsuar bashkë me leksemat e veçanta si njësi,¹⁰ te frazeologjizmat janë përfshirë kuptime të fjalëve të veçanta,¹¹ janë përcaktuar me pasaktësi kuptimet.¹²

Lidhur me titullin e fjalorit lind një çështje tjetër. A janë këto fjalë të Kosovës, apo fjalë nga të folmet e Kosovës dhe në të dy rastet, çfarë është lënë mënjanë? Do të marr si shembull vetëm fjalën ‘sofrabez’. Nuk përfshihet aty vetë fjala ‘sofër’ dhe as mund të vihet në dyshim që në Kosovë njihet kjo fjalë. Anasjelltas, as mund të vihet në dyshim që në shqipen përgjithësisht njihet fjala ‘sofrabez’; ndër fjalorët e ka të paktën J. Junku që më 1895. Besoj se ishte nevoja të trajtohej ky tip që përmbledh një numër jo të vogël fjalësh dhe të kishte një koncept më të qartë në përgjithësi për këtë lloj fjalorësh.

Leksikografi ynë prodhimtar është autor i tetë fjalorëve, bashkautor dhe redaktor në dy fjalorë të tjerë, recensues i dy librave gjuhë e huaj – shqip. Ndërkaq, ai e ka treguar kujdesin si leksikograf edhe në punimet e tjera të vetat. Po marr si shembull librin “Shqiptarët dhe Ballkani ilirik në dritën e emrave të vendeve dhe të familjeve”, një kontribut për autoktoninë e shqiptarëve në raport me ardhësit sllavë, botuar veç një vit pas fjalorit të parë. Po të shfletohet kjo monografi, duket menjëherë që në pjesën më të madhe është një leksikon. Njëkohësisht, në disa nga botimet e fjalorëve të tij autori ka shënuar se nuk po e ndërpret punën në këtë drejtim dhe prandaj besoj, se kam të drejtë duke e përcaktuar që kemi jo leksikografin autor të një fjalori, por hullinë e vazhduar leksikografike të Qemal Muratit. Nuk mbetet veçse të urojmë që kjo hulli të vijojë të jetë prodhimtare për të pasuruar leksikun e shqipes.

SHËNIMET

1. Përsëritje të ndryshme ka mjaft të tjera; p.sh. vetëm nga shkornja A: “allajkë” është vënë dy herë me kuptime të ndryshme; po ashtu asandaj/hasandaj, ashef/hashef, ardallej në të vërtetë është hardall (lëng hardalli), ajs/hajs, artosë/hartoskë, abdavicë, avdavicë, vdoicë, udovicë, vdoveicë, vdojcë janë të gjitha trajta të të njëjtit huazim nga sllavishja dhe sigurisht nuk sjellin asgjë të re ose të rrallë. Përsa u përket kuptimeve, armago janë armeganet, që e ka Fjalori i gjuhës shqipe; arshejn është një shkop për masën arshin të turqishtes; axhi është në togun “haxhi lejleku”, domethënë lejleku shtegtar; “ashkën” është kallëzore e “ashk”, në togun “e këndoj me ashkën e zemrës”.

2. Te “dallkat” është dhënë tjetër fjalë “i padallkat”, por edhe kjo nuk është shprehje. “Osht petrejt” nuk ka të bëjë me petritin, por me foljen “përtëritet”. Te fjala “pupël” shprehja është për tjetër fjalë.

3. Nuk ka fjalë “asekmek” sepse është togu turqisht “has ekmek”, që do të thotë bukë me miell të papërzier etj. Nuk ekziston ndonjë fjalë “hallallebekue”, ky është urimi: hallall e bekuar. Nuk janë një fjalë: allabimberqatversën (madje është aty edhe: bimbere-qativersën), allarafineteles, allaselamet, koraksheqerpare, vargjeç. Anasjelltas, nuk ka përse të njihen si një fjalë togjet e ndryshme, siç ka ndodhur edhe me leksikun e shqipes: alltan reshadije; anterai me sërm; çoban bilegbashi; dallap kafje (dy herë); për hair djalë e nafakë; qebap me kaçka etj. Këto radhiten te fjala kryesore e togut. Te “baskën” nuk ka asnjë lidhje shembulli.

4. Nuk janë turqizma, por sllavizma: budinka, kërmë, klladë, kollovoz, llakom, naraf, nametak, pojatë, rabë, rogos, sankë, shavar, sheshir, shop, trembe. Nuk janë turqizma lahori, linxhirë.

5. Janë turqizma dhe nuk bëjnë pjesë te sllavizmat: bare, çollav, jargovan, koçan, madem, nane, sobë, ujëm.

6. Nuk janë fjalë prej maqedonishtes: brackë, bracko, breishk, brigadë, çof, eranak, gramsain, gërbulsh (ndoshta ‘gërbulë’ nga lat. ‘carbunculus’ dhe jo në lidhje me serb. grb), giligicë (khs. gili–gili, kilikis), katëliqesh, llapushë, llastar, majno, manjadis, meze, mi, magarec, marullë, nakërlit, pallzinë, paparushkë, papirok, plevitosem, prekar, rona, starkin, shtalkë (nuk ka të bëjë me serb. štica), shuk, tërkuzë, urov, zorak. Nuk mund të thuhet se nuk është në maqedonishten ‘bllago’ për ëmbëlsirë.

7. Variante: abdavicë/avdavicë/vdojcë, berzak/bergjak, bëson/buson, gramade/gromade, ugar/hugar, lopatë/llopatë, stan/ston, sharkë/sharkë, um/umb, buk e kallamojt/buk t’kallamojt, buka kollomojt, buk mrume/buk mrume/buk t’mrume, buk simite/buk simite, bukmagje/bukëmagje.

8. Nuk janë turqizma: koç, otavë, pade, tallë, torishtë, trella, zhgunaxhi etj. në faqen 68, ndërsa në tekstin e fjalorit nuk është shënuar si turqizëm ‘koçi’ sepse nuk është, si edhe ‘pade’; në vetë tekstin e fjalorit janë shënuar si sllavizma: otavë, torishtë, trella; nuk janë turqizma tallë, zhgunaxhi.

9. Shembuj variantsh: ballaban/ballabon, baxhurrë/boxhurrë, bitevi/bytevi, buzaç/buzoç, hakubet/hukubet, pëshurr/pshurr, sos/sosi, sojnik/sojnikë (mbiemër), sorrëshkinë/sorrshkinë, spirë/spirrë/spirra, spic/spica, spërhell/spërhjell, spor/spor/sporë.

10. Shembuj togfjalëshash të marrë gabim si fjalë: bartlyni – bar tlyni; ashtelkur – asht e lëkurë; asihovi – asi hovi; çasihovi – çasi hovi; çasofare – çaso fare. ‘Ssskape’ po aty më poshtë është shkruar ssst, kape. Pasi jepet si titull ‘spari’, në shembujt shkruhet s’pari e po ashtu ‘smramti’ del s’mramti. Te fjala “bukë” janë renditur si njësitë njëfjalëshe 19 raste. Po të zbriten këto raste, numri i përgjithshëm del mjaft më i ulët.

11. Janë kuptime fjalësh dhe jo frazeologji togjet te: bluaj, cikllon, cikrron, gerrxhiç, gojoj, gverrr, halahul, kovaç, i pangjitur, rrotel, tavllais, ujkonjë, vllaçit.

RAMI MEMUSHAJ

Studiues, Tiranë

PROF. QEMAL MURATI PËR KULTURËN E GJUHËS

1. Prof. Qemal Murati ka spikatur në gjuhësinë shqiptare si gjuhëtar me interesa të gjerë shkencorë dhe me veprimtari kërkimore 40-vjeçare, që pasqyrohet në botimet e numërta të tij. Mbi 40 botime e më shumë se 200 punime studimore, artikuj e recensione në revista e përmbledhje gjuhësore, të botuara në Shqipëri, Kosovë, në Maqedoninë e Veriut etj., ai na paraqitet si një nga gjuhëtarët tanë më prodhues. Në veprat e botuara prej tij, përfshihen monografi, fjalorë krahinorë, doracakë e përmbledhje studimesh e artikujsh.

Ndër fushat kryesore të interesave të tij shkencorë kanë qenë edhe problemet e planifikimit gjuhësor dhe të kulturës së gjuhës. Trajtimit të këtyre problemeve prof. Q. Murati u ka kushtuar dhjetëra kumtime, artikuj e botime të posaçme, duke nisur me një shkrim për drejtshkrimin e emrave gjeografikë, në revistën “Gjuha jonë” të vitit 1983, kur sapo kishte nisur punën si bashkëpunëtor shkencor në Institutin Albanologjik të Prishtinës. Por sidomos pas ndryshimeve demokratike në hapësirat shqiptare, kur, nga njëra anë, ra kujdesi i shoqërisë për gjuhën dhe, nga ana tjetër, u ngritën zëra kundër gjuhës standarde, veprimtaria kërkimore e botuese e tij në këto dy fusha vjen e intensifikohet. Ai u ngrit me guxim kundër këtyre zërave, ndërkohë që shumë gjuhëtarë në Shqipëri e Kosovë ishin tulatur nga frika e politikës, e cila ishte ajo që frymëzonte në prapaskenë kontestimet ndaj standardit. Me artikujt e tij polemikë ai

përshfaqet si një ndër mbrojtësit më të vendosur të gjuhës standarde gjatë këtyre tre dhjetëvjeçarëve.

Por krahas rreshtimit të tij me gjuhëtarët që iu kundërvunë përpjekjeve të hapura për zhbërjen e gjuhës standarde dhe krijimin e një standardi të dytë e më pas përpjekjeve tinëzare për të përmbysur normat e standardit nëpërmjet revizionimit të thellë të kodeve të tij, prof. Q. Muratin e ka shqetësuar po aq edhe bjertja e kujdesit për zbatimin e normave të gjuhës standarde në praktikën ligjërimore. Në këtë fushë ai spikat si një vrojtues shumë i vëmendshëm i ligjërimit të shkruar e të folur, duke u kushtuar një vëmendje të posaçme shkeljeve gjuhësore në ligjërimin e shkruar e të folur, të konkretizuar në një mori kumtimesh, artikujsh e veprash. Ato që e bëjnë të veçantë veprimtarinë e tij vrojtuese e botuese në këtë fushë, janë njohja e gjuhëve me të cilat është në kontakt shqipja, sidomos në trevat veriore e lindore të saj, hapësira e gjerë që mbulon vrojtimi prej tij i ligjërimit dhe stili i veçantë i të shkruarit, me ngjyresa të stilit gazetaresk, që duket veçanërisht në shkrimet polemike të tij, në të cilat shfaqet si një polemist penëmprehtë. Duke u rritur në një mjedis tregjuhësh, ai zotëron, si pak njerëz në Maqedoninë e Veriut e në Kosovë dhe si asnjë nga gjuhëtarët e Shqipërisë, serbishten e maqedonishten, gjë që i ka mundësuar zbulimin e ndikimeve të këtyre dy gjuhëve në leksikon, frazeologjinë dhe në ndërtimet sintaksore të ligjërimit shqip; duke jetuar midis Kosovës e Maqedonisë së Veriut, e ka pasur të lehtë të ndjekë shkeljet gjuhësore në këto areale.

2. Në këtë shkrim tonin do të ndalemi pikërisht në ndihmesat e prof. Qemal Muratit në fushën e kulturës së gjuhës. Ajo që e dallon, është se veprimtaria e tij shkencore nuk është ajo e dijetarit të mbyllur në kullën e fildishtë, po e dijetarit atdhetar që jeton me

gjuhën, që ia ndien lëndimet dhe që kujdeset për shërimin e plagëve të saj. Si askush tjetër në gjuhësinë shqiptare, ai “ia mat përditë pulsën gjuhës shqipe dhe ia ndien dhimbjet sado të vogla që i shkaktohen nga ata që e shajnë dhe e përbuzin, nga ata që e shtrembërojnë në të shkruar e në të folur apo nga ata që, pa qenë nevoja, i shtien gjak të huaj në venat e saj. Ai e ngre zërin deri në kupë të qiellit për ta mbrojtur këtë ‘atdhe’ të të gjithë shqiptarëve, sikundër e quan në mënyrë metaforike gjuhën shqip”².

Nuk ka tjetër gjuhëtar në hapësirën shqiptare që t’i ketë kushtuar një vëmendje kaq të madhe zbatimit të normave gjuhësore në ligjërimin e folur e të shkruar dhe ta ndjekë në mënyrë kaq sistematike shtypin e shkruar dhe televiziv. Të gjithëve na vrasin veshin shtrembërimet gjuhësore kur dëgjojmë televizorin apo lexojmë gazetën, por përtojmë t’i hedhim këto gabime gjuhësore në letër, siç bën prof. Q. Murati. Pikërisht këto regjistrime të përditshme të shkeljes së normave gjuhësore përbëjnë lëndën e parë të shkrimeve apo të librave të tij kushtuar këtyre problemeve.

Në Tiranë këtë punë e kishte filluar shkrimtari dhe përkthyesi i njohur Vedat Kokona, i cili la një gramatikë të vogël të shtrembërimeve gjuhësore që po merrnin të përhapur me hapjen e Shqipërisë. Por përmasat e punës së prof. Q. Muratit në këtë fushë janë shumë më të mëdha, si nga vëllimi, edhe nga shtrirja kohore. Janë të paktën 13 vepra kushtuar problemeve të kulturës së gjuhës, të botuara prej tij duke filluar nga viti 1994 e duke vijuar deri më sot. Marrë në radhë kohësore, ato janë: Probleme të gjuhës së sotme dhe historike të shqipes (Shkup, 1994), Drejtpërdorimi i shqipes dhe kultura gjuhësore (Shkup, 1996), Gramatika e

2 R. Memushaj, Recension në librin “Probleme aktuale të gjuhës së sotme shqipe”, Shkup, 2014, f. 5.

gabimeve – Kulla babilonike dhe përzjerja e shqipes (Tetovë, 2000), Standardi gjuhësor dhe kultura e shprehjes, Instituti Albanologjik (Prishtinë, 2004), Gjuha e medieeve – Fjalor i gabimeve gjuhësore (Prishtinë, 2008), Për shqipen standarde – përmasa komunikuese dhe kombëtare (Prishtinë, 2009), Hetime e vjelje për gjuhën shqipe (Prishtinë, 2012), Fjalor i gabimeve gjuhësore – Këshilla për t'u shprehur saktë dhe bukur (Shkup, 2013), Gjuha shqipe në komunikimet publike – Ligjërimi mes zyrtares/jozyrtares dhe sendërgji për përmbyse standardi e kthim dialekti (Prishtinë, 2013), Probleme aktuale të gjuhës së sotme shqipe (Shkup, 2014), Për kulturën gjuhësore shqipe, Instituti Albanologjik (Prishtinë, 2016), Fjalor i medieeve (Prishtinë, 2017) dhe Kulturë e gjuhës dhe kulturë e të shprehurit (Gjakovë, 2021). Disa nga këto vepra merren tërësisht me problemet e kulturës së gjuhës, në disa të tjera problemet e kulturës së gjuhës trajtohen në krerë të veçantë. Një veprimtari botuese kaq e pasur, sa për dy jetë gjuhëtari, përbën pa dyshim një ndihmesë të vyer në gjuhësinë tonë, njohja e së cilës nga gjuhëtarët dhe përdoruesit e shqipes do t'i shërbente ngritjes së kulturës së gjuhës në ligjërimin e shkruar e të folur, spastrimit të gjuhës sonë nga huazimet e panevojshme dhe ndërtimet e huaja sin-taksore, të cilat sikur po ia zënë frymën, ashtu si egira grurit në arë.

Në librat e tij që merren tërësisht me problemet e kulturës së gjuhës ose në krerët e librave të tjerë për këtë problematikë, prof. Q. Murati paraqet rezultatet e analizës që i bën përdorimit të gjuhës shqipe në shtypin e shkruar e elektronik – libra, gazeta, revista e interneti – dhe në ligjërimin e folur – në radio e televizion dhe në ligjërimin publik (konferenca, ligjërata, fjalime). Qëllimi i kësaj sipërmarrjeje çerekshekullore të tij, sikurse thuhet në veprën Fjalor i gabimeve gjuhësore, është “formimi i kompetencës gjuhësore në

planin pragmatik (drejtshqiptimor, drejtshkrimor, leksikor, sintaksor, stilistikor) tek nxënësit, studentët, mësimdhënësit, gazetarët dhe publicistët si dhe tek shqipshkruesit dhe shqipfolësit e tjerë të profesioneve të ndryshme”³. Kjo abetare e gabimeve, për tematikën dhe lëndën e pasur do të ishte dashur të shërbente si libër tryeze për korrektorët, redaktorët, gazetarët dhe gjithë ata që janë të përfshirë në ligjërimin publik në gjuhën shqipe.

3. Kultura gjuhësore për prof. Q. Muratin është pjesë e kulturës së përgjithshme të njeriut, ajo është anë e rëndësishme e personalitetit të intelektualit, “mjeti themelor i qytetërimit gjuhësor dhe i edukimit të përgjithshëm” të njeriut. Por jo vetëm kaq. Përdorimi i drejtë i saj është edhe një detyrim atdhetar. “Gjuha është qëndrimi ndaj traditës, detyrimi për të ardhmen tonë. Gjuha është një çështje e nderit dhe dinjitetit, një çështje e ligjëshmërisë”, – shkruan ai në librin Për shqipen standarde⁴. Dhe kultura gjuhësore manifestohet në zbatimin e normave të standardit në të shkruar e në të folur, në kujdesin për të përdorur fjalën shqipe dhe sintaksën e shqipes, të pandikuar nga sintaksa e gjuhëve të mëdha a e gjuhëve të kontaktit; në përdorimin e emërtimeve shqipe të njëjësive të shërbimit, hoteleve, restoranteve, rezorteve; në shkrimin pa gabime të emërtimeve të këtyre njëjësive, të rrugëve, shesheve e institucioneve; në shkrimin pa gabime drejtshkrimi e pikësimi.

Në këtë mes, detyra e shkencës gjuhësore, thekson ai, është që ta ushqejë përdoruesin e thjeshtë të shqipes, t’i këshillojë atij modelet më të mira të ligjëritimit, ndërtimet e pastra shqipe dhe fjalët e brumit vendës, t’i tregojë atij se pse nuk këshillohet përdorimi i fjalëve të huaja të panevojshme. “Gjuha është kulturë që mësohet e

3 Q. Murati, Fjalor i gabimeve gjuhësore, Shkup, 2013, f. 9.

4 Q. Murati, Për shqipen standarde, Shkup, 2014.

që edukohet” dhe tri shtyllat për ta mësuar janë gramatika, drejtshkrimi dhe fjalori. Gramatikën dhe drejtshkrimin i përpunon gjuhësia dhe i mëson shkolla. Po puna nuk mbaron me kaq. Duhet, nga njëra anë, një interes vertikal nga poshtë lart i shoqërisë për kulturën e të shkruarit dhe të folurit dhe, nga ana tjetër, një interes vertikal i shtetit për vendosur disiplinën e munguar të gjuhës.

Duke nisur me shpjegimin e termit “gabim gjuhësor”, si shmangie “nga norma standarde e gjuhës”, ai burimin e këtyre gabimeve e gjen te moskompetenca gjuhësore, dmth. “njohuritë e pakta të sistemit gjuhësor”. Si rrjedhim, thotë ai, në arën e gjuhës shqipe “kanë zënë të mbijnë krijime të çfarëdoshme, hibride të çuditshme që nuk di se ç’emër t’u vësh, pa na shkuar aspak ndër mend se hibridizimi i gjuhës është njëkohësisht dhe hibridizim i kombit”⁵. Si shkak kryesor të kësaj gjendjeje ai sheh shtimin pas viteve ’90 të medieve të shkruara e të folura publike dhe private, në të cilat u përfshinë një numër i madh punonjësish pa përgatitje ose kualifikim të posaçëm gjuhësor. Në ligjërimin e këtyre zënë fill gabimet gjuhësore, që pastaj përhapen e përvetësohen nga lexuesit dhe dëgjuesit, sepse shkruan ai: “Një folës i shqipes (gazetar, politikan a një masmedie, gazetë, radiotelevizion etj.) hedh një fjalë me formë a kuptim të gabuar, njëqind gjuhëtarë nuk mund ta nxjerrin dot jashtë përdorimit”⁶, duke dashur të thotë me këtë se sa e vështirë është puna për spastrimin e ligjëritimit nga elementet e huaja të panevojshme. Prandaj ai përsërit në veprat e tij rolin thelbësor të edukimit gjuhësor, që duhet ta kryejë shkolla, e cila është vendi ku mësohet gramatika dhe ku duhet të dëgjohet të folurit letrar.

⁵ Po aty, f. 13.

⁶ Q. Murati, Fjalor i gabimeve gjuhësore, Shkup, 2013, f. 25.

Për ta përmirësuar situatën e sotme të papëlqyeshme, thotë ai, “nuk mjafton vetëm ta konstatojmë gjendjen e keqe gjuhësore, por edhe të gjejmë kurën për të, si njëku për të sëmurin. Për sa i përket shëndoshjes dhe përparimit të shqipes standarde, duhet t’u vëmë një ledh të fortë jo vetëm shumë përdorimeve të huaja të pamotivuara (deri në 90–n kemi pasur një “strategji” të mbrojtjes së shqipes nga ndikimet e huaja; Franca, Gjermania etj. e kanë edhe sot e gjithë ditën), por dhe shumë përdorimeve me forma të gabuara fonetike, morfologjike, sintaksore etj.”⁷ Në këtë luftë të përhershme për të ruajtur pastërtinë e gjuhës, ai vetë ka dhënë dhe vijon të japë një kontribut të çmuar, që i tejkalon shumë fuqitë e një studiuesi të vetëm, duke sjellë lëndë shumë të pasur në të gjitha fushat e mësipërme të shkeljeve gjuhësore. Vetëm në librin e fundit *Kulturë e gjuhës dhe kulturë e të shprehurit* (2021) evidentohen mbi 1000 “fjalë e fraza inflacioniste” me forma të gabuara, që, siç thonë autorët e tij, “duhen flakur nga përdorimi”⁸. Siç u vu në dukje edhe më sipër, këtë punë prof. Q. Murati e ka bërë sistematikisht gjatë gjithë viteve të karrierës së tij shkencore, duke vëzhguar e shënuar gabimet në të folur dhe në shtypin e shkruar, gjë që e dëshmojnë botimet e tij të shumta me këtë tematikë. Por ky botim i përbashkët tregon se ai po fut në këtë rrugë edhe një studiues të ri, i cili do të ndjekë rrugën e profesorit.

Në të vërtetë, këtë punë që kërkon shumë kohë dhe shumë energji, do të duhej ta kryenin institutet e gjuhësisë në Tiranë e Prishtinë, që do të duhej të kishin ngritur sektorët e kulturës së gjuhës dhe të këshillimit gjuhësor. Po të kuptohej kjo si një urgjencë gjuhësore dhe të kërkohej shtini i organikave, forca shkencore për ta bërë një

⁷ Po aty.

⁸ Q. Murati, F. Dulaj, *Kulturë e gjuhës dhe kulturë e të shprehurit*, Gjakovë, 2021, f. 9.

gjë të tillë mund të rekrutohen nga radhët e dhjetëra doktorëve të shkencave gjuhësore, këtyre të rejave e të rinjve që kanë dhënë prova për punë shkencore, por që sot punojnë si mësues të gjuhës shqipe nëpër shkolla private.

4. Të tëra shfaqjet e kulturës së pamjaftueshme gjuhësore që hasen në ligjërim, prof. Q. Murati i quan “ndotje gjuhësore”, duke nënkuptuar me këtë shprehje jo vetëm “përdorimin me tepri të fjalëve të huaja, por dhe shkeljen e normave drejtshkrimore, drejtshqiptimore, gramatikore, sintaksore, stilistikore, estetike e frazeologjike të gjuhës etj.”⁹ Për qëllime metodike, ai bën një klasifikim të hollësishëm të gabimeve gjuhësore, duke dalluar disa grupe gabimesh: shkelje të normave të gjuhës standarde (gabime drejtshqiptimore, gabime drejtshkrimore, gabime të pikësimit, gabime morfologjike dhe gabime dialektore), gabime sintaksore (renditje e gabuar e gjymtyrëve, fjali të gjata dhe të ndërlikuara, kalke sintaksore), gabime leksikore e semantike (fjalë të huaja, fjalë-formime të gabuara, shkarje semantike), gabime stilistike, gabime logjike (gabime në të shprehurit e mendimit, tautologji, gabime “të faktit dhe të konceptit”) dhe gabime përkthimore¹⁰. Pra, rrethi i problemeve të kulturës së gjuhës që trajtohen në veprat e tij, përfshin dy fusha kryesore: shkeljet e normave gjuhësore të standardit dhe çështjet e pastërtisë së leksikut, të ndërtimeve të gabuara sintaksore e të kalkeve sintaksore nga gjuhët e huaja.

Në veprat kushtuar kësaj problematike vihen në dukje, analizohen e arsyetohen të gjitha llojet e gabimeve të mësipërme në zbatimin e normave të gjuhës standarde. Në këtë shkrim, ne do të ndalemi vetëm në ato gabime që prekin skeletin e gjuhës, duke rrezikuar të

9 Q. Murati, Gjuha shqipe në komunikimet publike, Prishtinë, 2012, f. 143.

10 Q. Murati, Fjalor i gabimeve gjuhësore, vep. e cit., f. 36.

ndryshojnë gjedhet, skemat, strukturat që e bëjnë shqipen të veçantë nga gjuhët e tjera.

Duke vlerësuar situatën gjuhësore në tri arealet më të mëdha të gjuhës sonë, lidhur me theksin prof. Q. Murati thotë se “në Shqipëri flitet një shqipe... e mbytur me fjalë të gjuhëve të huaja e me theks të huaj, sidomos të anglishtes e italishtes”¹¹. Ndër gabimet në theksimin e fjalëve, më tipike dhe me pasoja në rrafshin akcentologjik të shqipes është prirja për t'i shqiptuar fjalët në rrokjen e parë (ose të dytë) të fjalës dhe jo me theks fundor, siç është në natyrën e shqipes. Kjo prirje shqetësuese që ka prekur veçanërisht sistemin emëror, vjen si rrjedhim i ndikimit të folësve televizivë. Shqiptime të tilla vërehen sidomos në televizionet e Tiranës dhe, nën shembullin e tyre, kanë marrë të përhapur te brezi i ri. Kështu, fjalë si *biznés*, *endé*, *remí*, *tani*, *Qaní* etj.; *Óptíka*, *Otránton* etj., që kanë të parat theks fundor e të dytat theks parafundor, sot shqiptohen me theks nistor: *álibi*, *énde*, *rémi*, *tani*, *Qáni* etj.; *Óptíka*, *Ótranton* etj. Po kështu, te kompozitat, sidomos kur këto janë të huazuara ose të ndërtuara me përbërës të huaj, theksohet elementi i parë, p.sh.: *Antigóne* dhe jo *Antigoné*, *Mégatek* dhe jo *Megatéek*, *olédrohot* dhe jo *oledrohót* etj. Kjo mënyrë shqiptimi që prek theksin ritmik të grupeve të fjalëve dhe të frazës, dmth. tingëllimin shqip të frazave, ka prekur sistemin emëror të shqipes, duke u kthyer madje në gjedhe shqiptimi sidomos të emrave të përveçëm.

Sa u përket shkeljeve të normës morfologjike, të cilave prof. Murati u kushton një vend të njafte në disa nga librat e përmendur më sipër, sidomos në *Fjalor i gabimeve gjuhësore* (f. 91–161), më shqetësuese janë moslakimi i emrave, kryesisht i emrave të

11 Q. Murati, *Gjuha shqipe në komunikimet publike*, vep. e cit., f. 15.

përveçëm të huaj dhe përdorimi i gabuar i formave kohore e mënyrore të foljeve. Zanafilla e përdorimit pa mbaresa rasore të emrave të përveçëm, do kërkuar te shkrimi i emrave të përveçëm të huaj, që pastaj është shtrirë edhe tek emrat e përveçëm shqiptarë, madje, në ndonjë rast, edhe në emra të përgjithshëm. Duke e ilustruar me shembuj këtë dukuri, prof. Q. Murati thotë: “Në shtypin shqiptar emra të tillë pa mbaresë ka shumë, sa të duket se nuk lexon shqip. Kjo sëmundje gjuhësore është përhapur ndjeshëm, pa e ditur ose pa ia vrarë veshin dikujt që moslakini i emrit është një ndikim i huaj.”¹²

Dukuria e moslakimit të emrave, shumë e përhapur gjithandej në trevat shqipfolëse, ashtu si një virus që rrezikon shëndetin e njeriut, rrezikon sistemin e lakimit të gjuhës shqipe, sepse, po të mos i pritet rruga, do të ndikojë në bjerren e mbaresave rasore e, për pasojë, në rrëgjimin e rasave, çka do të trondiste sistemin e lakimit të emrit, që përbën një nga veçoritë gramatikore themelore të shqipes.

Dukuria tjetër, po aq shqetësuese, është rrafshimi i formave vetore të foljeve me ndërrime, që ka marrë të përhapur në Kosovë, ku, siç vlerëson një autor i cituar nga prof. Q. Murati, “gjuha shqipe shkruhet keq e me plot gabime edhe nga ata që kanë diploma të mësuesit, arsimtarit, profesorit.”, ku “ka tepër shumë shkrimtarë, poetë, shkencëtarë. që gjuhën shqipe e flasin dhe e shkruajnë sa s'ka ku shkon më keq”¹³. Për të treguar sa të rënda janë shkeljet në këtë pikë, po sjellim këtu vetëm disa prej shembujve të shumtë që jepen në botimin e fundit të prof. Q. Muratit dhe F. Dulajt: Ka jap kontribut të madh në sport; Ne ju kemi japur mundësinë; nuk

¹² Q. Murati, F. Dulaj, Kulturë e gjuhës dhe kulturë e të shprehurit, vep. e cit., f. 144.

¹³ Po aty, f. 409.

pranuan të dhënë informata; do t'i dhënë rëndësinë e vet; po të duani; N. N. na vie me librin...; do të mbjellen 100 hektarë; do të del në raport; ipen tre çmime.; zgjedhet presidenti; të vrajë, të dhunojë e të shkatërrojë; të të shpiejë; rrahet drejtori; të hedhet etj. 14 Në këta pak shembuj gabimesh morfologjike ka të tilla që janë tipike për fëmijët dy-tre vjeç, të cilët shpesh forma të shumësit të emrave ose format e foljeve me ndërrime e supletive i bëjnë me analogji sipas foljeve të rregullta (një kalë – dy kala, si një dardhë – dy dardha; keni japur si keni hapur; hedhet si derdh – derdhet etj.). Nga studimet dialektore të kryera në trevat shqiptare, përfshirë edhe Kosovën, nuk ka rezultuar asnjë e folme që t'i ketë rrafshuar format me ndërrime apo format supletive. Pra, përdorimi i formave të tilla nuk është veçori e bartësve të të folmeve verilindore të shqipes, po dëshmi e nivelit shumë të ulët të zotërimit të morfologjisë së gjuhës, që mund të ishte i pranueshëm vetëm për fëmijët parashkollorë. Ky nivel kaq i ulët i zotërimit të gramatikës nxjerr pyetjen se çfarë u mëson shkolla fëmijëve në orët e gjuhës amtare.

5. Leksiku është fusha ku elementet e huazuara hetohen më lehtë edhe nga folësi i rëndomtë. Por tjetër është të vësh re huazimet leksikore dhe tjetër gjë t'i hetosh ato në mënyrë sistematike dhe për një periudhë kaq të gjatë, siç ka bërë prof. Q. Murati, i cili ka ndjekur me vëmendje përdorimin e huazimeve të panevojshme në të tri arealet kryesore të shqipes, duke gjurmuar prurjet leksikore artificiale në ligjërimin e shkruar gazetaror dhe në ligjërimin e folur publik. Në veprën Fjalor i medieve (2017) ai jep një listë prej 100 fjalësh që përdoren në shpesh sot në gjuhën tonë. Po numri i fjalëve të huaja të panevojshme që jep në veprat e tjera të tij është

14 Q. Murati, Fjalor i gabimeve gjuhësore, vep. e cit., f. 91-161.

më i madh. Ndër këto elemente leksikore, ai dallon fjalët e huaja të panevojshme, nga të cilat një pjesë janë fjalë të rikthyera në qarkullim pas dhjetëvjeçarësh që kishin dalë nga përdorimi, si p.sh.: benefic, elektoral, impakt, implementoj, ekselent, relatë, tentativë etj.; fjalë të huazuara rishtas kryesisht nga gjuha angleze, si: alokoj, aksepto, akses, apdejt, draft, kanceloj, luk, supervision, star, shou, shokoj etj. dhe më në fund kalke leksikore, si: bukvalisht (nga sllavishtja), masovikisht, diskutabil, privacitet, shtëpizohet (sipas serb. odomačiti) etj.

Krahas përdorimit të fjalëve të huaja të panevojshme, prof. Q. Murati vë në dukje edhe përdorimin e gabuar të shumë fjalëve në trevat dygjuhëse, që shpjegohet me ndikimin e gjuhëve sllave, si p.sh.: legjitimoi për kërkoi (Policia serbe ndaloi disa shqiptarë dhe i legjitimoi (serb. legitimirati “kërkoi letërnjoftimin, dokumentet e identifikimit”); lajmëroi për paraqit, shfaq, njoftoi (lajmërohu te drejtori; sëmundja lajmërohet në pranverë; Lajmëroni korrupsionin; Rastin e kam lajmëruar në polici); sjellje për miratim (sjellja e ligjit për përdorimin e gjuhës në vend të miratimi i ligjit); thirret për mbështetet (Ky vendim thirret në projektregulloren e komunës për mbështetet në... (nga serbishtja pozivajući se na); migrim për transferim → kemi realizuar migrimin e të dhënave për transferimin, kalimin e të dhënave (sipas ang. implement data migracion); ushtroj ankesë për ankime, bëj ankesë (Pala e pakënaqur mund të ushtrojë ankesë); shërbimi inteligjent për shërbimi sekret, shërbimi i zbulimit, shërbimi informativ etj.

Sikur qëmtimin e këtyre fjalëve ta bënin në mënyrë periodike institutet e gjuhësisë dhe t’u dërgonin institucioneve shtetërore e redaksive lista periodike me fjalë të huaja të panevojshme, do të qe një punë me shumë vlerë për spastrimin e gjuhës së medieeve të

shkruara dhe elektronike. Por, njerisht, këto huazime leksikore me përgjegjëset e tyre shqip mbeten në librat e gjuhëtarëve, që i lexojnë vetëm gjuhëtarët.

Prof. Q. Muratin e shqetëson edhe ndotja e ligjërimit politik me fjalëkrijime denigruese, si bllokqenë, zemunarë, klosarë etj., që janë aq të shpeshta në fjalorin e disa politikanëve të Shqipërisë. Fjalëkrijime të tilla ai i sheh si tregues të një lloj kulture primitive, që kërkon të poshtërojë e ta asgjësojë kundërshtarin edhe me anë të fjalës dhe që është shumë larg shprehjes së qytetëruar të opinioneve.

Ai e sheh si dukuri negative edhe përdorimin e fjalëve e të togfjalëshave të huaj për emërtimin e emisioneve televizive, si Open (mirë se vini në Open), Top talk (mirë se erdhët në Top talk), Prime time për “hera e parë”, të cilët janë vetëm disa nga togfjalëshat e shumtë të huaj që përdoren për këtë qëllim sidomos në televizionin “Top Channel”. Përdorimi i togfjalëshave të tillë është vlerësuar se dëshmojnë “dëshirë për t’u dukur dhe ndjenjën e fshehtë të inferioritetit ndaj të tjerëve”, një shfaqje ksenomanie, që tregon admirim për të huajën dhe përbuzje për vetjakën. Do të duhej që, ashtu si në sport, edhe në gjuhë të ruhej e të lartësohej kombëtarja, ashtu siç bëjnë popujt e tjerë. Për shembull, italiani programin televiziv që ne e quajmë ashtu si anglezët Big brother, italianët e quajnë Grande fratello, serbët Veliki brat, për të sjellë vetëm dy shembuj se si duhet bërë me togjet e huazuara. Sikur emërtimi i këtij programi të ishte përkthyer Vëllai i madh, kjo nuk do t’i pengonte aspak shqiptarët ta ndiqnin sikurse e ndjekin tani. Pra, përkthimi i emërtimit nuk do t’ia kishte ulur aspak shikueshmërinë. Por syri dhe veshi i gjuhëtarit mungon në atë televizion kombëtar ku vendosin profanët ksenomanë, që nuk

arrijnë të kuptojnë se me emërtime të tilla i bëjnë dëm gjuhës shqipe.

6. Një grup të madh gabimesh që vë në dukje prof. Q. Murati në veprat e tij, janë shkarjet semantike – ndërtime alogjike, tautologji, sintagma në të cilat koka dhe plotësori nuk përputhen semantikisht. Ndërtime alogjike janë të tilla si kolos i madh, në Paris të Francës, në Romë të Italisë, qytetarët e fshatit Tuhin, rënia në progres e popullaritetit (rënia e vazhdueshme e popullaritetit), tmerrësisht të lumtur (shumë/jashtëzakonisht të lumtur), më i arsyeshëm për shumë arsye (më i drejtë për shumë arsye), sovranitet i pavarur etj.

Përdorimi i tautologjive buron ose nga prija për të folur a shkruar sa më shumë, po pa e kontrolluar atë që themi, ose, në rastet e sinonimeve absolute, nga mosnjohja e kuptimit të njëres prej fjalëve, p.sh.: atraksione atraktive; nëse ligji aprovet dhe miratohet, benefici i përfitimit; është arrestuar dhe është ndaluar; forma kualitativisht më cilësore; legal dhe legjitim; parapërgatitje paraprake; projekt drafti i Partisë Socialiste; zhvillimi dhe evoluimi i gjuhës letrare; risi të reja; riturpërohen prapë; rikthehemi sërish; fillojmë fillimisht; fundja më në fund; Kjo kishë ka një lashtësi të moçme (shumë e lashtë) etj.

Më në fund, sillen disa sintagma në të cilat gjymtyra përcaktuese semantikisht nuk mund të bashkohet me gjymtyrën e përcaktuar, si p.sh.: vezë perfekte, petulla të përkryera, pushim i dhunshëm (pushim i detyruar), shije e papërballueshme (shije e veçantë), tarifë trupësisht e lirë (tarifë shumë e ulët, gati falas), rrezikshmërisht i pakëndshëm (shumë i pakëndshëm) etj.

7. Siç u theksua edhe më sipër, njohja e gjuhëve sllave në kontakt me shqipen në Kosovë e Maqedoni të Veriut dhe puna në terren

për mbledhjen e leksikut dhe të frazeologjisë popullore ia ka lehtësuar prof. Q. Muratit gjetjen e përgjegjëseve shqipe të fjalëve të urta, të frazemave dhe të togfjalëshave të kalkuar nga këto gjuhë, p.sh.: Ujqit e ngopur e delet në kope (sipas serb. I vuk sit, i ovci na broju) kur shqipja ka: Mishi të piqet, helli të mos digjet. Nderi në vend, dashi ndër dhen; Llogaria e pastër, dashuria e gjatë (serb. čist račun, duga ljubav) në vend të fjalëve të urta shqipe: Miqësia miqësi, kuletat le të lozin; Miqësia, miqësi, kuleta le të vejë e të vijë; Miqësia e mirë, hesapin e dëlirë; po rrjedh njaltë dhe qumësht (nga maq. teče med i mleko) në vend të frazemave shqipe njaltë e gjalpë, pa halle e pa brenga; Sa njerëz, aq çudira (sll. Koliko ljudi, toliko čudi) në vend që të thuhet Sa njerëz aq tabiate (karaktere). Fshat pas shpinës së Zotit (nga serb. Iza božijih leđa) në vend të frazemave shqipe Prapa Diellit. Prapa shtatë bjeshkëve. Fshat ku ha pula gurë. E ka gjetë guri vigjën e vet (serb. Svaki kamen teži na svom mestu) për Guri është i rëndë në vend të vet.

Shihet qartë se kalkime të tilla ia zbehin shumë bukurinë frazës, ndërkohë që ndryshe do të tingëllonin frazat, po të gjendeshin përgjegjëset e duhura shqip. Këto kalkime prishin bukurinë e teksteve ku përdoren, por nuk e pengojnë komunikimin, nuk i sjellin dëm as strukturës sintaksore të shqipes. Komunikimin e vështirësojnë shumë togfjalëshat e kalkuar, që kanë një sintaksë të përçudnuar, si p.sh.: kishte larg më pak automobila (nga serb. daleko manje, daleko vise) në vend që të thuhet thjesht e qartë shqip: shumë më pak; pak si nesër (hibrid gjermano-sllav malo morgen) për nesër në mëngjes; para një javë dite (serb. Pre nedelju dana) për para një jave; Aq më parë (nga serb. utoliko pre) për aq më tepër/shumë; Çka jeni për të pirë? (sipas serb. Za šta ste) për Ç'doni të pini?; Ana Lind iu nënshtrua plagëve (sllav. mu podlegнал

na ranite) për Ana Lind nuk i përballoi plagët/vdiq nga plagët; I bëri shërbim arushe (sll. učinio mu medveđa usluga) për ia la kopilin në derë; i kanë lënë pa tekst, mbeti pa tekst, për i kanë lënë pa mend/gojëhapur/pa gojë; Prirja e tij vjen në shprehje (serb. dolazi do izražaj) për Prirja e tij gjen shprehje etj.

Po edhe këto ndërtime e shumë e shumë të tjera të ngjashme që përdoren në të shkruar e në të folur sidomos në Kosovë e Maqedoni të Veriut, për shkak se popullsia e tyre është në masë të madhe dygjuhëse, pengojnë komunikimin, për mendimin tonë, nuk i sjellin ndonjë dëm ngrehinës sintaksore të shqipes. Të dëmshme për strukturën sintaksore të gjuhës sonë janë ndërtimet sintaksore të kalkuara nga serbishtja, maqedonishtja dhe gjuhët perëndimore, shumë prej të cilave përdoren dendur në të folur e në të shkruar pa u kuptuar se janë të huaja dhe, ashtu si bari i krisjes mbyt binët e mbjella, edhe këto ndotin sintaksën. Prof. Q. Murati sjell në librat e tij dhjetëra e dhjetëra faqe me ndërtime të këtij lloji, që i përdorin jo vetëm gazetarët e folësit e rëndomtë, po edhe vetë gjuhëtarët¹⁵. Rreziku i këtyre është se u diktohet me shumë vështirësi burimi dhe vetëm nga njohësit e mirë të sintaksës së shqipes.

Sa për ilustrim, po sjellim disa të tilla që hasen gjithandej në trevat shqipfolëse ose vetëm në Kosovë a në Maqedoni: Më ke munguar shumë! (sipas it. Mi hai mancato ose ang. I missed you) në vend të Më ka marrë malli!; ndaj të njëjtin mendim për kam pikëpamje të njëjta, kam të njëjtin mendim; ushqej iluzione (sipas sll. gajiti iluzije, fr. Nourrire d'illusions) për rroj me ëndrra, shoh ëndrra në diell, më rren mendja, ngopem me lugë të zbrazët, më mban

15 Për këtë shih veçanërisht veprat Fjalor i gabimeve gjuhësore, f. 89-222 dhe Kulturë e gjuhës dhe kulturë e të folurit, f. 131-300.

shpresa; Nuk ka vend për shqetësim (serb. Nema mesto za uznemirenje) për nuk duhet të shqetësohem(i); Deri atëherë mirupafshim/mirudëgjofshim (sipas serb. Do tada dovidjenja) për Mirupafshim!/Mirudëgjofshim!/Mirë mbeçi!; e më gjerë (sipas serb. i šire, maq. i poširoko) në vend të shqipes etj.; Më thuaj (it. dimmi) në vend të Urdhëro!; I jam falënderues (serb. mnogo sam zahfalan) për Falënderoj...; dëme nga fatkeqësitë elementare (sipas serb. elementarne nepogode) për fatkeqësitë natyrore; A dëgjohemi? (sipas serb. dali se slušame?) për A më dëgjoni?; Nuk më lajmërohet në telefon, i thuaj të më lajmërohet në vend të nuk më telefonon/merr në telefon, i thuaj të më marrë në telefon; përkthimi i pronësisë (nga serb. prevod vlasništva, prenos vlasništva) për kalimi i pronësisë; thënë kushtimisht/ kushtimisht thënë (serb. uslovno rečeno) për si të themi, ta zëmë, le ta themi kështu; Kryeministri udhëheq me Qeverinë, qeveris me vendin (nga maq.) për Kryeministri udhëheq qeverinë, qeveris vendin; vezë në sy (nga serb. jaje na oko) për vezë syzë etj., etj.

Një kategori tjetër gabimesh sintaksore për të cilat tërheq vëmendjen prof. Q. Murati, janë ato me struktura jonormale, që rrjedhin ose nga përdorimi i gabuar i fjalëve a i togjeve të caktuara, ose i parafjalëve, që përftojnë sintagma parafjalore jotipike për shqipen, si p.sh. Është në pritje të meremetimit të rrugës, në vend të sintagmës së thjeshtë foljore jemi duke pritur/po presim...; Nuk mendoj se jemi vonë në vend të ndërtimit të natyrshëm Mendoj se nuk jemi vonë; Unë ju falënderoj për vëmendjen që na ndoqët kur mund të thuhet thjesht e shkurt: Ju falënderoj për vëmendjen; I ka bërë një shërbim të madh për të keq paqes etnike kur mund të thuhet: E ka dëmtuar shumë...; Agjencia Kosovare e Privatizimit në vend të Agjencia e Privatizimit e Kosovës; përgjigjem në pyetjen

(i përgjigjem pyetjes); rritej pakënaqësia në mua (më rritje pakënaqësia); BDI kërkon njohjen e shqipes si zyrtare në OKB, përkaj gjuhës maqedonase (krahas gjuhës...); Gjyqi u mbajt prapa dyerve të mbyllura (me dyer të mbyllura); Të hyrat nga tatimi në pronë (mbi pronën); moti mbi Kosovë (moti në Kosovë); nën ndërmjetësimin (me ndërmjetësimin), vihet nën pranga (vihet në pranga); u mbrojt në heshtje (u mbrojt me heshtje) etj.

8. Në zotërimin e gjuhës standarde ndikojnë një varg faktorësh: familja e rrethi familjar, rrethi shoqëror, shkolla, shtypi i shkruar (letërsia artistike, gazetatat, revistat), radioja, televizioni e media elektronike. Ndër këta faktorë, më kryesorët në kohën e sotme janë shkolla dhe televizioni.

“Për përvetësimin e gjuhës letrare, – thotë prof. Q. Murati, e para është shkolla”¹⁶. Lënda e gjuhës amtare është ndër dy lëndët kryesore që mësohen në shkollë gjatë tërë periudhës së arsimit parauniversitar. Për këtë arsye shkolla duhet të jetë model i përdorimit të gjuhës standarde, që duhet të shkruhet e të flitet nga mësuesit dhe nxënësit jo vetëm në orët e gjuhës shqipe, po në të gjitha lëndët. “Nuk mund të jetë mësues i mirë ai që flet në dialekt apo ai që shkruan në tabelë me gabime të shumta drejtshkrimore, gramatikore a pikësimore”¹⁷. Por gjendja e pakënaqshme e përdorimit të shqipes që vërehet sot, dëshmon se puna e shkollës për mësimin e normave të standardit lë shumë për të dëshiruar dhe për këtë arsye ai nuk ia kursen qortimet.

Në ditët e sotme televizioni dhe mediet elektronike janë bërë burimi kryesor i informacionit. Ndryshe nga disa dhjetëvjeçarë më

¹⁶ Q. Murati, Gjuha shqipe në komunikimet publike, Prishtinë, 2013, f. 266.

¹⁷ Q. Murati, Probleme aktuale të gjuhës së sotme shqipe, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2014, 149.

parë, kur një pjesë të madhe të informacionit njerëzit e marrin nga shtypi e radioja, sot më shumë se 90% e informacionit merret prej televizionit, gjë që do të thotë se televizioni është kthyer në një faktor me ndikim shumë të madh mbi folësit. Këtë e dëshmon përhapja e madhe që ka marrë nën ndikimin e tij përdorimi i fjalëve të huaja, si shokohem, i shokuar, akses, aksesoj, tentoj, investigoj etj., edhe nga njerëz pa shkollë, të cilët mund të thonë: “Kjo fjalë thuhet kështu se e kam dëgjuar në radio e televizion”. Duke vlerësuar rolin e madh të kësaj medieje, prof. Q. Murati shkruan: “Televizioni dhe shtypi shqiptar, me ndikimin dhe fuqinë e tyre tërmetore që kanë në masë, janë në gjendje ta bëjnë shqipen shqip ose ta bastardojnë këtë gjuhë”. Por, konstaton ai: “Fatkeqësisht këto masmedia më me zell kryejnë këtë detyrën e fundit se të parën”¹⁸, duke pohuar se “me evoluimin e madh dhe të pakontrolluar sa duhet të medieve tona, gjuha e njëzuar standarde po zbehet me mosaplikimin e saj”, se po trazohet jo vetëm me fjalë e me gjedhe (modele) të huaja, por dhe me struktura sintaksore me frymë të huaj e me shqiptim të huaj, saqë po e shpërfytyron ndjeshëm natyrën e saj, se gjuha e folur dhe e shkruar “vuan nga dergja e përdorimit të shkujdesur të shqipfolësve dhe të shqipshkruesve”, trajtat normative ua zënë vendin trajtave jonormative, “fjalët e huaja përdoren më shumë sesa kemi nevojë dhe mund t’i përtypim, theksi i huaj ka zënë ta sundojë theksin e shqipes”¹⁹.

Gjuha e radio–televizionit do të duhej të shërbente si gjedhe, si gjuha më e përpunuar dhe më shprehëse, gjuhë e stilit të lartë, me ruajtje të plotë të normave drejtshqiptimore, fonetike, morfo–logjike, leksikore dhe sintaksore. Por, në të vërtetë, vëren prof. Q.

¹⁸ Q. Murati, Nga shqipja standarde te kafazet e vjetra gjuhësore-krahinore, Prishtinë, 2104, f. 229.

¹⁹ Q. Murati, Kulturë e gjuhës dhe kulturë e të folurit, f. 92.

Murati, realizimi gjuhësor i folësve në radio–televizion në ligjëri–min e sotëm lë shumë për të dëshiruar. Duke u ndalur veçanërisht në mediet televizive të Kosovës, ai vëren se në Televizionin publik të Kosovës (RTK), “folësit e këtij masmediumi të shpeshtën e herave përdorin një shqipe sikur të mos e kishin gjuhë amtare, duke përzier standardin me format dialektore e me mbetje të ndryshme të gjuhëve sllave”²⁰. Në radiotelevizionet e Kosovës “përdoret një shqipe krahinoriste”, ku secili flet “idiomën e vet dialektore”.

Prof. Q. Murati shkruan se, nën ndikimin e televizioneve, po edhe të një fryme refuzuese ndaj standardit, të nxitur edhe nga disa gjuhëtarë e sigjuhëtarë të Prishtinës që e quajnë gjuhën standarde të importuar, “në Kosovë, si shprehje e ‘demokracisë në gjuhësi’, standardi letrar pothuajse po rikthehet në standard dialektor, në të folur lokal. Madje edhe në radiotelevizione e në institucionet publike artikullohet një shqipe krahinoriste”²¹.

Duke e mbështetur këtë qëndrim kritik të prof. Qemal Muratit, mendojmë se drejtuesit e televizioneve e radiove publike dhe pronarët e televizioneve e radiove private janë përgjegjësit kryesorë për këtë gjendje të ligjëritimit televiziv e radiofonik. Nuk janë medie të lagjes a të fshatit, ku folësit televizivë mund të shprehen si t’u vijë për mbarë, po janë medie kombëtare a rajonale ku duhet folur një gjuhë që të kuptohet nga të gjithë shikuesit e dëgjuesit. Që dashnorët kosovarë të të folmeve të kuptojnë më mirë njëri–tjetrin dhe të kuptohen prej shqiptarëve të tjerë jashtë trevës së dialektit të tyre, duhet ta lënë dialektin në shtëpi dhe t’i kthehen mësimi e përdorimit të gjuhës standarde, e cila i ka format gramatikore të njësuara dhe për këtë arsye e lehtëson marrëveshjen. Përndryshe, do

20 Q. Murati, Gjuha shqipe në komunikimet publike, f. 28.

21 Po aty.

të mbeten të marginalizuar në komunikim dhe veprat e tyre të shkruara në dialekt pak të lexuara.

9. E gjithë lënda e sjellë prej prof. Q. Muratit në botimet e tij për shkeljet gjuhësore përmban material të pasur për një gramatikë të vërtetë të gabimeve për shqipen, që mendojmë se nuk do të ishte e vështirë të hartohej në të ardhmen prej tij, duke u mbështetur në gjedhe ekzistuese tekstesh për gjuhë të tjera. Por, sipas mendimit tonë, në këtë gramatikë duhen pasqyruar vetëm gabimet tipike që i bëjnë të gjithë shqipfolësit ose ata të trevave të kontaktit me gjuhët sllave, po gjithnjë edhe në këtë rast gabimet tipike që i bëjnë shumica e folësve, jo gabime të individëve të veçantë. Me gabime tipike ne kuptojmë të tilla, si: ngatërrimi i trajtave të shkurtra (ia dhashë atyre; do t'ju them atyre), përdorimi i panevojshëm të trajtave të shkurta si përsëritëse të kundrinës së drejtë kur emri kundrinë është në trajtë të pashquar (e kam një mik në Tiranë), përdorimi i gabuar i pronorit jonë për ynë (shoku jonë), përdorimi i panevojshëm i përemrave vetorë të vetës së parë e të dytë si kryefjalë, përdorimi i parafralës me para kundrinave të drejta (Kryeministri drejton me qeverinë) etj., etj. dhe për çdo shkelje të shpjegohet se ç'rregull gramatikore shkel, me qëllim që ai që do ta përdorë librin, ta kuptojë se pse një trajtë e qortuar, është e gabuar. Një libër i tillë, i punuar me kujdes, i redaktuar e i lekturuar dhe i shpërndarë në gjithë hapësirat ku flitet gjuha shqipe, do të ishte një punë me shumë vlerë për rritjen e cilësisë së zbatimit të normave të gjuhës sonë standarde dhe një ndihmesë madhore e prof. Qemal Muratit. Dhe një libër të tillë nuk mund ta bëjë askush tjetër përveç tij.

KUJTIM KAPLLANI

Studiues, Tiranë

NË BALLË TË PËRPJEKJEVE PËR GJUHËN E NJËSUAR LETRARE KOMBËTARE

Platoni thoshte se njerëzit e mençur flasin a shkruajnë, se duan të kumtojnë diçka; ndërsa njerëzit e rëndomtë e bëjnë këtë thjesht se duan të ndihen... Në udhën e mundimshme, por të begatë të gjuhës shqipe – sidomos të trajtës së saj të përbashkët, të njësuar letrare kombëtare radhiten si të parët ndërmjet të barabartëve akademikët A. Kostallari, E. Çabej, M. Domi, A. Hadri, I. Ajeti, R. Qosja dhe të tjerë mendjendritur në hapësirën mbarëshqiptare. Magjinë e fjalës e ëndërrojmë të gjithë, por janë shumë të paktë ata fatlumtur që e arrijnë. Në një pyll me të tillë lisa madhorë pa dyshim do ta radhitja edhe më të riun ndërmjet të mëdhenjve prof. dr. Qemal Muratin.

Një jetë e tërë krijuese mbi 40–vjeçare, me prurje të begatë – më shumë vepra sesa vite – përmbyllin sfidat në përpjekje me vetveten – pse jo – dhe me të tjerë. Vjen një kohë që edhe malet mplaken, edhe prof. Murati natyrisht do ta përmbyllte veprimtarinë në Institutin Albanologjik, të cilit – edhe ai – i dha nder e denjitet. Por ai nuk di të ndalet, sidomos atje ku zë kryet e nderit – në ballë të përpjekjet për ta mbrojtur, pasuruar dhe begatuar ligjërimin e magjishëm të shqipes.

Në librat e tij ai i grish të gjithë studiuesit, shkrimtarët, përkthyesit, filozofët, historianët, publicistët e të tjerë njerëz të letrave në tryezën e vetëdijës shqiptare. Kjo ka qenë një sfidë e mirëfilltë shkencë, të cilën e ka për zemër ky mbrojtës xheloz i shqipes historike dhe i shqipes bashkëkohore. Kështu del kryeneç me

vetveten dhe me të tjerët, dalluar prej tyre që në fiksimin e objektit shkencor. Duke kaluar vetëtimthi ndër mend ç’ka ndodhur me gjuhët e tjera letrare kombëtare, ndalet aty ku i dhemb më shumë, tek e moskuvenduara, siç do të shprehej L. Poradeci, te standrdi i shqipes së sotme letrare kombëtare, te trajta e përbashkimit të kombit shqiptar. Argumenton bindshëm me durim, edhe shqetësohet, rebelohet; ndonjëherë vuan deri në thellësi me këtë çmendurinë tonë të përditshme... Me këtë gen të çuditshëm të vetshkatërrimit që bartin disa prej nesh! Ngjan t’ia ketë besuar me nder një brengë të tillë vetë Naim Frashëri! Edhe poeti tjetër i madh, trashmë i ndieri Azem Shkreli, diku ka shkruar: “Ne lahem në lotët, në gjakun dhe në shqipen e nënave tona”! Për këtë studiuesi nuk do të lodhet, nuk do të reshtë kurrë; sepse në këto kushte shqipja është më tepër se atdheu ynë i përbashkët, çka bukur mirë prof. Murati e përkufizon si shtëpinë tonë të përbashkët.

Në garë turravrap me kohën prof. Q. Murati ka mundur të përvetësojë mirë disa gjuhë të huaja, jo për t’i pasur si stoli; por për të bërë krahasime me shqipen në udhën e tyre të zhvillimit nga indoeuropianishtja. Kështu arrin të sjellë të dhëna shkencore interesante në fushën e kërkimeve albano–ballkanologjike, për probleme të historisë së gjuhës dhe të marrëdhënieve të shqipes me gjuhët fqinje; për ndihmesën e figurave të shquara në albanologji, si: G. Majer, S. Riza, H. Kaleshi; çështje rreth dukurive semantike në frazeologjinë krahasuese dhe në praktikën e përkthimeve. Në “Hetime e vjelje për gjuhën shqipe” tërheq edhe vëmendjen në pasqyrimin e shqipes e të shqiptarëve në disa enciklopedi.

Në “Albanologjia si detyrë shkencore” autori parashtron të dhëna teorike që lidhen me studimet diakronike dhe sinkronike të gjuhëve në përgjithësi; por edhe të shqipes në veçanti. Argumentimin e

historisë së gjuhës prof. Murati e trajton si mundësi dhe jo si përfundim i saktë shkencor. Kështu qorton edhe një sërë përfundimesh të disa studiuesve, të cilët nuk nisen nga objektiviteti shkencor, por nga përfundime paraprake. Maqedonia e Veriut në studimet ballkanike paraqet një interes të veçantë për sa i takon përbërjes etnike dhe ndërthurjes gjuhësore. Këtë problematikë bukur të njohur autori e arrin me të dhëna bindëse rreth përkimeve ligjërimore në udhë të shekujve “Eksplorime në hapësirat e shqipes”.

Kujdes të veçantë u ka kushtuar “Problemeve aktuale të gjuhës së sotme shqipe”. Këtu ai duket se ndihet si “midis dritës” siç do të shprehej Naimi, midis rrjedhave të kulluara të Kërçovës. I bindur se në një veprimtari të tillë ndriçuese për të sotmen dhe të ardhmen e shqipes ka nevojë për mundin dhe dijen e të gjithëve; autori interviston figurat më të shquara, që nga klasiku i fundit i një brezi sot për sot përjashtimisht të arritshëm, akademikut I. Ajeti e R. Qoses, por edhe të dijetarëve Xh. Lloshi, E. Lafe, R. Mulaku, Sh. Islamaj etj. Duke e pasuruar me argumentime të reja shkencore sprovën e vet, i jep kështu edhe karakterin e një mozaiku, të një enciklopedie mendimesh e subjektesh. Kjo dëshmon se atij i shkon për shtat thënia e Friedrich Nietzsche: "Sprache ist Liebe zum Grabe" (Gjuha është dashuri deri në varr). Prireja e përqendrimit rreth gjuhës ka dhënë frytet e veta, se ne jemi një komb diçka më shumë se 8 milionë banorë.

Në disa botime, si: “Kërkime miksoglotike në arealet shqipe dhe ballkanike”, “Fjalor termash e nocionesh gjuhësore”, “Kulturë gjuhe e komunikimi dhe gramatikë drejtshkrimore”; autori ngre me forcë një problem të mprehtë të kulturës mbarëshqiptare – përdorimin e saktë dhe të përpiktë gjuhësor në ligjërimin e përditshëm dhe në ligjërimin e shkruar, në ditë të begata – por

edhe të vështira të zhvillimit të kulturës dhe të shoqërisë mbarëshqiptare – shartuar me suksese dhe dështime, me rendje dhe – përkohësisht – me qëndrime në vend. E nënvizoj këtë, se mjetet e komunikimit masiv janë shtuar me ritme të shpejta. Ato, sipas prof. Muratit, kanë ecur me turr përpara: kanë arritur të ngrenë dhe të shtrojnë për zgjidhje probleme madhore të shoqërisë mbarëshqiptare. Edhe qeveritë shqiptare, edhe autoritetet shtetformuese në Maqedoninë e Veriut e në Malin e Zi; përkitazi edhe institucionet ligjvënëse e ligjzbatuese (Kuvendi i Shqipërisë e Kuvendi i Kosovës, pa harruar veprimtarinë kuvendore të përfaqësueseve të popullit në Maqedoninë e Veriut, në Mal të Zi e në Medvegje–Bujanovc) e kanë shtrirë gjallërinë e ligjërimit në gjuhën e përbashkët amtare në gjerësi dhe në thellësi. Por se shqipja, sipas tij “nuk duhet të jetë “një gjuhë mëhale“, “gjuhë e një krahine“ – duke perifrazuar atë vetë – as gjuhë vetëm e salloneve; por mjeti që bashkon miliona shqiptarë të shpërndarë anembanë globit. Autori mbështet tërësisht krijimet e reja dhe huazimet që pasurojnë shqipen – të cilat nuk mund të zëvendësohen tërësisht me fjalë burimore të gjuhës amtare. Këtë e sheh si një rrugë të intelektualizimit të shqipes së përbashkët letrare. Së dyti, autori sugjeron e këmbëngul që gjithandej të gjenden e të përdoren forma fjalësh e terma të krijuar sipas gjedheve popullore. Në këtë udhë ai vështron krijimtarinë e krejt hapësirës e na njeh me krijime të larmishme autorësh të shumtë. Së treti, autori tërthorazi tërheq vëmendjen edhe për t’iu larguar trajtave e termave të gabuar ndër ligjëruesit e botuesit e sotëm. Vërtet ai është tepër i kujdesshëm dhe elegant në “thumbimet“ e tij: di të ndalet atje ku duhet qëllimisht që të shprehë sa më shumë. Duket se i shkon për shtat thënia e Dante Aligerit: “O njeri i mençur, kuptoje edhe atë që s’e kam thënë“! Kështu ai ecën përherë në drejtim të kundërt të një stuhie

përzier plot acar dhe fjolla bore. Shpesh është ndeshur me qëndrime të kundërta, por asnjëherë nuk është ndalur, nuk është lodhur. Gjithmonë i bindur se ai nuk do të lodhet duke i dashur të gjithë bashkëkombësit dhe etnitë e tjera dhe i bindur se ata që duket se nuk e dëshirojnë për një kohë çfarë guxon e shpreh ai, do të lodhen duke mos i dashur përpjekjet e tij... Duket se atij, në përpjekje të tilla, i shkon për shtat Miti i Sizifit. Perënditë antike u menduan mirë kur e dënuan Sizifin të çonte në majën e malit gurin e rëndë mbi shpinë: guri rrokullisej, por ai i palodhur e çonte sërish në majë! Pra, ne duhet ta mendojmë atë fitnitar ndaj hyjnive. Edhe prof. dr. Q. Murati dëshmon se i rikthehet vazhdimisht kulturës të të menduarit, kulturës të të shprehurit, pasurive të dialekteve; fjalorit të zgjedhur e të pasur – thënieve dhe shprehjeve që pasurojnë kulturën gjuhësore e begatojnë komunikimin. Së fundmi, në dukje si i lodhur nga larmia dhe thellësia e problemeve që shtron për zgjidhje, sikur lehtësohet pak – e kthen vështrimin tek thënie të ndryshme, të cilat lartësojnë kulturën e komunikimit dhe e çtendosin lexuesin për të ditur të ndalen atje ku duhet, që të mund të kuptojnë dhe të shprehin sa më shumë... Në një botim të tillë shkencor, nuk e teproj t'i quaj këto, fluturime pindarike: Iliada e Homerit është e mbushur plot me ilirë: dardanë, mirmindonas, kaonë e të tjerë; por edhe me trakas etj. Në një çast të caktuar Homeri e tërheq vëmendjen e lexuesit nga gjaku e tmerret e pafundme dhe i lëçit ata në livadhet e Trakisë, ku kuaj dhe kope delesh kullotin të qeta bar...

Për prof. dr. Q. Muratin komunikimi është tipar i dukurive dhe i sendeve në hapësirë e në kohë, por komunikimi gjuhësor është trajta më e lartë, më inteligjente, të cilën e zotëron vetëm qenia njerëzore. Sa më e lartë të jetë kultura e komunikimit, aq më e lartë

dhe më e dobishme do të jetë bashkëjetesa njerëzore, aq më të frytshme do të jenë marrëdhëniet ndëretnike dhe shkëmbimet kulturore me gjithë globin. Në libër dëshmohet qartë qëndrimi i përkundërt i autorit me nacionalizmin gjuhësor. Popujt janë pasuri e globit dhe gjuhët janë mjete i mbudhjes dhe i mbrothësisë së tyre. Për shkencëtarin e vërtetë nuk ka popuj të mëdhenj e të vegjël, nuk ka gjuhë thjesht të mëdha e thjesht të vogla.

Hapësira ballkanike për të përbën një univers gjuhësh e mendimesh, sjelljesh e zakonesh; jo rrallë edhe shqetësimesh e dramash traumatike. Pikërisht këtu tërheq vëmendjen e njerëzve të urtë të këtyre trojeve – ta duam e ta respektojmë njëri-tjetrin!

Sipas themeluesit të gjuhësisë moderne, F. de Saussure, gjuha është e paprekshme, por jo e pandryshueshme. Në harkun e 50 viteve të fundit kanë ndodhur ndryshime madhore edhe në gjuhë. Kanë dalë një mori fjalësh e termash të rinj, të cilët pasqyrohen besnikërisht dhe shpjegohen shkencërisht nga prof. Q. Murati. Pra, ai ka pasqyruar dukshëm shumësinë e termave të rinj, por ka përmendur edhe terma të vjetëruar, të cilët përmenden (për arsye studimore), megjithëse përdoren njaft rrallë. Edhe vetë prof. Murati, nga veprimtaria e dendur studimore, akademike universitare dhe publicistike dallohet për krijime të tilla interesante, si fjalëkrijime të reja etj.

Dua ta mbyll kumtimin tim modest duke i urren prof. Qemalit suksese e jetë të gjatë dhe duke shprehur besimin se lidhjet e Shoqata e Gjuhësisë Shqiptare me Institutin e Trashëgimisë Kulturore, Institutin Albanologjik, revistën “Gjuha shqipe” etj. do të vijojnë të jenë po aq të shëndosha sa edhe në kohët kur atje punonin pa u lodhur profesoreshë Sh. Islamaj dhe prof. Q. Murati. Bindja buron nga një lloj përkushtimi e serioziteti që vërejmë te punonjësit më të rinj në Institutin Albanologjik.

VALTER MEMISHA

Akademia e Studimeve Albanologjike –Tiranë

PARADIGMA LEKSIKOGRAFIKE NË OPUSIN SHKENCOR TË Q. MURATIT

Të flasësh për gjuhëtarin Qemal Murati është e lehtë dhe e vështirë njëkohësisht. E lehtë, sepse ai është sot një nga studiuesit me prurje të shumta, me botime që rrokin shumë disiplina të gjuhësisë dhe që, si te rrallë të tjerë studiues bashkëkohorë, vjen me një korpus botimesh shkencore me 40 vëllime²². Mjafton të jesh i prirur të

22 Po japim më poshtë botimet (librat) e këtij studiuesi: Elementet e shqipes në gjuhët sllave jugore, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 1990; Konservacione dhe inovacione gjuhësore në fushë të shqipes, “Flaka e Vëllazërimit”, Shkup, 1991; Dëshmime onomastike për autoktoninë e shqiptarëve në trojet etnike të tyre në Maqedoni, “Fan Noli”, Tiranë, 1993; Probleme të gjuhës së sotme dhe historike të shqipes, Shkup, 1994; Kërçova në traditat e saj të vjetra, Shkup, 1996; Drejtpërdorimi i shqipes dhe kultura gjuhësore, Shkup, 1996; Fjalor i shqipes truallsore të Maqedonisë, Tetovë, 1998; Shqiptarët dhe Ballkani ilirik në dritën e emrave të vendeve dhe të familjeve, Tetovë, 1999; Gramatika e gabimeve-Kulla babilonike dhe përzierja e shqipes, Tetovë, 2000; Këngë të moçme kërçovare, Tetovë, 2000; Lirika gjylvetare e grave, Tetovë, 2001; Kokrra urtësie për gjuhën, Tetovë, 2001; Fjalor i fjalëve të rralla të përdorura në viset shqiptare të Maqedonisë, Logos-A, Shkup, 2003; Fjalor idiomatik shqip-maqedonisht, Çabej, Tetovë, 2003; Fjalor i sllavizmave në të folmet shqiptare të Maqedonisë, Albas, 2004; Standardi gjuhësor dhe kultura e shprehjes, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2004; Trajtesa albanologjike, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2005; Bashkëmarrëdhëniet gjuhësore shqiptare-maqedonase, Seminari Ndërkombëtar i Albanologjisë, Universiteti Shtetëror i Tetovës, 2007; Fjalor toponomastik i tërthoreve shqiptare të Maqedonisë, Seminari Ndërkombëtar i Albanologjisë, Universiteti Shtetëror i Tetovës, 2008; Gjuha e medieve - Fjalor i gabimeve gjuhësore, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2008; Kërçova - Hulumtime linguistike, etnografike dhe folklorike, Shkup, 2008; Për shqipen standarde - përmasa komunikuese dhe kombëtare, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2009; Manual i thënieve për gjuhën, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2011; Hetime e vjelje për gjuhën shqipe, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2012; Fjalor i gabimeve gjuhësore - Këshilla për t’u shprehur saktë dhe bukur, Instituti i Trashëgimisë

shkruash për këto prurje dhe e gjen veten tërësisht të motivuar. Por është e vështirë, sepse kjo pasuri veprash dhjetëra vëllimëshe mbart në vetvete një punë mbi 40–vjeçare, pasionuese e të përkushtuar, këmbëngulëse e të kurorëzuar. Dhe vështirësia shfaqet krejt natyrshëm: a mundet dikush apo shumëkush të shkruajë atë që duhet, si duhet dhe sa duhet për gjithë këtë ndihmesë shkencore dhe vendin e saj në albanologji apo për një komponent të caktuar të saj? Më duket se gjithmonë, pavarësisht se sa është thënë e shkruar, asgjë nuk është thënë shterueshëm dhe gjithnjë ka e do të ketë

Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve - Shkup, 2013; Gjuha shqipe në komunikimet publike - Ligjërimi mes zyrtares/ jozyrtares dhe sendërgji për përmbysje standardi e kthim dialekti, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2013; Probleme aktuale të gjuhës së sotme shqipe, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve - Shkup, 2014; Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve - Shkup, 2015; Shqiptarët dhe shqipja në një botë emrash të përveçëm, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2015; Hulumtime linguistike dhe kulturë-historike në etnoregjonin e Rekës së Epërme, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve, Shkup, 2016; Për kulturën gjuhësore shqipe, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2016; Fjalori i fjalëve të huaja (bashkautor), Institutit Albanologjik, Prishtinë, 1987; Fjalor i termave dhe nocioneve linguistike, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve - Shkup, 2017; Kërkime miksoglotike në arealet shqipe dhe ballkanike, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2017; Fjalor i medieve, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve - Shkup, 2018; Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve të Kosovës (me mbi 16 mijë leksema e shprehje frazeologjike), Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2018; Kulturë gjuhe e komunikimi dhe gramatikë drejtshkrimore, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve - Shkup, 2019; Eksplorime në hapësirat e shqipes - Studime sociolinguistike, dialektologjike, onomastike, etnografike dhe folklorike në Maqedoninë e Veriut, Instituti Albanologjik, 2020; Albanologjia si detyrë shkencore - Për historinë e gjuhës shqipe dhe mitet e origjinës, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve - Shkup, 2020; Fjalor serbisht-shqip/shqip-serbisht (Qemal Murati, Hysen Matoshi, Merima Krijezi, Ana Sivački, Predrag Mutavdžić), IOM, Prishtinë, 2021; Fjalor frazeologjik i arealeve shqipe të Maqedonisë së Veriut” & Paralele frazeologjike të Kosovës & Paralele idiomatike shqip-maqedonisht & Paralele idiomatike serbisht-shqip, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve - Shkup, 2021.

diçka për të nxjerrë në pah, për të zbuluar a rizbuluar punën e veprën e këtij gjuhëtari me profil të veçantë në Albanologji.

Ne në këtë kumtim të shkurtër po ndalem në Paradigmën leksikografike në opusin shkencor të Q. Muratit, edhe për arsyen se kam privilegjin që e kam ndjekur nga afër këtë komponent të punës së tij shkencore. Kjo paradigmë është fusha kryesore e punës dhe e prurjeve të tij albanologjike dhe ajo duhet shpërfaqet përmes disa përbërësve:

1. Përbërës parësor i kësaj paradigme është ndihmesa e tij e drejtpërdrejtë leksikografike, që sendërtohet përmes hartimit dhe botimit të fjalorëve të përgjithshëm leksikorë, si Fjalor i shqipes truallsore të Maqedonisë, Tetovë, 1998; Fjalor i fjalëve të rralla të përdorura në viset shqiptare të Maqedonisë, Logos–A, Shkup 2003; Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes të Maqedonisë, ITShKSh, Shkup, 2015; Fjalori i fjalëve dhe të shprehjeve të Kosovës, Prishtinë, 2018. Këta fjalorë shpjegues, përgjithësisht, i përkasin leksikografisë dialektore dhe mbartin mijëra e mijëra njësi, të cilat shenjëzohen si prurje të rëndësishme dhe me peshë në fondin e leksikut të regjistruar të shqipes dhe zënë vend të posaçëm në mbarë leksikografinë tonë kombëtare.

a. 1. Karakteristika kryesore e këtyre veprave është hapësira e madhe gjeo–gjuhësore nga vjen lënda e mbledhur e që ka zënë vend në to. Përgjithësisht në gjuhën shqipe, fjalorët që i përkasin leksikografisë dialektore, kanë sjellë apo sjellin lëndë leksikore që lidhte me një areal të ngushtë gjuhësor: me një krahinë, me një të folme të ngushtë dialektore, me një qytet e rrethinat e tij etj., kurse 4 fjalorët e hartuar nga gjuhëtari Q. Murati, spikatin për lëndën e gjerë që vjen nga e gjithë Kosova apo nga areali gjuhësor shqipfolës i Maqedonisë së Veriut, një rast që, për shtrirjen kaq të madhe

hapësinore, shënohet për herë të parë në leksikografinë tonë. Kjo tregon jo thjesht punën e një studiuesi, por dhe një punë misionare në lëmin e kulturës kombëtare.

Po e ilustruj këtë përmes fjalëve të vetë studiuesit ku liston mjediset gjeografike ku ai ka gjurmuar e vjelë fjalën në gojën e popullit, për veprën Fjalori i fjalëve dhe të shprehjeve të Kosovës, Prishtinë, 2018. Ai shkruan se “Në korpusin e këtij fjalori janë përfshirë fjalë e shprehje nga të gjitha të folmet shqipe të Kosovës: të Rugovës, Gjakovës me rrethinë (Reka e Keqe te Qafa e Morinës, Dushkaja me fshatrat Rezinë e Brodosanë, Reka e Gjakovës), Deçanit, Pejës, Prizrenit, Opojës, Lugut të Baranit, Istogut, Klinës, Podrimjes (Anadrinisë), Suharekës, Drenicës (me fshatrat Prekaz, Klinë, Kuçicë, Vitak, Çubrel), Vushtrrisë, Mitrovicës, Shalës së Bajgorës, Llapit, Gollakut, Gjilanit (Anamoravës), Karadakut të Gjilanit (me fshatrat Llovcë, Stubëll e Epërme, Goden), Lipjanit, Ferizajt, Kaçanikut dhe Hanit të Elezit, Preshevës, Bujanovcit e Medvegjës, leksema që na janë dukur se janë me interes nga pikëpamja leksikologjike, dialektologjike, fjalëformuese, semantike etj.”²³

a.2. Karakteristikë tjetër e spikatur e fjalorëve të sipërpërmendur është numri i madh i njësive të vjela, të mbledhura e të pasqyruara në ta. Mjafton të përmendim vetëm dy prej tyre, veprën Fjalori i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes të Maqedonisë, ITShKSh, Shkup, 2015 që pasqyron një pasuri me 20.000 njësi (me mbi 20 mijë leksema, shprehje frazeologjike dhe toponime), dhe veprën Fjalori i fjalëve dhe të shprehjeve të Kosovës, Prishtinë, 2018, që ka në faqet e veta një pasuri me 16.000 njësi leksiko-grafike.

23 Q. Murati, Fjalori i fjalëve dhe të shprehjeve të Kosovës, Prishtinë, 2018, f. 9-10

a.3. Studiuesi Q. Murati, përmes këtyre veprave, identifikohet si gjuhëtar / leksikolog terreni, me gjurmime e mbledhje të shumta njësisht gjuhësore drejtpërdrejt nga goja e popullit, nga subjekte të përzgjedhura me kujdes e me profesionalizëm, duke pasur parasysh kriteret kryesore të kësaj pune: moshën e tyre relativisht të madhe, përkatësinë gjinore (duke ruajtur raporte të drejta ndërmjet të moshuarve e moshuarave / meshkuj – femra, që bëhen subjekt vjeljeje, arsimimin e tyre (duke synuar e kërkuar subjekte të pashkolluara ose me arsim fillor), qëndrimin e tyre të përhershëm në mjedise fshatare ose që kanë shumë pak kohë që janë vendosur në qytet etj. Ai është një nga gjuhëtarët që ka ecur dhe ecën në gjurmët më të mira të dialektologëve shqiptarë të terrenit dhe në të gjitha punimet e veta, që nga viti 1990 e deri më sot, në veprat e mirëfillta leksikografike dhe në të gjitha botimet e tjera që sjellin pasuri leksikore (fjalësore, frazeologjike e semantike me vlera të pallogaritshme), mishërohet puna e tij dhjetërvjeçare për ta gjurmuar dhe qëmtuar nga goja e popullit këtë pasuri. Vjeljet janë bërë sipas kriterëve shkencorë, duke shënuar jo vetëm fjalën në formën e gjurmuar, por dhe trajtën e saj fonetike përfaqësuese, treguesit gramatikorë, përdorimin në fjali, vendin ku është gjetur, subjektin nga është vjelë etj. Kjo krijon hapësira për studime të shumanshme, e veçan ato të fushës së fonetikës, të gramatikës e të leksikologjisë dialektore.

a.4. Leksikografi Qemal Murati përveçohet si ndjekës serioz e tepër i kujdesshëm i pasurisë leksikore të botuar nga studiues të tjerë apo nga gjurmues të ndryshëm të fjalës shqipe në terren. Ai ka kaluar në dorë gjithçka të botuar në Kosovë e Maqedoninë e Veriut (dhe jo vetëm) nga pasuria leksikore, të sjella nga studiues të mirëfilltë, nga dashamirës të shqipes, nga studiues të rinj përmes përgatitjeve të

punimeve në nivel masteri, doktoratash, përmes kumtimesth apo përmes studimeve të tipologjive të tjera etj. Veprat leksikografike që ky studiues ka botuar, e ndër to, më vëllimoret, Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes të Maqedonisë dhe Fjalor i fjalëve dhe të shprehjeve të Kosovës, gati-gati e mbulojnë eksplorimin fjalësor të dialekteve e të folmeve shqipe jashtë Shqipërisë Politike, duke dhënë, kështu një ndihmesë shumë të çmuar e të tepër të vlerësuar, për të regjistruar fjalën shqipe dhe për të shpëtuar nga bjerrja një pjesë dërrmuese të saj. Puna e tij për të sjellë në vëllime të veçanta pasurinë leksikore të arealit gjuhësor të Kosovës e jashtë saj, të mbledhur vetë a të botuar në punime të ndryshme, i kursen kohë të pallogaritshme studiuesit gjuhëtar, etnologut, historianit, gazetarit, shkrimtarit, studentit, mësuesit, politikanit etj.

a. 5. Pasuria gjuhësore e pasqyruar në këta fjalorë, shpërfaqet sidomos në tri rrafshje: si lëndë leksikore, semantike e frazeologjike. Por aty gjen dhe një lëndë shumë të pasur etnografike e antropologjike gjuhësore, me elemente të drejtpërdrejta nga kultura materiale e shpirtërore e banorëve të trojeve nga vjen lënda e vjelë a e mbledhur etj., në formën e fjalëve të urta, të shprehjeve popullore të tipit: betime, përshëndetje, urime, mallkime, emërtime festash apo ngjarjesh të ndryshme. Po sjellim për konkretizim, ashtu si dhe më sipër, një pohim të vetë autorit për Fjalorin e shqipes së Kosovës, i cili sipas hartuesit, “Me lëndën që përmban, nuk është thjesht vetëm një glosar i fjalëve të rralla dialektore e krahinore, por është dhe një fjalor etnografik, folklorik, historik, etnopsikologjik, socio-linguistik, frazeologjik, onomastik, etimologjik. Ky fjalor thesar do të jetë edhe një gur tjetër në ndërtesën e gjuhësisë shqiptare dhe do të përbëjë një mjet me rëndësi të veçantë për çdo njeri që merret me fjalën shqipe. Si i tillë, ky fjalor do të jetë një

njet pune edhe për dialektologun, edhe për leksikologun, edhe për etnografin, edhe për onomasticienin, edhe për etimologun, edhe për peremiologun (frazologun), edhe për ballkanologun.”²⁴ Ndaj dhe fjalorët e gjuhëtarit Q. Murati të kësaj tipologjie kthehen në enciklopedi të jetës shqiptare të hapësirave nga vjen lënda që ka zënë vend në faqet e tyre. Janë me qindra e mijëra njësitë emërtuese që i përkasin kësaj shtrese kulturore. Ato krijojnë për të ndërmarrë studime të shumta, por dhe plotësojnë pasurinë që është mbledhur nga etnologë, folkloristë e antropologë të mirëfilltë²⁵.

a. 6. Një nga punët më të vështira të një leksikografi, veçanërisht të një leksikografi që merret me fjalën në dialekte e të folme, është shpjegimi kuptimor i saktë, i qartë dhe i thukët i njësisë së qëmtuar. Kjo kërkon formim leksikologjik, intuitë shkencore, përvojë leksikografike. Subjekti folës nuk jep gjithnjë shembujt që do të donte gjurmuesi për një fjalë të dhënë, një profil tjetër pune e ndryshme nga puna me një bazë të dhënash në kompjuter, në kartotekë etj., ku një fjalë e dhënë mund të dalë në dhjetëra, qindra apo mijëra përdorime dhe mundësitë e dhënies së saktësisë së kuptimit janë shumë të mëdha. Leksikografi Q. Murati ka bërë punë themeltare në leksikografinë dialektore edhe në këtë fushë të semantikës leksikografike. Shpjegimet kuptimore, që gjenden në

24 Q. Murati, po aty, f. 9

25 Ja si shprehet vetë studiuesi për veprën Fjalori i fjalëve dhe të shprehjeve të Kosovës: “Pas kaq vjetësh, me këtë Fjalor ne e zbulojmë Kosovën edhe për pasurinë e madhe leksiko-frazeologjike. Ky fjalor, me korpusin leksikor, frazeologjik dhe onomastik që përmban, në njëfarë mënyre synon të paraqesë Kosovën gjuhësore në gjendjen e sotme, në sinkroni, por dhe në atë historike, në diakroni. Fjalori leksiko-frazeologjik i Kosovës është konceptuar i “hapur” për të gjitha leksemat e ligjërimeve të këtij visi, është një shenjë identitare për të folurën, kulturën dhe identitetin gjuhësor kosovar, është një vepër e rëndësishme për themelet e leksikografisë dialektologjike.” Q. Murati, Fjalori i fjalëve dhe të shprehjeve të Kosovës, Prishtinë, 2018, f. 13

veprat që kemi në duar, mbulojnë gjithë spektrin e tipologjie shpjeguese, duke mbizotëruar ndër to, shpjegimet perifrazuese dhe ato me sinonimi (një nga tipologjitë shpjeguese të pazëvendësueshme në leksikografinë dialektore).

a.7. Paradigma leksikografike si përbërësi parësor i opusit shkencor të gjuhëtarit Q. Murati përdallon dhe në një kahe tjetër, në sintagmatikën ilustruese. Veprat e lartpërmendura, por dhe ato që u përkasin tipologjive të tjera, që kanë dalë nga dora e tij, dallohen dhe për shembujt e shumtë ilustrues që pasqyrojnë. Jeta e fjalës në një fjalor (shembujt ilustrues të sjellë), jo vetëm e identifikon dhe e përcakton atë, por tregon dhe pasurinë gjuhësore (leksikore, sintaksore etj.) të mjedisit / arealit a kompetencën gjuhësore të subjektit prej të cilit është bërë vjelja leksikore. Jeta e fjalëve, të pasqyruara në produktin leksikografik të këtij studiuesi, mundëson, ndër të tjera edhe studime të rrafshëve të ndryshme, sidomos, fonetike, sintaksore e semantiko-sintaksore.

a.8. Një nga prurjet e tjera që ia ngrënë vlerat punës leksikografike të gjuhëtarit Qemal Murati është gjurmimi, vjelja dhe regjistrimi në sistem i pasurisë leksikore e frazeologjike (por si do të shihet dhe në vijim, edhe i pasurisë onomastike, toponomastike, terminologjike etj.). Ndaj dhe fjalorët e hartuar prej tij bëhen sendërtues jo vetëm të profesionalizmit të hartuesit, por dhe të krijeshmërisë së fuqishme (kreativitetit) të shqipes dhe të sistemësisë së formimeve të fjalëve, shpërfaqur në çerdhe të plota paradigmatiche (kujtojmë këtu gjurmimin në terren dhe në botime të ndryshme dhe pasqyrimin në fjalorë i vargjeve me bazë foljen, me bazë emrin etj.)

a.9. Paradigma leksikografike, ndër të tjera, mishëruar në fjalorët e përgjithshëm dialektorë, për gjuhëtarin Q. Murati është tregues i punës misionare, të qëllimshme, të synuar e të realizuar, për të

mbledhur sa më shumë fjalë e shprehje nga goja e popullit dhe për ta vënë atë në shërbim të punës shkencore studimore, fjalorë–hartuese, dhe, krejt natyrshëm, në shërbim të vetë përdoruesit të shqipes. Vetë studiuesi shkruan se “Për ta pasuruar gjuhën tonë letrare dhe në përgjithësi leksikun e saj, patjetër lypset t’u kushtojmë një kujdes të veçantë të folmeve tona popullore. E folmja popullore duhet të jetë dhe është burim i pastër e me vlerë, prej së cilës nevojitet t’i marrim fjalët dhe shprehjet e rralla e t’i përdorim me guxim në gjuhën tonë letrare dhe në atë që e flasim në përditshmëri. Kjo domosdoshmëri imperative është theksuar shumë herë, por nuk është duke u realizuar sa duhet. Jam i mendimit se nuk është e mjaftueshme që këto fjalë vetëm të mbledhen e të mbahen diku në sirtarë, por duhet të botohen që të mund t’i përdorin shkrimtarët, publicistët, punëtorët kulturorë dhe arsimorë. Leksiku i pasur i të folmeve popullore të Kosovës do të na ndihmojë në zëvendësimin e një mori fjalësh të huaja të përdorura sidomos nga gazetarët tanë, si dhe në plotësimin e zbrastësirave terminologjike në lëmenj të ndryshëm të jetës e të veprimtarisë sonë.”²⁶

2. Spektri i paradigmës leksikografike në veprën e Q. Muratit, që sot mban kryet e vendit në leksikografinë dialektore të shqipes, plotësohet dhe nga hartimi dhe botimi prej tij i pasurisë frazeologjike. Në vitin 2021 ai i shton fondit të fjalorëve edhe një vepër të rëndësishme dhe me vlera të shumëfishta, “Fjalorin frazeologjik i arealeve shqipe të Maqedonisë së Veriut & Paralele frazeologjike të Kosovës & Paralele idiomatike shqip–maqedonisht & Paralele idiomatike serbisht–shqip”. Ky leksikograf, leksikolog e semantolog njëherazi, ka botuar dhe më parë lëndë frazeologjike

26 Q. Murati, po aty, f. 11

dhe mund të themi se nuk ka asnjë botim të tij, fjalor apo studim qoftë, që nuk ka pasqyruar njësi nga kjo lëndë. Me të drejtë kritika shkencore e ka vlerësuar dhe e ka përcjellë ndihmesën e tij për te përdoruesi, por edhe për te hartimi i veprave madhore mbarëkom-bëtare. Kështu, pasuria leksikore e frazeologjike e botuar prej tij po shfrytëzohet ndjeshëm nga hartuesit e Fjalorit të madh normativ të shqipes, me rreth 100.000 njësi leksikore e frazeologjike, vepër që ka filluar të hartohet dhe në të cilën Q. Murati është një nga këta hartues.

Fjalori që përdoruesi tashmë ka në duar, përfshin rreth 2.500 njësi frazeologjike, të qëmtuara nga tri burime të rëndësishme: mbi 1000 njësi janë nxjerrë nga vepra “Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni (Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve, Shkup, 2015); rreth 1000 njësi janë nxjerrë nga vepra “Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve të Kosovës” (Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2018); në Fjalor shumë njësi frazeologjike botohen për herë të parë dhe si të tilla mishërojnë punën e ndërprerë dhe të përkushtuar e plot pasion të studiuesit e leksikografit të njohur për ta gjurmuar, qëmtuar e vlerësuar fjalën e frazeologjinë e shqipes. Q. Murati që shquhet tashmë për përkushtimin e njohur për të regjistruar në terren gjithçka nga pasuria gojore e popullit, për ta futur në përdorim në një spektër më të gjerë ligjërimit dhe, çka është e rëndësishme, për ta shpëtuar nga bjerrja (një proces tepër veprues në kushtet e zhvillimeve të jashtëzakonshme të sotme të shoqërisë shqiptare, në kushtet e globalizimit, si dhe në kushtet e një pune që fatkeqësisht nuk është e planifikuar dhe e organizuar sa e si duhet institucionalisht për ta mbledhur e regjistruar këtë pasuri), me anën e fjalorit frazeologjik të hartuar prej tij, jo vetëm mblodhi në një vëllim të vetëm pasurinë

frazeologjike të një hapësirë gjeo–gjuhësore shumë të madhe, por ndihmon dukshëm në ruajtjen dhe normëzimin e saj.

3. Spektri i paradigmës leksikografike të gjuhëtarit Q. Murati zgjerohet ndjeshëm me hartimin e fjalorëve tematikë, të cilët, referuar listimit të tyre në fillim të punimit, dalin disallojsh:

a. Fjalorë që lidhen me kulturën e gjuhës dhe komunikimin gjuhësor: Gjuha e medieve – fjalor i gabimeve gjuhësore IAP, Prishtinë, 2008; Fjalor i gabimeve gjuhësore – Këshilla për t’u shprehur saktë dhe bukur, ITShKSh, Shkup 2013; Fjalor i medieve, ITShKSh, Shkup 2018 etj. Në këta fjalorë del në pah shqetësimi qytetar e intelektual për përdorimin e shqipes në Kosovën e pavarur, në Maqedoninë e Veriut, por dhe më gjerë. Aty nuk ngrihen probleme statistikore por dukuri e probleme që i përkasin funksionimit, prestigjit dhe vetë të ardhmes së shqipes, sidomos të variantit të saj të njëshuar. Autori për mes këtyre veprave jo vetëm vëzhgon, regjistron dhe debaton për fjalën shqipe e drejtpërdorimin e saj, por dhe ngre fuqishëm zërin për luftën e huazimeve të panevojshme, që e kërcënojnë fondin leksikor të shqipes e vetë strukturën e saj leksiko–semantike.

b. Te paradigma leksikografike në veprën e gjuhëtarit Q. Murati vend të rëndësishëm zë dhe hartimi dhe botimi prej tij i fjalorëve toponomastikë. Vepra, si “Fjalor toponomastik i tërthoreve shqiptare të Maqedonisë, Tetovë, 2008 dhe “Fjalor toponomastik i Kosovës”, Vëzhgime etimologjike dhe të normës në toponimi (me rreth 33.000 topoleksema), shënojnë një arritje me peshë në shkencat tona albanologjike dhe veprat zënë vend të veçantë në fondin e veprave që prezantojnë kulturën e historinë tonë kombëtare, ashtu si dhe vetë punën serioze e të përkushtuar shkencore të autorit. Vepra “Fjalor toponomastik i Kosovës” shënon dhe

rritjen e studiuesit Q. Murati. Fjalori tregon se ai ka bërë një punë madhore e sistimore për të na sjellë një lëndë të begatë e të vëllimshme toponomastike dhe onomastike nga Kosova, duke përfshirë në faqet e veprës rreth 33.000 njësi, të regjistruara me kujdes nga ai vetë dhe nga dijetarë e dashamirë të tjerë të kulturës kombëtare dhe të ofruar tashmë në një vepër të veçantë për studime a sipërmarrje të tjera shkencore (krahas atyre që ka bërë vetë autori në faqet e kësaj vepre). Vepra ka trajtesa sinkronike dhe trajtesa diakronike e shpesh ndërthurje shkencore të tyre për shumë zëra. Autori këmbëngul për të gjetur toponime (sidomos makro-toponime) me burim shqip dhe, me asnjësi, pa rënë në trajtesa nacionaliste, përgjithësisht ia del me sukses kësaj sipërmarrjeje.

Por, krahas punës së madhe për të sjellë një numër të konsiderueshëm toponimesh, një “korpus me bazën thelbësore përbën një material të mirë të një fjalori i parë i të këtij lloji”, studiuesi është i vetëdijshëm se në këtë vepër nuk ka ardhur e gjithë pasuria e kësaj fushe që gjendet në hapësirat gjeografike e sociale të Kosovës, sepse siç thekson vetë ai numri real i toponimeve në të është shumëfish më i madh dhe sipas tij, korpusi i toponimeve të Kosovës do të duhej të ishte me rreth 150–200 mijë njësi.

c. Onomastika është një nga përbërësit e tjerë organikë në veprën shkencore të gjuhëtarit Q. Murati, duke qenë e pranishme në të gjitha veprat leksikografike të dala nga dora e tij, por dhe në studimet e tjera. Autori vëzhgon, mbledh material, shtresëzon lëndë që lidhet me emrat e mbiemrat / patroniminë (familjet, fiset), dhe përpiqet me metoda shkencore ndërdisiplinare të tregojë vendësinë dhe vijimësinë e shqiptarëve në trojet e veta në Kosovë, Maqedoninë e Veriut e më gjerë. Mjafton të ndalesh te vepra “Shqiptarët dhe shqipja në një botë emrash të përveçëm”, Instituti

Albanologjik, Prishtinë, 2015, dhe kupton punën e përkushtuar dhe serioze të studiuesit për të paraqitur e mbrojtur teza përmes materilit të bollshëm, si dhe duke hartuar edhe një fjalor për këtë fushë me interes kombëtar e studimor.

d. Gjuhëtari Qemal Murati, tashmë, është paraqitur para botës leksikografike shqiptare edhe si terminograf. Ai ka përgatitur para pak vjetësh veprën *Fjalor i termave dhe nocioneve linguistike, ITShKSh, Shkup, 2017*, një botim i veçantë, sepse vepra nuk është në hullinë e botimeve nga Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë në Tiranë, ku janë botuar fjalorë terminologjikë vetëm me termësin e një fushe të dijes, teknikës, shkencës etj., në shqipe dhe gjegjësit në 3–4 gjuhë të huaja. Ky është fjalor me shpjegime. Vlera e zgjeron ndjeshëm sferën e përdoruesit dhe shkon lehtësisht dhe funksionalisht te studiuesit, te studentët, te mësuesit etj., sepse është fjalor me shpjegime. Madje qindra e qindra terma jepen si zëra të plotë enciklopedikë dhe informacioni del shterues.

d. Paradigma e fjalorëve tematikë plotësohet me dy vepra me interes të veçantë shkencor e praktik: me veprën *Fjalor idiomatik shqip – maqedonisht, Çabej, Tetovë, 2003* dhe me veprën *Fjalor i sllavizmave në të folmet shqiptare të Maqedonisë, Albas, Tiranë, 2004*. Ato sendërtojnë një punë mbi 15–vjecare të autorit në një nga fushat përparësore të kërkimit shkencor të Q. Muratit. Marrëdhëniet e shqipes me gjuhët sllave e sidomos ato me maqedonishten janë temë bosht në trajtesat e tij studimore. Fjalorët, tashmë, sjellin lëndë të plotë, të nxjerrë nga këto studime, nga vjeljet në gjuhën e shkruar, por dhe nga kontaktet e drejtpërdrejta të autorit me subjekte e me mjedise shqipfolëse e dygjuhëshe. Studiuesit e historisë së gjuhës, të sociolinguistikës, të ballkanologjisë, të hartimit të fjalorëve, por dhe gazetarët, dashamirët e shqipes etj.

gjejnë te këta dy fjalorë (e jo vetëm) lëndë shumë të gjerë e të dobishme për të realizuar punët e tyre shkencore.

4. Gjuhëtari Q. Murati është njohës shumë i mirë i serbishtes (krahas gjuhëve të tjera të huaja që zotëron). Formimi leksikografik e mundëson të marrë pjesë si bashkautor në hartimin e veprës Fjalor serbisht–shqip / shqip–serbisht, IOM, Prishtinë, 2021 (Qemal Murati, Hysen Matoshi, Merima Krijezi, Ana Sivački, Predrag Mutavdžić). Ai ka peshë kryesore në hartimin e sukseshmë të kësaj vepre, sidomos për fjalësin shqip, duke dhënë ndihmesë profesionale në gjetjen barasvlerësve të fjalëve shqipe në serbishte dhe anasjelltas.

5. Paraqigma leksikografike në opusin shkencor të studiuesit Q. Murati shpërfaqet edhe në hartimin e fjalorthëve në përbërje të veprave të ndryshme studimore. Kështu punimi monografik Kërçova – Hulumtime linguistike, etnografike dhe folklorike, Shkup, 2008. Është mishërimi më i drejtpërdrejtë i këtij komponenti.

6. Një leksikograf profesionist, nuk mund të mendohet pa formim të gjithanshëm gjuhësor e sidomos leksikologjik e semantik. Nuk mund të shkosh te zëri leksikografik (në fjalor) nëse nuk je marrë më parë me vetë fjalën, me veçoritë, me vlerat dhe funksionet e saj. Gjuhëtari Q. Murati është një nga ata studiues që gjithë jetën është marrë me fjalën e për fjalën. Në shumë botime shkencore gjejmë trajtesa për fjalën shqipe, përmes veprash të tilla, si, Eksplorime në hapësirat e shqipes – Studime sociolinguistike, dialektologjike, onomastike, etnografike dhe folklorike në Maqedoninë e Veriut, Instituti Albanologjik, 2020 etj. Unë do të veçoja veprën Hulumtime linguistike dhe kulturë–historike në etnoregjonin e Rekës së Epërme, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2016. Ajo është një nga studimet më të arrira të këtij autori. Mbështetur në faktorë të shumtë linguistikë e

jashtëlinguistikë, sidomos politike, autori trajton një nga plagët më të mëdha të popullsisë vendëse shqiptare të krahinës limitrofe të Rekës, ku në kushtet e një terrori shtetëror dhe politike asimiluese serbe, e më pas të asaj maqedonase, elementi shqiptar ortodoks i Rekës u asimilua në “serbo–maqedonas”. Me fakte të shumta, sidomos të toponimisë, onomastikës, të leksikut të përgjithshëm të botës materiale e shpirtërore të shqiptarëve etj., studiuesi argumenton se Reka e Epërme ka qenë e banuar prej shqiptarëve dhe duhet të mbetet e shqiptarëve. Leksiku që qëntohet në këto vepra ka vlerë të madhe, sidomos për studimet historike e timologjike të shqipes, për marrëdhëniet e saj me gjuhët në kontakt, sidomos me bullgarishten mesajetare e me maqedonishten e sotme.

7. Leksikografi, me këto prurje në leksikografi dhe në studimin e fjalës shqipe, dhe me formimin shkencor krejt natyrshëm është pjesëmarrës në realizimin e projektit të Fjalorit të gjuhës shqipe me 100.000 fjalë dhe njësi frazeologjike (projekt i nismuar dhe i drejtuar nga Akademia e Shkencave e Shqipërisë 2021–223). Ai është pjesëtar i grupit hartues, si dhe një nga bashkëpunëtorët kryesorë të projektit i ngarkuar për të përzgjedhur dhe për të sjellë në Fjalor mbi 5.000 njësi leksikore (fjalë) nga leksiku dialektor e krahinor, që lidhet drejtpërdrejt me arealin gjuhësor të Kosovës dhe të atë shqipfolës të Maqedonisë së Veriut. Puna e tij e deritanishme me fjalën shqipe, sidomos me fjalën si zë leksikor në fjalorët e botuar prej tij, janë pikë referimi dhe besimi se puna e tij do të jetë jo thjeshtë e suksesshme.

8. Gjuhëtari Q. Murati e sheh pasurinë leksikore e frazeologjike të sjellë përmes tipologjive e veprave të cilave iu referuam, si pasuri mbarëkombëtare. Ndaj ajo do të ketë vendin e vet në fjalorët kombëtarë që po hartohen e që do të hartohen. Ai pohon se në të

folmet krahinore e dialektore “janë ruajtur shumë fjalë të vjetra të mëvetësishme, të gurrës shqiptare, dhe shprehje të veçanta frazeologjike, që meritojnë të futen në Fjalorin e gjuhës së sotme shqipe.”²⁷ Dhe kjo është domosdoshmëri e urdhëresë e kohës.

Megjithatë studiuesi është më se i ndërgjegjshëm se puna e bërë nga ai dhe dhjetëra të tjerë për gjurmimin e vjeljen e fjalës së shqipes nuk është proces i përfunduar. Ai shkruan se vërtet pasuria leksikore që gjallon në gojën e popullit “është e pamatë dhe vështirë është të regjistrohet shterueshëm.”²⁸ Është fakt se dhe në këtë kohë që po flasim, gjuhëtari Q. Murati është ose mbi tavolinën e punës, ose në terren për fjalën e gjuhës amtare, pa u shkëputur asnjë çast nga ajo. Ky ka qenë bekimi dhe “dënimi i tij”! Me punën e tij të pandalshme që po bën, ai ka plotësuar ndjeshëm me materiale e shikime të reja dhe ka përgatitur për ribotim versionin e ri të “Fjalor i të folmeve shqipe të Maqedonisë së Veriut – me mbi 28000 fjalë, njësi frazeologjike dhe toponimike” dhe “Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve të Kosovës”, me 17.000 zëra, dy vepra bazike të leksikografisë shqiptare dhe të asaj ballkanike.

Si përfundim, theksojmë se paradigma leksikografike në opusin shkencor të gjuhëtarit Q. Murati, peshon e peshon rëndë, ajo vjen e zë vend të veçantë në fondin leksikografik të shqipes. Me pasurinë e jashtëzakonshme gjuhësore e me seriozitetin e vjeljes shkencore që shpërfaq, plotëson zbrazëti, hedh në ligjërime me status të vlerësuar mijëra njësi që gjallojnë në gojën e popullit, si dhe krijon hapësira të mëdha për të ndërmarrë studime të plota në të gjitha fushat e kërkimit gjuhësor.

27 Q. Murati, Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni, Shkup, 2015, f. 7

28 Q. Murati, po aty, f. 11

ALI JASHARI

Universiteti “Fan S. Noli” – Korçë

IDIOMATIKA E SHQIPES NË SMILARIN FRAZEOGRAFIK TË PROF. QEMAL MURATIT

Dihet që për profesor Qemal Muratin dhe veprën e tij është shkruar mjaftueshëm dhe janë bërë përcaktime e vlerësime të gjithfarëllojshme (kuptohet pozitive), por fakti që ky vështirim i gjerë i veprës së tij bëhet sot nga studiues dhe bashkëpunëtorë të tij në Institutin e Trashëgimisë Kulturore dhe Shpirtërore të Shqiptarëve këtu në Shkup, është më domethënës dhe qëllimplotë, sepse vepra e tij me qindramijëra faqe është një thesar i vyer për gjuhën dhe për kulturën e shqiptarëve, jo vetëm në vendin e tij amë, por edhe në Kosovë, në Shqipëri e kudo ku flitet gjuha jonë.

Pavarësisht përcaktimeve që janë bërë, meqë jam një lexues i vëmendshëm i veprës së tij për shkak të natyrës së punës sime, por edhe të njohjes e bashkëpunimit me prof. Qemalin qysh prej mëse 20 vjetësh, unë portretin shkencor dhe atdhetar për të do ta jepja kështu: një nga punëtorët më të mëdhenj për shqipen në kohën tonë dhe partizan i shqipes së njësuar ku flitet e shkruhet ajo. Pikërisht, prandaj dhe vepra e tij është aq e pasur, aq e larmishme dhe e frytshme.

Sidoqoftë, prof. Qemali është leksikolog dhe, më së shumti, leksikograf e frazeograf. Duke u nisur nga kjo, kumtesa jonë rrok dhe shtjellon dy ide: e para është frazeografia, pra teoria dhe praktika për hartimin e fjalorëve idiomatikë (frazelogjikë) për

shqipen; dhe, e dyta, smilari krijues, pra mjeshtëria që ka në dorë prof. Qemali për të hartuar fjalorë.

Për idenë e parë mund t'ju them shkurt një fakt interesant: frazeografia u njoh si degë më vete, e ndarë nga leksikografia, në Kongresin III të EURALEX (Shoqatës Europiane të Leksikografëve) në vitin 1988. Dhjetë vjet më pas, në vitin 1998, prof. Qemali boton Fjalorin e shqipes truallsore. Sot, pas tridhjetë e ca vjetësh nga ndarja e frazeografisë si degë më vete në gjuhësinë evropiane, edhe frazeografia shqipe ka krijuar fytyrën e vet të plotë. Tani nuk flitet e shkruhet vetëm për trajtimin e idiomatikës (visarit frazeologjik) si mjet ilustrues për kuptimet e fjalëve në fjalorë shpjegues apo dygjuhësh, sepse tashmë është krijuar një kartotekë e plotë elektronike me përmbi 80 mijë skeda për rreth 46 mijë njësi frazeologjike e shprehje të tjera idiomatike, ku është përfshirë dhe lënda frazeologjike e mbledhur nga prof. Qemali, një kartotekë që pasurohet edhe më shumë; janë studiuar dhe zgjidhur shumë çështje teorike në më shumë se 60 burime në literaturën gjuhësore shqiptare, si artikuj, monografi, disertacione etj.; janë botuar rreth 13–15 fjalorë frazeologjikë shpjegues dhe dygjuhësh, si dhe doracakë krahinorë për frazeologjinë, në përgjithësi për idiomatikën e shqipes.

Por, për të kaluar te ideja e dytë, si i qaset frazeografisë prof. Qemal Murati me smilarin e tij krijues? Fjalori e tij të parë ai e quan “Fjalor i shqipes truallsore”. Pavarësisht nga titulli, aty përfshihen me dhjetra njësi frazeologjike, që jepen si mjete ilustrimi për fjalë e kuptime fjalësh, duke i theksuar me ngjyrë të zezë. Këtë gjë e vëren edhe prof. Remzi Nesimi si recensues i kësaj vepre, kur shkruan se në vëllimin “Fjalor i shqipes truallsore të Maqedonisë” hasen “mjafit fjalë e shprehje nga treva të ndryshme që mund të

bëhen pronë edhe e gjuhës së shkruar, përkatësisht e gjuhës letrare kombëtare²⁹. Edhe vetë autori në Hyrje e pohon këtë, duke thënë se ky fjalor “do të përfshinte gjithë pasurinë leksikore e frazeologjike të këtyre të folmeve.....³⁰.”

Në vitin 2003 përdor termin “fjalor idiomatik” për një doracak shqip-maqedonisht.

Në vitin 2015 te “Fjalor i fjalëve dhe i shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni”³¹ njësitë frazeologjike i jep në rend më vete, pjesa e dytë “fjalor frazeologjik”, pjesa e gjashtë “fjalor idiomatik shqip-maqedonisht”, duke i renditur njësitë alfabetikisht sipas fjalëve tituj (gjymtyrëve) që shpesh janë dhe vatra kuptimore të njësive frazeologjike, psh, te mushkë jep dhe shpjegon njësitë e bën mushkën me mëz në bark (e bën priftin me barrë), kur të pjellë mushka, (kurrë, asnjëherë); mushka nuk e kallëzon babën, pa e kallëzon dajën (kalin, vëllain e pelës), ku të shpie mushka etj. Në mjaft raste jepen edhe shembëllzime me kontekste të shkurtra përdorimi nga gjuha e folur, si: i kohës së buzgunit i kohës së vjetër. Hajt fol ti se je i kohës së buzgunit. Kta t’kohës së buzgunit i din do sene ma mir se na, se kan pa ma shum (Op.) etj.

Në vitin 2018, në “Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve të Kosovës”³² trajton nga ana frazeografike rreth 1200 njësi frazeologjike dhe shprehje të tjera, ku frazeologjia shqipe jepet si shtojcë ose si mjet për shembëllzimin e njësive frazeologjike me të njëjtat mjete e mënyra sikurse te fjalori i vitit 2015.

29 Remzi Nesimi, recension i vëllimit “Fjalor i shqipes truallsore të Maqedonisë” të autorit Qemal Murati, Tetovë, 1998, fq. 6

30 Qemal Murati, Hyrje, Fjalor i shqipes truallsore të Maqedonisë fq. 8

31 Qemal Murati, Fjalor i fjalëve dhe i shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni, Shkup, 2015

32 Qemal Murati, Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve të Kosovës, Prishtinë, 2018

Në veprën e botuar këtë vit “Fjalor frazeologjik i arealeve shqipe të Maqedonisë së Veriut”³³, që është dhe guri i kreut në veprat e tij, mund të shihet i plotë smilari frazeografik i prof. Qemal Muratit si për mbledhjen e lëndës idiomatike, për vëllimin e saj (përmbi 3000 idioma) dhe burimet e saj³⁴; mjetet dhe mënyrat e shpjegimit të njësive frazeologjike; shembëllzimi i idiomave nga gurra popullore; “forma e brendshme”, pra motivimi i idiomave krahinore; dukuri të sinonimisë, antonimisë dhe homonimisë në frazeologji; pasqyrimi i shtresës ndërgjuhëshe të idiomave (pra i shprehjeve të kalkuara nga gjuhë të tjera); bashkëpërkimet dhe veçantitë në frazeografinë dygjuhëshe (mes shqipes, nga njëra anë, dhe maqedonishtes e serbishtes, nga ana tjetër), si dhe çështje të tjera.

33 Qemal Murati, Fjalor frazeologjik i arealeve shqipe të Maqedonisë së Veriut, Shkup, 2021

34 Siç vihet në dukje dhe në një nga recensat për këtë veprë, “Fjalorët frazeologjikë dialektorë a krahinorë kanë si synim kryesor të nxjerrin në dritë dy grupe të kësaj pasurie gjuhësore: njësi frazeologjike që nuk janë pasqyruar në fjalorët shpjegues kombëtarë ose në fjalorë frazeologjike të këtij tipi dhe njësi frazeologjike që përfshihen në këta fjalorë, por që në të folme e dialekte dalin me kuptime të tjera a me nuanca kuptimore e ngjyime stilistike të veçanta: p.sh. njësia frazeologjike s’bën qendër (dikush) nuk rri në një vend, shkon sa andej-këtej, në Fjalor del me një kuptim tjetër “nuk e përballon dot, nuk i bën dotë ballë”; nuk mujtem me bo çonder nuk kemi mundur të qëndrojmë, të bëjmë ballë (Deç.); theu këmbën (dikush) keq. “iku, theu qafën”, në Fjalor del e thei kamën gaboi, ia pa sherrin një pune, e pësoi keq (Dr.); si gjeli majë plehut “si i zgjuar a trim, duke u mbajtur më të madh, duke u krekosur a mburrur shumë” në Fjalor del Ashtë si gjeli n’meje të plehut -i trashë nga mendja (Dib.); e pagujti hirrën për tombël “pagoi shumë për diçka pa vlerë, për diçka që gjendet lirë; e pagoi si frëngu pulën”; e bën mushkëm me mëz në bark “e bën priftin me barrë”, s’ka hoxhë për të “nuk bindet, nuk ka mënyrë për t’ia mbushur mendjen”, rri si nusja në dullak “nuk bën asnjë punë”; s’kishte opinga për të mbathur “ishte shumë i varfër”; më shumë prej gurre se prej Murre “një nga dhija dy nga vija” etj., si dhe ato njësi që kanë si gjymtyrë karakteristike toponime apo antroponime të këtyre trevave: nuk e lan Vardari (dikë); s’e lan Morava “është i mbytur në borxhe; ka bërë shumë të këqija”; si thi Novoselle “kokëtrashë, i padëgjueshëm”; mos prek te pjeshka e Sulojcës “mos u përzejë në punët e të tjerëve”; si krushqit e Xhermës “në mënyrë të çorganizuar, kuturu” etj.

Ky Fjalor i shërben një qëllimi të kahershëm të gjuhësisë shqiptare për të mbledhur dhe botuar visarin leksiko–frazeologjik që gjallon ende në ligjërimet popullore, sepse kështu i bëhet një shërbim i madh gjuhës shqipe, përndryshe, shumë e shumë fjalë e idioma, duke mos u njohur e përdorur, harrohen e bjerren nga përdorimi, duke humbur “pa lënë gjurmë”.

Në veprat frazeografike të prof. Qemalit bie në sy edhe një tipar tjetër i smilarit të tij krijues: ai i regjistron idiomat ashtu sikurse fliten, duke dhënë dhe burimin, vendin ku i ka dëgjuar. Një tipar i tillë flet për njëmendësinë e idiomave dhe kjo është gjë e mirë, por në disa doracakë dialektorë idiomat, sikurse dhe në “Fjalor leksiko–frazeologjik dhe etnolinguistik i Malësisë së Madhe”³⁵ i akad. Gjovalin Shkurtajt, ato jepen në shqiptimin dialektor apo të të folmes ku përdoren, ndërsa në kllapa jepet edhe forma më e përgjithshme e shqiptimit, çka bën që idiomat të rroken më mirë nga lexuesit. Por kjo nuk mund të gjykohet, sepse është e drejta e atij që bën fjalorë të tillë.

Si përfundim, mund të themi se në gjuhësinë e sotme shqiptare prof. Qemal Murati është një ndër studiuesit më të përkorë që ka sjellë begati studimesh në shumë anë të gjuhës shqipe. Është e natyrshme që leksiku dhe frazeologjia janë ndër dy lëmiot ku ai ka spikatur më shumë përmes punës së tij krijuese shkencore dhe botimeve të frytshme leksikografike dhe frazeografike.

Në fund dua të them edhe një fakt që shumëkush mund të mos e dijë, prof. Qemal Murati është ndër bashkëpunëtorët kryesorë në hartimin e Fjalorit të madh të gjuhës shqipe, një projekt i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë që po jetësohet tani me forca

35 Shih akad. Gjovalin Shkurtajt, “Fjalor leksiko-frazeologjik dhe etnolinguistik i Malësisë së Madhe”, Akademia e Shkencave”, Tiranë 2021

të përbashkëta shkencore nga Shqipëria, Kosova dhe Maqedonia e Veriut.

Profesor Qemalin e uroj nga zemra për vepra të tjera! Faleminderit!

*DHIMITRI BELLO**Universiteti "Fan S. Noli" – Korçë*

PROF. QEMAL MURATI DHE STUDIMET ETNOGJUHËSORE BALLKANIKE

Studimet e prof. Qemal Muratit në gjuhësinë shqiptare përfshijnë probleme nga më të ndryshmet. Një vend të veçantë dhe me vlera të mëdha gjuhësore zënë dhe ato që lidhen me Ballkanin. Këto punime përmbajnë materiale mjaft interesante dhe informuese për cilindo që merret me studime ballkanike. Në asnjë vend tjetër në botë, në një hapësirë aq shumë të ngushtë, si në Ballkan, nuk mund të gjejmë aq shumë interferime gjuhësore e kulturore, diversitete dialektesh, nuk mund të shohësh aq shumë asimilime leksikore e frazeologjike me lëndë të njëjtë gjuhësore, që kanë shkuar në gjuhët e njëri-tjetrit (Murati 2017: 23) – do të shprehej profesori kur bën fjalë për të pasur një ballkanologji më shkencore. Veprat e tij përmbajnë mjaft citime veprash, duke shkëputur pjesë prej tyre, ku çdo studiues mund të njihet me opinione, studime, statistika, përshkrime gjeografike, gjuhësore, të dhëna në kohë të ndryshme, dhe sot. Kjo mënyrë përshkrimi na jep panorama të qarta gjuhësore, etnike dhe kulturore, në përgjithësi për diskutime lidhur me çështje të mprehta ballkanike, të cilat kërkojnë njohuri dhe kompetencën e duhur në trajtimet e tyre.

Veprat e shumta që në përmbajtje të vet trajtojnë çështje të rëndësishme, sidomos ato që lidhen me gjuhët e Ballkanit, me në qendër gjuhën shqipe, e vendosin prof. Muratin në një vend nderi në studimet e gjuhësisë kontrastive.

Prof. Qemal Murati sot është një prej studiuesve më prodhimitarë në lëmë të gjuhës shqipe, që merr në vështrim të gjitha rrafshet gjuhësore, duke rrokur mjaft probleme të diskutueshme brendagjuhësore, si dhe ato që lidhen me kontaktet midis gjuhëve dhe probleme të tjera, shoqëruar me teori bukur të frytshme për ata që merren me studime të natyrave përkatëse. Punimet e tij përfshijnë tematika mjaft të gjera studimore që u përkasin lëmeve të ndryshme gjuhësore, si në leksik, në gramatikë dhe në fonetikë. Këto hulumtime janë të pasuruara edhe me shtjellime kthjelluese dhe bindëse në të gjitha përfundimet dhe rekomandimet përkatëse.

Ai është hartues ose bashkëhartues veprash leksikologjike dhe leksikografike, të cilat plotësojnë një pjesë të bibliografisë së duhur në këtë drejtim, trajtesa onomastike me mjaft vlera, të cilat synojnë të sqarojnë probleme që lidhen me diakroninë e gjuhës shqipe.

Një pjesë, që për mendimin tim përbëjnë një prurje me mjaft vlera në gjuhën shqipe dhe më gjerë, është ajo që ka të bëjë me gadishullin ku ne jetojmë, Ballkanin. Këto studime përfshihen në një disiplinë të mëvetësishme, mjaft e diskutuar dhe e kontestuar nga të tjerë, e debatuar në tubime të ndryshme shkencore, siç është gjuhësia ballkanike ose ballkanistika (nëse e shohim në një plan më të gjerë, përtej gjuhësisë). Si një njohës i mirë i disa gjuhëve ballkanike me kulturat e tyre përkatëse në përgjithësi, ai ka mundur që të trajtojë probleme mjaft delikate etnogjuhësore, që kërkojnë guxim, kompetencë dhe profesionalizëm, si dhe objektivitetin shpeshherë të munguar në studiuesit ballkanas në përgjithësi. Çështje të këtij drejtimi te studiuesit vendas përbëjnë një vështirësi më vete në të qëndruarit objektiv, sidomos në probleme delikate që lidhen drejtpërdrejt me studimet diakronike, si ato të etnogjenezës

në përgjithësi, të prejardhjes së popullsisë të ndryshme ballkanike, të origjinës së gjuhës, të kulturës etj.

Po përqendrohemi vetëm në një prej veprave të profesor Muratit: “Kërkime miksoglotike në arealet shqipe dhe ballkanike (Si e trajtojmë tjetrin në gjuhë)”. Mjafton vetëm kjo vepër për të krijuar një perceptim të qartë në qëndrimet e tij të drejta për probleme që qëndrojnë gjithmonë në qendër të debateve që kanë pasur e kanë popujt e Ballkanit mes veti. Problemet që hasen janë nga më të ndryshmet, por kryesisht ato kanë të bëjnë studimet etnoghjuësore ballkanike.

Ballkani, pjesë e rëndësishme dhe shpeshherë e komentuar me konotacione të ndryshme në Evropë, i cili mban emërtimin e një vargmali, përfshin në vetvete popuj, etnose, gjuhë dhe religjione të ndryshme, me numër dhe identitet jo koherent, me një histori të shkruar nga këndvështrime të ndryshme për vete dhe të tjerët, që shpeshherë ka shërbyer si shkak për të prodhuar konflikte.

Disa prej këtyre çështjeve, që shpeshherë zgjojnë debate dhe që, në mjaft raste, pseudostudiues apo edhe ata të cilët kanë një bagazh të konsiderueshëm filologjik, të verbuar nga nacionalizmi i sëmurë, shmangen nga objektiviteti, duke na paraqitur një panoramë, në panje të jashtme e bukur, por joreale, shumë larg së vërtetës, reales dhe shkencore.

Mjaft syresh që trajtohen në kumtesë tonë janë:

– interpretime joshkencore për burimet e fjalëve (ose atë që në gjuhësi e quajmë etimologji). Në shumë raste ngatërrohen me dashje ose jo elemente të etimologjisë popullore me atë shkencore, duke kaluar në një subjektivizëm të skajshëm, pa iu përmbajtur asnjë kriteri shkencor në studimet diakronike të këtyre fjalëve.

– probleme që lidhen me historinë e thellë (antike) të popujve, me prejardhjen e tyre, me prirjen që gjithmonë të vetidentifikohemi me gjuhën dhe kulturën më të vjetër të rajonit, si një dëshmi e autoktonisë së hershme të kombit përkatës.

– çështje që lidhen me vetëdijen. Pavarësisht asaj çka kanë dëshirë të flasin, të dëgjojnë, të shpallin se sa të vjetër janë, sa të famshëm janë në historinë e tyre të vjetër, vetëdija për origjinën e vet lë për të dëshiruar. Këtu kemi nevojë edhe për përkufizime të sakta në lidhje me terminologjinë që përdoret për të emërtuar popullsi të ndryshme brendapërbrenda një vendi, në bazë të numrit të popullsisë kundrejt numrit të folësve të shumicës.

– një problem i mprehtë në mendësinë ballkanike është ajo që se si dhe çfarë mendon një ballkanas për tjetrin ose më saktë për gjuhën e tjetrit. Në përgjithësi, popujt e Ballkanit e shohin me përçmim gjuhën e tjetrit, lartësojnë në skajshmëri gjuhën e vet amtare, me lavde “lashtësie” përkundrejt gjuhës së tjetrit që shpeshherë jepet si rrjedhojë e gjuhës sonë.

– një vend të veçantë në punimet e prof. Muratit, që përbëjnë edhe fillimet e bibliografisë së tij shkencore, janë punimet që lidhen me gjuhët në kontakt, marrëdhëniet e ndryshme të këtyre gjuhëve që janë prej kohësh në kontakt, çështje të dygjuhësisë, sidomos në Maqedoninë e Veriut, ku edhe rastet janë më të dukshme.

– pasurimi i fjalorit në gjuhët ballkanike; prirja për zëvendësimin e gjuhës së “armikut” historik me fjalë të fondit vendas, sesa pasurimi i fjalorit, çka prof. Murati e sheh si një gjë të dëmshme.

Duke qenë me prejardhje nga Maqedonia e Veriut, njohës njaft i mirë i trevave maqedone, me larminë kulturore dhe gjuhësore, me probleme që lidhen me ballkanizmat e shumta të bartura nga gjuhët

dhe të folmet e këtyre trevave, me specifikat përkatëse të etnoseve të ndryshëm, prof. Murati ka mundur të na e qartësojë edhe panoramën e sotme në Maqedoni. Çështjet më kryesore lidhen me vendin që zë shqipja në këtë areal, si dhe e drejta për përdorimin e saj, sidomos atje ku popullsia shqiptare është kompakte. Ai ka mundur të transmetojë gjithçka me objektivitet, jashtë ngarkesave nacionaliste dhe të sëmura, tipike për një pjesë të mirë të studiuesve ballkanas. Këto çështje përbëjnë vetëm një pjesë të vogël nga shkrimet dhe studimet e shumta që ka Qemal Murati lidhur me këtë gadishull.

Një “sëmundje” mjaft e përhapur ballkanike është edhe ajo e argumentimeve të ndryshme etimologjike nga autorë që e kërkojnë burimin vetëm në rrënjët e gjuhës së vet amtare. Në lidhje me këtë, prof. Murati shpreh:

“....gjuhët e Ballkanit duhen studiuar me objektivitet e jo me subjektivizma primitive, sikundër ka ndodhur deri më tani sidomos nga linguistët e proveniencës ballkanike, kur çdo gjë në Ballkan në vëzhgimet e autorëve shqiptarë është parë të jetë me origjinë nga shqipja, kurse në vëzhgimet e autorëve sllavë nga sllavishtet përkatëse” (Murati 2017: 24)

Një objektivitet i tillë për fat të keq ka filluar të mungojë dhe në “arenën” e hulumtimeve etimologjike gjejmë një armatë të tërë “etimologësh” që janë grupuar edhe në “institute” dhe “akademi” të posaçme me emërtime të çuditshme të antikitetit, që ndiqen nga kureshtarë dhe nacionalistë të sëmurë, që dehen nën avullnajat që lëshojnë këto argumentime, që të çojnë drejt rrënjëve të lashta të gjuhës, të thurura më së miri dhe të sheqerosura herë pas herë edhe me lavde dhe himne gjuhësore.

Në historinë e popujve të Ballkanit gjejmë shumë histori, që ngjasojnë shumë me njëra-tjetrën, përveç pronorit që ndryshon sipas vendit dhe popullit ku shkruhet historia. Këtu, prof. Murati bën thirrje për t'u kthyer te metodat shkencore dhe jo me “dalldi pseudoshkencore”. Për këtë gjë, ai, ndër shumë gjëra të tjera, thekson: “Në gjuhësi ka pellazgologë të vetëshpallur që flasin për lidhje gjuhësore pellazgo-iliro-shqiptare, paçka se pellazgët dihet që nuk kanë asnjë lidhje me ilirët, e edhe për ilirët dimë pak, vetëm disa glosa të tyre. Ashtu siç ka lloj-lloj studiuesish që flasin për kontinuitetin e maqedonasve të sotëm me maqedonasit antikë e për grekët e sotëm me grekët e botës antike, në botime e botime pa fund krejt boshe” (Murati 2017: 29). Kjo vlen për thuajse gjithë popujt e tjerë ballkanikë, të cilët kapen pas figurave ose pjesëve të ndritura të historisë dhe kërkojnë të identifikohen pikërisht me atë kohë ose me ato personazhe. Në fakt këtu mund të flasim edhe për një krizë në identitetin e popujve ballkanikë.

Kalojmë tek vetëdija. Sa të vetëdijshëm janë popujt e Ballkanit për atë se çfarë përfaqësojnë dhe kujt i përkasin. Prof. Murati këto probleme i sheh nga lartësia e studimeve dhe njohurive njaft të qarta të tij, duke i ilustruar edhe me shembuj konkretë historikë, që vijnë nga bibliografitë e shumta që ka përdorur për vite e vite me radhë. Po ndaleni vetëm në disa pjesë të vogla të punimeve të tij, për të përcjellë mesazhe shumë të qarta dhe që nuk kanë nevojë për komente.

Në një prej veprave të prof. Muratit “Kërkime miksoglotike në arealet shqipe dhe ballkanike. Si e trajtojmë tjetrin në gjuhë”, më tërhoqi vëmendjen një pjesë e marrë nga libri i Misha Glenit “Balkans” ku jepet një bisedë e H. N. Brailsford me një fshatar të zonës së Manastirit. Raste të tilla, mund të gjejmë me dhjetëra e

dhjetëra, për të kuptuar edhe mesazhet e shumta të ngarkuara me nacionalizëm:

“Bisedoja me një fshatar të pasur, i cili kishte ardhur në tregun e Manastirit nga një fshat aty pranë. Ai fliste mirë greqisht, por jo si ta kishte gjuhën e nënës. E pyeta nëse fshati i tij ishte grek apo bullgar? ‘Si të them— mu përgjigj ai në mënyrë krejt të natyrshme— tashti është bullgar, por katër vjet më parë ka qenë grek’. I habitur, e pyeta: ‘Si ka mundësi, si ndodhi kjo çudi?’. ‘Ja se si— më tha ai— ne jemi të gjithë të varfër, megjithatë duam të keni shkollën dhe priftin tonë që të kujdeset për ne. Dikur kishim një mësues grek. I paguanim atij 5 sterlina në vit dhe i jepnim edhe ushqimin. Konsulli grek i paguante edhe 5 sterlina të tjera. Por, prift krejt tonin nuk kishim. Kishim një prift së bashku me disa fshatra të tjerë, por ai nuk ishte i përpiktë. Shkuam te peshkopi grek për t’u ankuar, por ai nuk bëri gjë. Bullgarët e morën vesh hallin tonë dhe erdhën dhe na propozuan diçka. Ata na thanë se do të na jepnin një prift që do të jetonte në fshatin tonë, si dhe një mësues të cilit ne nuk do t’i paguanim asgjë. Kështu, zotëri, fshati ynë është i varfër, dhe kështu ne, natyrisht, u bëmë bullgarë” (Murati 2017: 61)

Kjo bisedë e thjeshtë, pa tendenca dhe paragjykime, na çon në përfundime tepër të vlefshme për popullsinë heterogjene të Ballkanit, ku shpeshherë këmbëngulet për pastërti etnike dhe gjuhësore. Cilit etnosi i përket ky fshat sot? Me siguri që ka ndërruar etnitetin për të disatën herë dhe nuk ka lidhje me etnosin e asaj kohe.

Gustav Vajgandi në veprën e tij “Etnografi e Maqedonisë”, në parathënien e vet, ku jep se si nisi ekspedita etnografike e ndërmarrë prej tij në Maqedoni, duke shpjeguar shkaqet e vonesës së botimit të veprës, midis të tjerash shprehet:

“Me kënaqësi di t’i bashkëngjitja punimit dhe një hartë etnografike, por ndryshimet e vazhdueshme që kanë ndodhur për disa vite në vazhdim për shkak të zëvendësimit të popullsisë Greke me popullsinë turke dhe emigrimi i bullgarëve, kanë ndryshuar aq shpejt tablonë gjuhësore dhe popullore, sa që një hartë e tillë do të ishte e vjetruar qysh në botimin e saj” (Vajgand)

Pra, ndryshimi i panoramës etnike dhe gjuhësore ishte kaq i shpejtë sa që panorama e djeshme nuk mund të kishte asgjë të përbashkët me të sotmen. Dhe këtu bëhet fjalë për hapësirën kohore kur Vajgandi përmbylli punimin në vitin 1919 dhe viti i botimit të tij, 14 shtator 1924.

Përveç manisë së madhe që kanë ballkanasit për të quajtur gjuhën e vet si një nga gjuhët më të vjetra dhe veshjes së panevojshme me vlera, ata, herë–herë, ushqejnë edhe një farë urrejtje për gjuhën e tjetrit. Prof. Murati këtë na e sjell si një prirje të re, krejt të ndryshme nga paraardhësit tanë: “Paraardhësit tanë ballkanas e njihnin mirë gjuhën e tjetrit, ushqenin respekt për gjuhën e tjetrit, kanë lënë një thesar gjuhësh që ne të komunikojmë me të tjerët. Dhe, mbi të gjitha, nuk e urrenin gjuhën e tjetrit. Porse janë elitat e sotme politike, kulturore dhe intelektuale, individë e grupe shoviniste ata që shfaqin mëri e shovinizëm ndaj gjuhës së tjetrit. Me këtë mënyrë të komunikimit me mendësi dhe imazhe intolerante ndaj gjuhës së tjetrit, ballkanasit janë bërë delja e zezë e Evropës dhe e zeza e vetvetes” (Murati 2017: 66–67)

Qysh në fillimet e hulumtimeve të tij, prof. Murati është marrë me kontaktet e shqipes me gjuhët sllavoballkanike, më tepër me gjuhën sllavomaqedone, si dhe pasojat e këtyre kontakteve që reflektohen në huazime të ndërsjella të këtyre gjuhëve. Përfundimet e dala nga këto kontakte dhe pasojat që vijnë prej tyre, mund të na shërbejnë

si një bazë e fortë teorike për trajtimin e probleme të tjera të ngjashme me raste të tilla.

Pjesë që lidhen me Maqedoninë e Veriut, pasqyrohen në mjaft punime të tij, dhe probleme që trajtohen në to janë nga më të ndryshmet, qoftë ato që përmendëm më lart, që kanë të bëjnë me kontaktet gjuhësore, por në mjaft raste edhe për politikat gjuhësore që janë ndjekur në këtë vend për gjuhët e tjera në përgjithësi dhe për shqipen në veçanti.

Është mjaft domethënës citimi që po sjellim nga prof. Murati në lidhje me “pamundësinë” e zbatimit të dygjuhësisë në Maqedoninë e Veriut: “Shtetet që nuk kanë kapacitete të implementojnë dygjuhësinë dhe shumëgjuhësinë janë shtete të dështuara dhe të destinuara të zhbëhen, natyrisht jo për faj të gjuhëve, sepse gjuhët janë pasuri, por për faj të politikave diskriminuese, linguisticide, të ndërtuara marrëzishëm edhe nga vetë Akademia maqedonase (ASHAM)” (Murati 2017: 158) .

Është ky rajon që prodhon histori e mite për vete si triumf ndaj fqinjit, ku çdonjëri mëton se është më i vjetri, që është folës i “gjuhës më të vjetër”, prej së cilës kanë përfituar edhe gjuhët e tjera, duke huazuar prej tyre, ku çdo popull në lidhje me entitetin dhe gjuhën e folur kufizohet me vetveten. Është për të ardhur keq, se ndonjëherë me këto probleme “ngatërrohen” edhe studiues dhe gjuhëtarë, që pavarësisht njohurive të gjera që mund të kenë në formimin e tyre teorik, larg objektivitetit që duhet të karakterizojë punimet shkencore, krijojnë histori dhe mite lavdesh e heroizmesh që besohen dhe mbrohen më pas me fanatizmin më të madh nga një pjesë e madhe e popullit të tyre.

“Vepra të mira shkencore, që ta thonë të vërtetën troç, ende nuk mirëpritën. Dhe në vend të tyre parapëlqehen e promovohen botime historike dhe gjuhësore që nuk i shërbejnë askujt dhe autorëve të tyre madje u thuren elozhe deri në qiell. Autorë pa kurrfarë njohurish paraprake në Ballkan, pa përgatitje të mirëfilltë shkencore, marrin të trajtojnë probleme të historisë, gjuhësisë, etimologjisë etj. Krejtësisht sipas parapëlqimeve të tyre, produkti i të cilëve nuk është veçse një hiç, apo, më e shumta, që i bëjnë një dëm shkencës dhe kulturës vetjake” (Murati 2017: 86). Ky përfundim i prof. Muratit, për fatin tonë të keq, është një e vërtetë e madhe, është një kampanë alarmi për shmangien që po i bëhet shkencës së vërtetë dhe njohjes reale të problemeve të ndryshme që shqetësojnë këto treva në lidhje me gjuhën, kulturën dhe historinë. Duke u joshur nga kjo e kaluar jona “e lavdishme” e stërgjyshërve tanë, pa parë realitetin e sotëm që është tepër larg atyre “ndriçimeve” të dikurshme që na afrojnë këta “studiues”, ne i largohemi së vërtetës shkencore duke u futur në mitologji dhe botën e përrallave.

Nëse u referohemi debateve rreth gjuhës dhe lashtësisë së saj, në pretendime të ndryshme dhe gjenezës së saj, ngjashmëria të çdonjëra është se të gjitha pretendojnë që rrjedhin prej një protogjuhe të lavdishme, prej së cilës mund të kenë marrë ushqim edhe gjuhët e fqinjëve. Pretendime të tilla kalojnë deri në absurditete, pasi mungon analiza e thellë dhe objektive në lidhjet ndërmjet gjuhëve të vjetra (që thuajse nuk dimë asgjë) dhe gjuhës së sotme që flitet prej tyre. “Ballkanasit e kanë të rëndësishme dogmën për lashtësinë e madhe të gjuhës së tyre, përkatësisht dogmën e të qenit të parët në këtë gadishull, të mbingopur me patriotizëm dhe ide të brishta deri në bezdi” (Murati 2017: 85), shprehet prof.

Murati. Por, kjo bëhet e qartë dhe të krijon bindjen se kurrë nuk mund të ketë qenë kështu siç shkruhet në historinë e Ballkanit, që ka më shumë të përbashkëta sesa të veçanta, duke larguar kështu çdo lloj dyshimi për epërsi dhe lidhje të pastër etnike me popuj antikë, për të cilët, mëtohet se kanë bërë histori.

Një problem më vete për gjuhët e Ballkanit, çka mund të ekzistojë edhe te gjuhët jashtë këtij gadishulli, është edhe pasurimi i fjalorit. Në korpusin e fjalësit të çdo gjuhe hyjnë shumë më shumë fjalë sesa ato që dalin nga fjalori aktiv ose krejt nga përdorimi. Dhe këtu vlen t'i kthehemi edhe një herë etimologjisë. Në disa gjuhë është parë me “lupën” e nacionalistit çdo fjalë e këtij korpusi dhe, atje ku ka shenja për fjalë të burimit të huaj, sidomos nga gjuhë të quajtura si armike për shkak të historisë, nxitohet që këto të hiqen sa më shpejt për t'u zëvendësuar me fjalë të tjera, të argumentuara si fjalë të fondit autokton. Por, a është e drejtë kjo? Në lidhje me këtë problem prof. Murati shkruan.: “Gjuhëtarët e Ballkanit më shumë se për pasurimin e gjuhës së tyre angazhohen për pastrimin e gjuhës vetjake nga elemente të gjuhës së tjetrit: Kroatët kërkojnë që kroatishtja e tyre të pastrohet nga serbizmat, serbët kërkojnë ta pastrojnë gjuhën e tyre nga kroatizmat, maqedonasit nga serbizmat dhe bullgarizmat, shqiptarët angazhohen për çserbizimin, çgreqizimin, çromanizimin e shqipes etj., paçka se një ndërmarrje e tillë është krejtësisht jo vetëm e padobishme, por edhe dëmsjellëse, sepse nuk ka raca dhe gjuhë të pastra, aq më tepër në Ballkan. Gjuhët në komunikimet e përditshme janë të parat që japin e marrin nga njëra–tjetra për nevojat e folësve. Po e tharkove gjuhën në plëngun vetjak, ia ke prerë asaj rrënjët ushqyese dhe enët e komunikimit” (Murati 2017: 85).

Por, natyrisht, popujt e Ballkanit bartin edhe shumë vlera, që janë tepër të vyera mbi të cilat duhet të mbështetemi për të ndërtuar të ardhmen tonë më të sigurt. Ndaj dhe prof. Qemali shkruan: “Ballkanasit duhet të ruajnë esencën e tyre ballkanike që është pozitive, por duhet të bëhen ngapak evropianë, që etnikumi dhe gjuha e tjetrit të perceptohet si vlerë dhe jo si fatalitet” (Murati 2017: 62)

Profesor Qemal Murati, ashtu siç u shpreha edhe në krye, është shumë—dimensional. Në këtë përmbledhje që po del e botuar për nder të tij, sado e plotë të jetë, nuk ka mundësi të shtjellojë të gjitha hapësirat që ai ka qëmtuar në rrjedhë të viteve. Ndaj edhe këtu, në temën që jam munduar të trajtoj, për atë çka lidhet me studimet etnoghjuhësore ballkanike, vlen e njëjta gjë. Është dhënë tepër pak, është bërë vetëm një përvijim, pasi vepra e tij ngërthen mjaft çështje, probleme e debate të ndryshme, të cilat qëndrojnë pezull prej kohësh dhe që kërkojnë më tepër vëmendje. Është e vërtetë që në vepra të tilla kushtuar personaliteteve, studiuesve, veprimtarëve të ndryshëm, është e udhës që të jepen vlerësime të ndryshme, qoftë edhe me superlativa. Rasti në fjalë është tepër i veçantë, pasi vepra e tij na dëftën shumë dhe na e bën tepër të lehtë punën. Ajo të përpin të gjithin në brendësinë e vet dhe të bën që të ndjehesh komod në të. Profesor Murati është mjaft prodhimtar, sidomos viteve të fundit. Unë kam pasur rastin dhe fatin e madh që t’i shfletoj dhe t’i studioj i pari. Kam bindjen e palëkundur se ai do të jetë i pranishëm me vepra të tjera, të cilat do t’i pasurojnë cilësisht bibliotekat tona. Studimet në lëmë të ballkanistikës kanë nevojë edhe për prurjet e tij të reja, që besoj se janë pjekur në “furën” e tij të mendimit.

Le t'i urojmë Prof. Qemal Muratit, mikut tim të vyer, jetë të gjatë dhe krijimtari të pashtershme!

Bibliografia:

Murati 2017 = Murati, Qemal Kërkime miksoglotike në arealet shqipe dhe ballkanike. Si e trajtojmë tjetrin në gjuhë. Prishtinë, 2017

SHEFKIJE ISLAMAJ*Instituti Albanologjik – Prishtinë***QEMAL MURATI – LEKSIKOGRAFI
I ZELLSHEM I GJUHËSISË SHQIPTARE**

Të shkruash për krijimtarinë dhe veprimtarinë shkencore të studiuesit Qemal Murati nuk është aspak lehtë sa për llojësinë e shumësinë e temave dhe fushave gjuhësore e kulturore me të cilat është marrë ai, sa për vëllimin tejet të madh të kësaj krijimtarije e veprimtarije shkencore. Gjithsesi, secili nga ne që vendos të shkruajë për krijimtarinë e veprimtarinë e tij shkencore do të ndiejë kënaqësi jo vetëm për llojësinë e vëllimin e madh të saj po edhe për cilësinë dhe arritjet e çmueshme të tij, ashtu siç jam ndier edhe unë me këtë rast. Por, unë sot ndihem kështu edhe për faktin se prof. Qemal Muratin e kam pasur koleg, bashkëpunëtor e shok për afro dyzet vjet pune në Institutin Albanologjik. Falë bashkëpunimit tonë të pandalshëm, përfshirë këtu edhe kolegët tanë të tjerë në këtë Institut, me të cilët kemi përmbushur qëllimet, punën e jetën tonë shkencore, Dega e Gjuhësisë e Institutit Albanologjik ka realizuar me sukses të dalluar projekte e veprimtari të shënuara brenda e jashtë Kosovës. Një hisë e madhe, një meritë shquese e këtyre sukseseve, i shkon, pa dyshim, studiuesit e zelltarit të madh të gjuhës shqipe e të gjuhësisë shqiptare – Qemal Muratit.

Për afro 40 vjetësh pune, Qemal Murati ka realizuar e botuar numër të madh projektesh, monografish, librash e fjalorësh; ka organizuar dhe udhëhequr numër të madh veprimtarish shkencore e profesionale; ka përgatitur dhe botuar, në cilësinë e kryeredaktorit dhe redaktorit, numër të madh përmbledhjesh të punimeve nga

konferencat e shumta shkencore të organizuara në Institut e jashtë tij; ka përgatitur si kryeredaktor dhe redaktor numër të madh revistash, ndër to revistat e njohura të Institutit Albanologjik “Gjurmime Albanologjike” dhe “Gjuha shqipe”, te të cilat ai ka lënë gjurmë të dukshme jo vetëm me studimet e artikujt e tij me karakter teorik e praktik tejet të shumta, po sidomos me mbajtjen gjallë të tyre përmes punës së madhe, bashkëpunimit të gjerë me studiues nga gjithë hapësira shqiptare e më gjerë e deri të ideimi e formësimi i fizionomisë së tyre si revista me autoritet mbarë-kombëtar.

Krijimtaria e tij e gjerë shkencore dhe veprimtaria e ngjeshur, po kështu e gjerë, shkencore e profesionale, e shquajnë Qemal Muratin si njërin ndër studiuesit më të përkushtuar e më prodhimtar në gjuhësinë e sotme shqiptare. Ai veçohet prej shumicës së kolegëve të tij për përkushtimin, energjinë dhe zellin e madh në shumë fusha të dijes gjuhësore.

Në krijimtarinë e tij shkencore shumëdrejtimshme e shumëfushëse: histori gjuhe, histori dialektore, marrëdhënie ndërgjuhësore ballkanike e ndërdialektore shqipe, gjuhë standarde e kulturë gjuhësore, leksikologji, leksikografi e terminologji e deri edhe kulturë popullore e etnografi, nuk është lehtë të gjendesh kur vendos të shkruash për punën e angazhimin e tij shkencor. Duke qenë e pamundur edhe vetëm në mënyrë panoramike të paraqesim e sidomos të vlerësojmë gjithë punën e madhe të studiuesit Qemal Muratit, fjala ime më këtë rast do të përmblihet shkurtas vetëm në një aspekt shumë të rëndësishëm të krijimtarisë së tij shkencore praktike – në leksikografinë.

Studiuesi Qemal Murati ia ka kushtuar një pjesë të mirë të punës së tij të madhe hartimit të fjalorëve si autor, si bashkëpunëtor dhe si

redaktor e recensues. Ai ka hartuar një numër të konsiderueshëm fjalorësh tipash e llojesh të ndryshme. Puna e tij si leksikograf ka filluar në “Fjalorin e fjalëve dhe shprehjeve të huaja”, botim bashkautorësh i Institutit Albanologjik i vitit 1987, për të vazhduar vite pas me fjalorin dialektor “Fjalor i shqipes truallsore të Maqedonisë” (1998) e më pas me të tjerët me radhë.

Fjalorët e tij, të hartuar në një hark kohor prej më shumë se 30 vitesh, janë fjalorë shpjegues, tematikë, njëgjuhësh, dygjuhësh, dialektorë, frazeologjikë, onomastikë, terminologjikë, mediatikë e të tjerë. Ndër ta shquajmë këta fjalorë: “Fjalor i shqipes truallsore të Maqedonisë”, Album, Tetovë, 1998; “Fjalor i fjalëve të rralla të përdorura në viset shqiptare të Maqedonisë”, Logos–A, Shkup, 2003; “Fjalor idiomatik shqip–maqedonisht”, Çabej, Tetovë, 2003; “Fjalor i sllavizmave në të folmet shqiptare të Maqedonisë”, Albas, 2004; “Fjalor toponomastik i tërthoreve shqiptare të Maqedonisë”, Universiteti Shtetëror i Tetovës, Tetovë, 2008; “Gjuha e medieeve. Fjalor i gabimeve gjuhësore”, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2008; “Fjalor i gabimeve gjuhësore – Këshilla për t’u shprehur saktë dhe bukur”, ITShSh, Shkup, 2013; “Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni” ITShSh, Shkup, 2015; “Fjalor i termave dhe nocioneve linguistike”, ITShSh, Shkup, 2017, “Fjalor i medieeve”, Shkup, 2018, “Fjalor i fjalëve dhe i shprehjeve të Kosovës”, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2018, etj. Së shpejti lexuesi shqiptar do ta ketë në dorë nga ky autor edhe “Fjalorin leksiko–frazeologjik të Kosovës” me rreth 16 mijë zëra, botim i Institutit Albanologjik, i cili jo vetëm do ta pasurojë bibliografinë e tij, po edhe leksikografinë dialektore dhe leksikografinë shqipe në përgjithësi.

Fjalorët e Qemal Muratit si me llojshmërinë, si me përmbajtjen i sjellin pasurim sasior dhe cilësor leksikografisë shqipe. Siç shihet nga titujt e fjalorëve mbizotërojnë fjalorët dialektorë të arealeve të caktuara gjuhësore e gjeografike shqiptare. Fjala vjen fjalorët e parë, ku studiuesi paraqitet si autor i vetëm, janë fjalorët dialektorë “Fjalor i shqipes truallsore të Maqedonisë”, “Fjalor i fjalëve të rralla të përdorura në viset shqiptare të Maqedonisë”, me të cilët leksikografi i sjell pasurim të ndjeshëm jo vetëm leksikografisë shqipe, po sidomos leksikografisë dialektore, për faktin se fjalorët me leksik krahinor dhe, përgjithësisht, fjalorët dialektorë, që janë shtuar dukshëm viteve të fundit, vazhdojnë të jenë të nevojshëm sidomos për pasurimin e Fjalorit të madh të shqipes dhe për vetë historinë e gjuhës. Lënda e tyre gjuhësore është vjelë nga një areal i gjerë gjuhësor me rreth 200 pika vjelëse përreth qyteteve Shkup, Tetovë, Kërçovë, Gostivar, Kumanovë, Dibër, Strugë, Prilep, Manastir, Krushevë, Pollog, Prespë dhe të zonave të tjera të banuara me shqiptarë.

Këta fjalorë si edhe fjalorët e mëvonshëm diaktorë të Qemal Muratit: “Fjalori i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni” dhe sidomos “Fjalori i fjalëve dhe i shprehjeve të Kosovës”, i botuar së voni, i sjellin pasurim të ndjeshëm leksikor, semantik e frazeologjik gjuhës së sotme letrare shqipe dhe Fjalorit të madh të gjuhës shqipe, që është në proces e sipër të realizimit, si projekt përbashkët mbarëkombëtar.

“Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni, i shtrirë në 860 faqe, fjala vjen përmban mbi 20.000 leksema, rreth 1000 njësi frazeologjike, shprehje idiomatike, eufemizma e kategori të tjera gjuhësore me vlera të veçanta edhe etnolinguistike, si dhe rreth 5.000 topoleksema të mbledhura, po kështu, në vendbanimet

shqiptare të Maqedonisë do të jenë burim vjeljeje për Fjalorin e ri të shqipes në hartim e sipër. Vite pas, më 2015, Qemal Murati do t'i rimarrë e do t'i plotësojë këta fjalorë duke rritur vëllimin e tyre e duke botuar fjalorin tjetër me tiullin “Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni”. Kurorëzim i punës së tij në leksikografinë dialektore paraqet “Fjalori i fjalëve dhe i shprehjeve të Kosovës”, botuar tri vjet pas, më 2018.

“Fjalor i fjalëve dhe i shprehjeve të Kosovës”, vepër autoriale e Qemal Muratit, përmban 16 mijë leksema e shprehje frazemore të vjela përgjatë shumë vjetëve nga burime të ndryshme po, në rend të parë nga gjurmimet në terren “vis më vis e krahinë më krahinë”, thotë studiuesi në parathënien e këtij Fjalorit, lëndë e mbledhur nga goja e popullit, por edhe nga literatura e botuar gjuhësore – shkencore, letrare e folklorike, nga fjalorë krahinorë e nga fjalorët me fjalë e shprehje të rralla, nga studime e monografi dialektore, nga revista e periodik shkencor e profesional e burime të tjera të shumta, burime këto që i shpalos hollë autori në parathënien e Fjalorit.

“Fjalori i fjalëve dhe i shprehjeve të Kosovës”, përmban lëndë leksikore e frazeologjike nga gjithë areali i Kosovës nisur nga të folmet e zonave të saj skajore si të Rugovës e Gjakovës me rrethinat e veta, nga Deçani, Peja, Prizreni, Istogu, Klina, Suhareka, Malisheva, Drenica, Vushtria, Mitrovica, Llapi, Gollaku, Gjilani, Kamenica, Vitia, Lipjani, Ferizaj, Kaçaniku, Hani i Elezit, përfshirë këtu edhe qindra e qindra fshatra të tyre dhe të fshatrave përtej tyre, si ato të Preshevës, Bujanovcit e Medvegjës me rrethina, që takojnë arealit të gegërishtes verilindore.

Ky fjalor dëshmon qartë se pasuria leksikore dialektore e Kosovës, si krahinë veriore shqiptare, është dukshëm e madhe, dëshmon se në

këtë areal gjuhësor është ruajtur “një fond i pasur e i mëvetësishëm fjalësh, njësi leksikore e frazeologjizma, sintagma dhe shprehje të ngurtësuara fjalësh që tregojnë për vitalitetin e lashtësinë gjuhësore dhe etnokulturore jo vetëm të kësaj ane, por të mbarë shqipes.” (Parathënia e fjalorit, f.11). Me të drejtë autori e thotë se ky fjalor nuk është thjesht vetëm një glosar fjalësh të rralla dialektore e krahinore, por është edhe fjalor etnopsikologjik, sociolinguistik, frazeologjik, onomastik dhe etimologjik.

Lënda gjuhësore e këtij fjalori, po edhe e fjalorëve të tjerë dialektorë të lartpërmendur të Qemal Muratit është përpunuar në mbështetje të kriterëve të qëndrueshme shkencore për hartimin e fjalorëve dialektorë dhe në mbështetje të traditës sonë leksikografike të pasuruar ndjeshëm gjatë viteve të fundit. Edhe informacionet mbi përmbajtjet semantike dhe mbi vlerën e përdorimit të fjalës janë dhënë në mbështetje të praktikës leksikografike bashkëkohore. Këta fjalorë sjellin pasuri të çmueshme leksikore nga arealet gjuhësore të gegërishtes së Maqedonisë dhe asaj të Kosovës. Ata janë të vlefshëm për zgjerimin e pasurimit aq të nevojshëm të Fjalorit të shqipes së sotme, po edhe si lëndë gjuhësore për fjalorin e mbarë shqipes që vazhdon të na mungojë. Lënda gjuhësore që sjellin këta fjalor paraqet interes teorik e praktik për leksikologjinë dhe leksikografinë, për studimet dialektologjike, për historinë e gjuhës dhe për terminologjinë.

Ndër fjalorët e tjerë të Qemalit vlejnë të përmenden edhe fjalorët e ashtuquajtur mediatikë: “Gjuha e medieeve. Fjalor i gabimeve gjuhësore”, “Fjalor i gabimeve gjuhësore – Këshilla për t’u shprehur saktë dhe bukur” dhe “Fjalor medieeve”, të cilët nuk janë vetëm vepra leksikografike por edhe udhëzues drejtshkrimor. Duke qenë gjatë përgjegjës i sektorit të Kulturës së gjuhës dhe

kryeredaktor i revistës “Gjuha shqipe” me traditë afro dyzetvjeçare dhe duke pasur në shënjestër vëzhgimi të vazhdueshëm kulturën e gjuhës në mediat e shkruara dhe në ato elektronike, Qemal Murati, ka arritur të regjistrojë e të identifikojë jo vetëm shkelje e shmangie të panumërta në këto medie, por të njohë e të ndjekë edhe zhvillimin e pasurimin e neologjisë shqipe, përkatësisht pasurimin e leksikut të shqipes me fjalë e formime të reja nga brumi i shqipes, por edhe përmes huazimeve dhe gjysmëhuazimeve. Numri i tyre, siç del në këta fjalorë është relativisht i madh, ashtu siç ishte i madh edhe interesimi për këta tre fjalorë i lexuesve të interesuar për një gjuhë të zhvilluar e për një kulturë gjuhësore të nivelit të dëshirueshëm, sidomos në mjete e infromimit.

Të një rëndësie të veçantë i konsideroj edhe këta fjalorë: “Fjalor idiomatik shqip–maqedonisht”, “Fjalor i sllavizmave në të folmet shqiptare të Maqedonisë”, “Fjalor toponomastik i tërthoreve shqiptare të Maqedonisë”, “Fjalor i termave dhe i nocioneve linguistike”, për të cilat lexuei ynë shkencor ka treguar interesim të veçantë.

E ndërgjegjshme që në një shkrim të shkurtër si ky nuk mund të përfushet as për së afërmi panja e qartë e punës së madhe të studiuesit e të leksikografit Qemal Murati edhe në fushën e leksikografisë praktike shqipe, po e përmbyll kumtesën time me mendimin se emri i tij ka zënë vend të çmueshëm në studimet e sotme të fjalës e të gjuhës shqipe, në gjuhësinë shqiptare dhe në albanologji në përgjithësi. Uroj që puna, përkushtimi dhe zelli i tij në studimet gjuhësore të shqipes të mos mungojë edhe tash e tutje.

VIKTOR BAKILLARI

Universiteti i Tiranës

QEMAL MURATI – KY KRISTOFORIDH I SHEKULLIT XXI DHE KULLË–ROJË E SHQIPES STANDARDE

Shumë të nderuar organizatorë të Institutit të Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve!

Fort të nderuar pjesëmarrës, miq e shokë, profesorë e studiues!

Në këtë tubim kremtor na ka bashkuar Qemal Murati, tashmë figurë e madhe babëloke dhe e fortnderuar e gjuhësisë shqiptare.

Qemal Murati – për pak më pak se një gjysmëqindvjetëshi ka shkruar energjitë e veta fizike e morale, dijen dhe aftësitë e tij mendore në dobi të gjuhës shqipe si çështje madhore kombëtare shqiptare.

Puna e prof. Muratit hyn në ato punë qëllimlarta që quhen shërbime të vyera ndaj filologjisë shqiptare e ballkanike dhe veçanërisht si punë qëllimepërme ndaj çështjes kombëtare shqiptare.

Të dashur miq,

Më pëlqyeka, po vërtet shumë, që sot të sjell një togfjalësh gati barbaresk: Qokë akademike.

I jap këtë kuptim: shkrim që një interesaxhi bën për dikë. Shkurt: shkrim servilesk. Ka shumë njerëz që shkruajnë për dikë thjesht sa për t'i shlyer ndonjë borxh, a për të kaluar radhën, a për t'i bërë qejfin me qitje të largët për ndonjë përfitim material a nepotik.

Ky NUK është rasti YNË!

Konferenca për nder të këtij profesori është e mirëmenduar dhe meritore.

Unë kam shkruar e shkruaj për prof. Muratin, sepse kam lexuar me vëmendje pjesën më të madhe të krijimtarisë së tij shkencore dhe këtë e kam bërë ende pa u njohur aspak me të. E kam bërë thjesht për kënaqësi, për diapazon kulturor, për kërshtëri, për mbujtje e përfitim shkencor; pa ngucje, pa detyrim dhe kam kuptuar e mbërritur në përfundimin se Qemal Murati është Shqiptar i madh që, falë kontributit gati të pasqor, ka dhënë si pak sivëllezër të tjerë bashkëkohorë në lëmin e gjuhësisë.

Mund ta kishin bërë edhe të tjerë punën romake që ka kryer prof. Murati.

Po! Absolutisht po, po kush i ka penguar?

★★★

Shqipja vilet te brezi i vjetër më së shumti. Ata janë thesare, gurrë e pasqershme. Por medet, imagjinoni ose llogarisni sa babapleq, sa babëlókë, sa treta—e—katragjyshër, sa nânlóke kanë ikur pa u vjelë thesarin gjuhësor!

Është fatkeqësi e madhe që KÓRA E VJETËR (Brezi i vjetër, gjeneratat e hershme, gjyshërit e stërgjyshërit (Q.M.) ka ikur duke marrë me vete edhe thesar gjuhësor tashmë jo të pagjendshëm, por të zhdukur, të shfarosur.

Me përparimin e teknologjisë, shumë fjalë e shprehje nga zeje e veprimtari të ndryshme zhduken, në mos, medet, janë zhdukur.

Brezi i ri i shqiptarëve në arealin shqiptar përtej Morinit (Kosovë) dhe kryesisht Muriqanit (Mali i Zi) dhe Qafës së Thanës (Maqedoni

e Veriut), sidomos në epokën e Internetit, pa harruar punën brejtëse asimiluese të gjuhës fqinje, është shumë i përkorë në fjalë dhe moskokëçarës ndaj shqipes së babës e nanës, të gjyshit e të gjyshes dhe përpiqet të zotërojë shqipen standarde, duke bërë kështu që të humbasin shumë fjalë të moçme shqiptare, të cilat mund të ringjallëshin si Krishti e të gëlonin në kuptime të tjera të shqipes duke u vënë lehtë njëkohësisht edhe shumë ardhurizmave angleze, sllave, arabe, turke, greke etj.

Sot në epokën e përbotëzimit (globalizmit) kërcënohet shqipja e jo më të folme, dialekte a etnolekte.

Por, sa mirë që kemi Qemal Muratin mes nesh, i cili ka bredhur viset shqiptare në Maqedoni dhe krejt Kosovën për të mbledhur, aq sa ka mundur, fjalën truallësore të Shqipfolësit! Shumë fjalë të tilla kanë shpëtuar falë punës së palodhur leksikografike të Qemal Muratit.

★★★

Në plejadën e gjuhëtarëve shqiptarë, një vend të dinjitetshëm dhe meritore zë edhe prof. Qemal Murati (*1955) nga Tuhini i Kërçovës (sot Maqedoni e Veriut).

Në gjithë këta dhjetëvjeçarë pune sistematike, ai është ballafaquar me të gjitha problemet që ka hasur gjuhësia shqiptare pas viteve 1980 si ato të normës letrare, standardizimi i shqipes, pastërtia, pasurimi, leksikografia, leksikologjia, historia e shqipes, probleme etimologjike, dialektologjike, etnolektore, kritika gjuhësore, gjuhësi krahasuese e kulturë gjuhe (komunikimi, shkrimi e të foluri).

Në vështrimin zbatues, vepra e prof. Muratit është vlerë madhore kombëtare.

Prof. Murati renditet ndër leksikografët e mëdhenj shqiptarë të këtij shekulli. Në praktikën leksikografike, prof. Murati na sjell një kontribut të vyer në dy drejtime: në mbledhjen e materialit leksikor në terren nga goja e popullit, nga ekspedita, nga lexime, nga biseda të lira dhe në përpunimin, shohitjen dhe harrjen e tij.

Ai është me plot gojën një Kristoforidh i shekullit tonë.

Këta dydhjetëvjeçarë ai, krahas studimeve e monografive, i është përkushtuar vjeljes së fjalës shqipe në arealin shqiptar në Republikën e Maqedonisë së Veriut dhe në Kosovë.

Përkushtimi i madh në këtë lëmë ka të bëjë me qëmtimin gjithë pasion të fjalëve dhe shprehjeve popullore me interes të madh për pasurimin e shqipes.

Qemal Murati në rrafshin leksikografik të këtij shekulli ka për sivëlla shqiptarin tropojas Mehmet Elezi, ndërsa lidhur me vëllimin punësor, ai është një Moikom Zeqo në llojin e vet. Njerëz të çuditshëm! Njerëz prodhimitarë e me vullnet të pashoq.

E megjithatë, prof. Murati nuk është vlerësuar aq sa duhet nga instancat e dy shteteve shqiptare, nuk po flasim për të tretin...

Titullin profesor ai e ka arritur falë punës së gjatë e frutdhënëse. Vlerësimi i tij do të ishte në lartësinë e duhur, nëse do të pranohej bujarisht anëtar në Akademinë e Kosovës (ASHAK) ose në të Maqedonisë (së Veriut) (ASHAM).

Ashtu si korifentë e leksikografisë fillestare shkencore shqiptare Kostandin Kristoforidhi e Aleksandër Xhuvani, të dy nga Elbasani, edhe Qemal Murati nga Kërçova ka treguar këta 30 vjet një interes të epërm e të pandërprerë për vjeljen e visarit leksikor të gjuhës amtare në troje shqiptare. Ai ka mbledhur me durim murgu nga

krahina të ndryshme etnike shqiptare në Maqedoninë e Veriut dhe në Kosovë fjalë dhe shprehje popullore me interes dialektor, standardist, etnografik, kulturor, krahasues. Fryt i kësaj pune janë dy vepra madhore të leksikografisë shqiptare, gjegjësisht Fjalori i shqipes truallësore që flitet në Republikën e Maqedonisë së Veriut dhe Fjalori i kosovarishtes.

Titulli i tyre në origjinal është:

“Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni”, vepër me mbi 20 mijë leksema, frazeologji dhe topoleksema (Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve, 2015) dhe “Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve të Kosovës” me mbi 16 mijë fjalë, botuar nga Instituti Albanologjik i Prishtinës (2018). Ky është një fjalor etnolektor (mbiemri i emrit etnolekt), fjalor i të folmeve shqipe të Kosovës, i kosovarishtes në përgjithësi, punë këto mirfilltazi institucionale.

Fati i lumë i Muratit shëndetplotë është se, ndryshe nga Kristoforidhi dhe Xhuvani, të cilët nuk arritën dot t’i botonin veprat leksikografike në gjallje (ato u botuan post mortum), prof. Murati arrin të shijojë kënaqësinë e botimit të këtyre veprave madhore leksikografike dhe po punon për shtirjen e tyre në një fjalor të madh të shqipes që, sipas gjasave, mendohet të shohë dritën e botimit në vitin 2023.

★★★

Për një zonjë që punon shumë, ne themi “punon si bletë”, për një zotni, “punon si kalë”. Sipas fjalorit të shqipes (1980) te zëri kalë kemi: Punon si kalë punon shumë, pa e kursyer veten.

Nëse vërejmë korpusin e punimeve mijërafaqesh që ka kryer prof. Murati, duket sikur shprehja e mësipërme është krijuar enkas për të;

i shkon shumë për shtat. Madje, metaforikisht, unë Qemal Muratin do ta krahasoj me një kalë të fuqishëm pune, ngarkuar me dy arka të mëdha xhevahiresh. Në njërën ai ka futur fjalët e shprehjet nga trojet e shqipes në Maqedoni, ndërsa në tjetrën fjalë e shprehje nga kosovarishtja, nga etnolekti i Kosovës dhe ka marrë udhën për t'i shkarkuar në lëmin e madh të Thesarit të Gjuhës Shqipe.

Aty ai vazhdon të punojë me mendje të pjekur e të qashtër dhe vrull djalosar për t'i shoshur edhe njëherë këto fjalë dhe t'i fusë në fjalorin e madh të shqipes, për të cilin po punon bashkë me profesorë të tjerë. Nuk mund të hartohet një fjalor mesatar i shqipes pa kontributin e pazëvendësueshëm të Kosovës dhe të Maqedonisë (pjesës shqiptare). E metë e madhe e fjalorëve normativë të shqipes ka qenë shmangia e kontributit të gjuhëtarëve nga Kosova dhe nga Maqedonia e Mali i Zi, e prurjeve të tyre. Ashtu siç u bë kongresi i Drejtshkrimit për njësimin e gjuhës, ashtu duhej që Tirana të merrte fuqi intelektuale edhe nga vendet në fjalë për hartimin e fjalorëve të mëparshëm normativë.

Por, më mirë vonë se kurrë, – thotë një fjalë. Të shpëtohet ajo që na ka mbetur prej tyre.

Dhe këto fjalë e shprehje kanë shpëtuar falë prof. Qemal Muratit, këtij gjuhëtar–kulturolog të madh shqiptar.

Vlera e këtyre fjalëve quajini daç krahinore, daç dialektore, daç etnolektale nuk përcaktohet nga krahina ku janë vjelë, as nga gjerësia e përdorimit, por nga nevoja që ka gjuha për to. Dhe shqipja ka shumë nevojë për shumë prej tyre.

Atje ku gjuha letrare nuk përmbush dot qëllimin dhe saktësinë, le t'i vijë në ndihmë kosovarishtja dhe shqipja që gjëllin në Maqedoni.

Sot ne vlerësojmë dhe nderojmë prof. Muratin jo vetëm për punën e tij vëllimmadhe – mijërafaqesh, por edhe për shembullin se si duhet punuar në të mirë të shqipes e shqiptarisë si dhe për frymëzimin që na jep.

Prof. Murati është një gjuhëtar me kulturë të gjerë jo vetëm në lëmë të shqipes.

Prej afro 45 vjet i rrahur me të gjitha problemet e shqipes, serbishtes, maqedonishtes, kroatishtes, bosnjakishtes, ai ka qenë konsekuent në mbrojtjen e pakompromis të gjuhës së tij amtare.

Studimet ballafaqese të shqipes me gjuhët e fqinjëve janë një tjetër kontribut i vyer në gjuhësinë krahasuese. Mjafton t'i hedhim një vështrim të shkurtër Lebenslauf-it (jetëshkrimit të tij) për të parë fjalorët dygjuhësh dhe studime të shumta përgasëse.

Ballafaqimi i shqipes me gjuhët e tjera është në thelb luftë e prof. Muratit për mbrojtjen e shqipes dhe të lashtësisë së saj, për të nxjerrë në pah pasurinë e saj, njëkohësisht edhe përkushtim për të rritur pastërtinë e saj, prestigjin e saj.

Shqipja mbrohet e mbahet më e pastër kur njeh gjuhë të huaja. Dhe, në këtë lëmë, sidomos lidhur me sllavizmat, një punë për t'i hequr kapelën ka kryer prof. Murati.

★★★

Prof. Murati e ka rrokur drejt karakterin objektiv të shqipes standarde.

Ndryshe nga një skotë gjuhëkëqinjësh dhe gjuhëprishësish që kërkojnë zhbërjen e standardit, Qemal Murati është mbrojtës i flaktë i standardit, kësaj arritjeje kulmore të shqipes.

Dy veprat e tij leksikografike, fjalësi i Shqiptarëve të Maqedonisë dhe ai i atyre të Dardanisë janë një kontribut i vyer për mbledhjen e thesarit gjuhësor gjithëshqiptar dhe një arritje e shënuar në lëmin leksikografik.

Veprimtaria e begatshme e prof. Muratit rrok shumë arterie të gjuhësisë si: kulturë gjuhe, leksikografi, pedagogji dhe didaktikë gjuhe, histori gjuhe, metodologji e metodikë, gjuhësi krahasuese.

Dashuria për gjuhën shqipe dhe dëshira e vullneti i hekurt për ta lëvruar atë ai e ka shfaqur qysh në rininë e tij, qysh në auditorët e universitetit të cilin e përfundoi në vitin 1978 me rezultate të larta.

Për rreth 45 vjet nuk ka ngjarje të madhe gjuhësore – shkencore komision a redaksi pune për gjuhën shqipe, sidomos në Institutin Albanologjik të Prishtinës, ku ai mos të ketë dhënë kontributin e tij të çmuar.

Puna e madhe e prof. Muratit në mbledhjen dhe hartimin e veprave madhore leksikografike të Shqiptarëve të Maqedonisë dhe të atyre të Kosovës ka qenë për vjeljen e zërave ashtu si i ka gjetur në gjuhën e popullit, i ka studiuar, pa i ndryshuar aspak sipas mirakandës apo hamendjes së vet dhe na i ka sjellë në shqipen letrare.

Në veprat e tij leksikografike ndihet dora e mjeshtrit në shoshitjen dhe harrjen e materialit bruto të grumbulluar në dy shtetet ku ushtron më dendur veprimtarinë e tij qëmtuese – shkencore: Maqedoni e Kosovë.

Në fillëzimet (shpjegimet) e fjalësve të fjalorëve të tij nuk ka fjalë të huaja, fjalë të panevojshme dhe përkufizimet e tyre janë të thukëta e të qarta sipas shqipes standarde.

Korniza e veprimtarisë së madhe arsimore e pedagogjike e prof. Muratit nuk mund të ravijëzohet dhe të dalë e plotë pa paraqitur punën e tij të mirëpritur e të frytshme për hartimin e teksteve shkollore–universitare. Në veprimtarinë shumëpërmasore të prof. Muratit një vend të veçantë zë edhe kontributi i tij në lëmin e mësimdhënies e të pedagogjisë. Ai ka ushtruar ose vazhdon të ushtrojë veprimtarinë mësimdhënëse si teksthartues dhe titullar lëndësh në disa universitete në Maqedoninë e Veriut dhe në Kosovë (Tetovë, Prishtinë, Gjiilan, Gjakovë).

Qemal Murati i ka kryer disa shërbime të mëdha kombit, por, sipas nesh, dy punët më të mëdha janë hartimi i dy fjalorëve të sipërpërmendur, vepra këto që do të kërkonin fuqi hulumtuese, përqokjeje, mendore e hartuese grupore dhe mbrojtja e standardit të shqipes.

Ai na ka sjellë dy diamante të nënsistemeve të shqipes letrare. Prof. Murati ka përkohur fjalë që gjëlljnë në popull, i ka marrë, i ka përzgjedhur, i ka përpunuar dhe ka hartuar këta dy fjalorë me rëndësi kombëtare, duke shpalosur vlerën gjeografike e historike të fjalës shqipe (çdo fjalë ka përbri–djathtas vendin ku gjëllin më shumë) duke na dhënë kështu dy fjalorë shpjegues sa dialektologjikë, aq edhe me interes kombëtar.

Nëse do të hulumtohen me vëmendje fjalët e shprehjet në këta dy fjalorë, atëherë “Ahuret e Augjiasit”, pra shumë fjalë të huaja të

shqipes, mund të pastroheshin e të zëvendësoheshin me fjalë të brumit amtar, fjalë të moçme shqipe.

Dy fjalorët e prof. Muratit, prurje e fuqishme për pasurimin dhe pastërtinë leksikore të shqipes, janë ndihmë e vyer për konsolidimin e bazës leksikore kombëtare të shqipes standarde.

Le të shërbejnë këto dy vepra bashkëkohore si prurje të fuqishme për pasurimin dhe pastërtinë leksikore të shqipes!

Rrezja e ndikimit dhe punimet shkencore që nga shkrimet nëpër revista e gjer te ato recensione, te tubëzimet etno-folklorike është e madhe dhe do të jetë e gjatë, ndërsa veprat leksikografike kanë për të qenë si gur qosheje në fjaloristikën shqiptare dhe do të shërbejnë për pasurimin e thesarit leksikor të shqipes.

★★★

Te Qemal Murati gjuhëtari dhe atdhetari shkrihen në një.

Shqipëria Qemal Muratin e ka kullë-rojë të shqipes standarde.

Tashmë, zhveshur nga petkat burokratike institucionale, Qemal Murati në të ardhmen ka më shumë punë sesa ka pasur gjer sot.

Ne i urojmë prof. Qemal Muratit pensionim të mbarë, jetë të gjatë e të shëndetshme dhe krijimtari të begatë!

Ju faleminderit për vëmendjen.

RUSANA HRISTOVA-BEJLERI

Universiteti i Sofjes

KËRKIME MIKSOGLOTIKE TË PROF. QEMAL MURATIT NË AREALET SHQIPE DHE BALLKANIKE

Qemal Murati është gjuhëtari më sistematik, konsekuent dhe produktiv në fushën e shqipes dhe të ballkanistikës nga brezi aktiv i shkencëtarëve shqiptarë në të gjitha anët e kufijve. Shumicën e kohës ai e kalon i përqendruar në tavolinën e punës, i kërrusur para kompjuterit, dhe me siguri nuk i ka mbetur shumë kohë për autoreklamë dhe turizëm shkencor. Por kur një linguist ka botuar mbi 40 vepra të tipit monografik, atëherë pesha dhe përmbajtja e tyre flasin vetë dhe krijojnë një autoritet të heshtur dhe të palëkundur.

Libri i Qemal Muratit “Kërkime miksoglotike në arealet shqipe dhe ballkanike” (2017) përmbledh studime nga të gjitha fushat kryesore të interesit të tij shkencor, prandaj prezantimi i tij është një vlerësim i larmisë dhe thellësisë së veprimtarisë së autorit në festën e përvjetorit të tij.

Titulli i librit krijon përshtypjen se vepra është tepër e specializuar. Termi “miksoglotike” nuk gjendet në asnjë fjalor, e refuzon edhe “Google” i madh. Në fakt termin mund ta transponojmë si “studime të gjithanshme gjuhësore”. Ky shpjegim më duket i domosdoshëm që në fillim, sepse botimi aktual i drejtohet një auditori shumë më të gjerë se atij filologjik për shkak të problemeve të trajtuara dhe qasjen interesante ndaj tyre. Autori ka përdorur një

fugurshmëri të pasur mbresëlënëse që është shumë e kuptueshme, stimulon direkt imagjinatën dhe lehtëson asimilimin e temave.

Librin e vet autori e ka ndarë në kapituj sipas tematikës bosht të studimeve që përfshihen në to dhe pasqyra e lëndës është domethënëse pa shpjegime të mëtejshme. Sidoqoftë do të dëshiroja të ndalesha në përmbajtjen e librit duke e ndarë në dy metafora: hulumtime dhe polemikë. Nëntitulli i librit “Si e trajtojmë tjetrin në gjuhë” mund t’i përkiste lehtë qëndrimit pozitiv, negativ dhe neutral, mund të merrej edhe si pyetje që kërkon përgjigje, por më duket se autori e ka lënë si pyetje retorike me të cilën i referohet kundërvënies serioze të pakapërcyeshme për momentin që atë e shqetësojnë më dhimbshëm. Jo rastësisht nëntitulli i librit është titulli i kreut të parë ku gjejnë vend formulat e komplikuar linguistike në shtetin e Maqedonisë dhe lidhur me këtë edhe në Ballkan. Patriotizmi gjuhësor deri në “patriotizëm linguisticid” (f.43), çështja e reciprocitetit linguistik sa i përket shqipes në Maqedoni, mitet për gjuhën më të vjetër në Ballkan etj. çojnë në konkluzionin e rëndë: “ballkanasit nuk skuqen nga gënjeshtrat” (f. 68). Qemal Murati është i afirmuar si njohësi më i thellë i kontakteve gjuhësore të shqipes me maqedonishten në të gjitha nivelet linguistike, por në këtë libër ai është fokusuar kryesisht në pjesën sociolinguistike dhe në politikat gjuhësore dhe ankthi i tij duket i bazuar, sepse “e kujt është gjuha e tij është toka” (f.48). Filozofia e bashkëjetesës argumentohet me logjikë të thjeshtë njerëzore të kuptueshme për secilin: “Ta duash gjuhën amtare nuk do të thotë ta urresh gjuhën e tjetrit. Nuk ka gjuhë të mirë dhe gjuhë të keqe, ashtu sikurse nuk ka gjuhë më të mirë dhe gjuhë më pak të mirë”, por edhe me citate dhe analiza të mëvetësishme gjuhësore. Qemal Murati përqendrohet në problematikën e nxehtë

dhe më rrallë në mbartësit e problemeve rreth saj, prandaj argumentet e tij nuk mund të anashkalohen lehtë: ato ose pranohen dhe pasurohen nga disa kolegë ose luftohen nga kolegë të tjerë. Kjo gjë është e natyrshme në çdo fushë me kundërvënje serioze, aq më tepër për një person si prof. Muratin me bindje të formuara dhe parime të paluhatura nga asnjë koniunkturë. Autori është shumë kategorik edhe për politikën gjuhësore brenda përbrenda shqipes. Si ithtar konsekuent i shqipes standarde Qemal Murati është shprehur pa asnjë kompromis për elementet e ndryshme në sistem që janë bërë objekt diskutimi dekadat e fundit, ndër të cilat në këtë libër konkretisht, në kapitullin e dytë, lënia e paskajores jashtë standardit dhe disa të tjera në kapitullin tretë, përfshirë këtu artikuj që u kushtohen emrave të mëdhenj të shkencës albanologjike të parë edhe si mbrojtës të njësimit të gjuhës shqipe. Papritur për mua në kapitullin e fundit të librit gjeta një fushëbetejë që deri tani nuk e kisha hasur të kristalizuar në punimet e Qemal Muratit: problemet dikasteriale dhe ndërdikasteriale shkencore në Maqedoni dhe në Kosovë. Ndërkohë që të parat janë pjesë e kontekstit më të gjerë politik aktual, të dytat – përçarjet e brendshme institucionale, nuk janë pjesë e asnjë konteksti të justifikueshëm në të cilin të mund të shtjellohej kush do të kishte të drejtë. Si albanologe e jashtme vetë ekzistenca e tyre më lë në konfuzion.

Libri i ri përmban shumë artikuj të lëmisë tipike hulumtuese të Qemal Muratit: ligjërimit etnografike dhe elemente të etnokulturës me nëntitullin e këndshëm “Turlitava ballkanike” që me pak humor mund të merret edhe si ilustrim i titullit të gjithë librit. Ndër pjesët e veçanta bien në sy Kodet komunikues të pirjes së kafesë; Dialekti i syve; Thirrjet e grave me emrin e burrit dhe

paralelet ballkanike që i shoqërojnë. Në dy kapituj mund të gjenden edhe tribute për emra të njohur të shkencës shqiptare dhe të huaj.

Si zakonisht Qemal Murati është i përpiktë në citime. Korrektesa shkencore ndaj punës së të tjerëve duhet të nënvizohet çdo herë kur ka mundësi dhe të jepet si shembull për të rinjtë si një vlerë e paçmuar!

Përfundim: Profesor Qemal Murati ka cekur i pari shumë tema të hapësirës gjuhësore mbarëshqiptarë në Ballkan, duke mundësuar të tjerët që shtegun e tij ta bëjnë austostradë shkencore. Sikurse Fjalori i shqipes truallsore të Maqedonisë ishte vepra e tij e parë vizionare në mijëvjeçarin e kaluar, Studimet miksoglotike janë 'insighti' i tij i veçantë për mijëvjeçarin e ri.

DIMITAR PANDEV

Fakulteti i Filologjisë “Bllazhe Koneski” – Shkup

FUQIA KOMUNIKUESE E FRAZEOLOGJIZMAVE

Kumtesa ime për temën e propozuar është frymëzuar duke lexuar veprën FJALOR FRAZEOLOGJIK të Qemal Muratit, i cili në të përfshin edhe “Paralele frazeologjike të Kosovës & Paralele idiomatike shqip–maqedonisht & Paralele idiomatike serbisht–shqip”, me fjalët “Do të jem i shkurtër” (do të flas shkurt), pra “ке бидам краток” (do të flas shkurt) dhe gjithçka që do të them, sipas asaj që e gjeta në këtë fjalor, do të jetë “e besueshme rreptësisht” (tepër sekret) ose maqedonisht: строго доверливо (sekrete).

Këtu kam parasysh edhe koncizitetin e të shprehurit me ndihmën e frazeologjizmeve, që është tipike për komunikimin ndërgjuhësor, në të kaluarën e studiuar në areale të caktuara, siç është areali ballkanik e, veçanërisht, territori i Maqedonisë Perëndimore, para së gjithash sipas studimeve dialektologjike për ndikimin e kontaktit ndërdialektor në diferencimin dialektor të arealit maqedonas të Bozho Vidoeskit, një artikull i cituar në këtë libër, por edhe më gjerë në territorin ku flitet maqedonishtja, serbishtja, shqipja, që është një ndër temat kryesore të gjuhësisë ballkanike, më saktë të dialektologjisë ballkanike, nëse kemi parasysh se këtë term e ka vendosur në kohën e tij gjuhëtari rus Afanasij Matveevič Selishçev.

Studimet ballkanike, veçanërisht paralelet maqedonase–shqiptare, që nga koha e Selishçevit e deri më sot, domethënë për një shekull, janë zhvilluar në mënyrë shumë intensive edhe në qendrën shkencore maqedonase, në Fakultetin e Filologjisë në Shkup, aty

falë angazhimit të Olivera Jashar –Nastevës, e cila e hapi këtë aspekt komunikues të nevojës së gjuhës shqipe dhe maqedonase në situata të caktuara të komunikimit, dhe në qendrën e Tiranës, atje falë Shaban Demirajt, ndërsa studimet e sotme ballkanike, veçanërisht paralelet ndërmjet shqipes, maqedonishtes dhe serbishtes, sot janë prestigjioze në krijintarinë kapitale të Qemal Muratit, dhe logjistika e tyre gjendet pa dyshim në punën shkencore të recensentëve, recensionet e të cilëve janë botuar në këtë fjalor dhe sigurisht meritojnë vëmendje: Prof. dr. Valter Memisha, Prof. dr. Dhimitri Bello, Dr. Ana Sivački, Dr. Zeqirija Ibrahim, Prof. Viktor Bakillari.

Duke u ndërlidhur me atë që ata e thonë për veprën e Muratit dhe thjesht duke admiruar materialin e gjerë që na sjell Murati, me këtë rast dëshiroj të plotësoj temën e ballkanistikës komunikative, me thelbin bazë që shprehet veçanërisht në këtë Fjalor, e që është realizimi i komunikimit në rrafshet ndërgjuhësore.

Lirisht mund të saktësojmë: Proceset e ndërsjella në zhvillimin e gjuhëve zhvillohen në rrafshet ndërgjuhësore, kryesisht morfosintaksore, që në thelb është një çështje kyçe e gjuhësisë ballkanike të shekullit të kaluar dhe Qemal Murati i paraqet ato në një nivel frazeologjik ose nivel idiomatologjik me shembuj aktualë të kohës sonë.

Fjalori i Qemal Muratit është një regjistër i etnografisë së komunikimit ndërgjuhësor, e cila në thelb është një disiplinë sociolinguistike dhe bazohet në studime gjuhësore në nivele të ndryshme të shtresimit shoqëror të gjuhës,

një temë që Murati po e përpunon në disa nivele, nga nivelet më të ulëta etnokulturore deri te ato më të lartat shkencore–intelektuale.

Me një instrumentarium preciz, Murati gjuan frazeologjitë e ndërsjella të shqipes, maqedonishtes dhe serbishtes në nivele të ndryshme shoqërore, domethënë në sfone të ndryshme kulturore dhe hap një temë kyçe për të cilën kam njaft material dhe përgjigje logjike, duke e njohur edhe personalisht Qemal Muratin, domethënë:

A është e mundur të komunikosh vetëm me frazeologji në komunikimin ndërgjuhësor?

Nëse e njihni mirë Qemal Muratin, përgjigjja do të ishte po, sepse i tillë është idiolekti i tij, konceptimi i tij për dialogun, qasja ndaj bisedës, sidomos në një atmosferë të ndezur shkencore. Domethënë, Qemal Murati gjithmonë mendon për përgjigjen dhe përgjigjet në mënyrë koncize, më së shpeshti në mënyrë referenciale me një frazeologjizëm të njohur në shumë gjuhë, por edhe në mënyrë metaforike, me frazeologjizma të njohur në një areal më të ngushtë, siç është edhe areali ballkanik.

Nga aspekti i gjuhësisë ballkanike, në një ballafaqim gjuhësor dhe veçanërisht gramatikor kontrastiv maqedonisht–serbisht–shqip, nuk mund të shmangim faktin se:

Sado që mund të jenë të afërta maqedonishtja dhe serbishtja, në kuptimin gramatikor ato janë shumë të ndryshme, po ashtu janë të ndryshme edhe në aspektin frazeologjik dhe idiomatologjik, që sigurisht në aspektin teorik na shpie drejt asaj që dallimet ndërmjet maqedonishtes dhe serbishtes t'i kërkojmë në rrafshet e fjalisë, të strukturës së fjalisë dhe semantikës së leksikut, pra kuptimit të fjalëve.

Fjalori i Qemal Muratit shtron pyetjen dhe na krijon mundësi që vetë ta kuptojmë përgjigjen:

Në çfarë mase shqipja dhe/ose serbishtja dhe/ose maqedonishtja nivelizohen ose i nivelizojnë disa modele frazeologjike nga kontakti i ndërsjellë mes të tri gjuhëve.

Cila është logjika e komunikimit shumëgjuhësh në të cilin frazema të caktuara përdoren në gjuhë të veçanta, në të cilat kuptimi është më i shprehur, pra më ekspresiv.

Në të vërtetë, unë kam njohur dhe njoh një numër folësish që shumë lehtë kalojnë nga njëra gjuhë në tjetrën, ndërsa gjatë kalimit rëndom përdorin frazeologjizma të njohur gjerësisht ose edhe shprehje më shpesh të përdorura. Në të kaluarën, në sferat intelektuale ky ishte tipar i idiolektit të Olivera Jashar – Nastevës, ndërsa këtë sot e vërejmë edhe në idiolektin e Qemal Muratit. Dhe, kjo nuk është diçka e re. Ajo flet për kohën e bashkëjetesës në nivele të ndryshme, ndërsa sot edhe në nivelin intelektual.

Fjalori i Qemal Muratit pa dyshim na bind se:

Kalimi nga një gjuhë në tjetrën më së lehti bëhet në nivelin frazeologjik.

Dhe gjuhësorja e bagazhit intelektual të folësit, që quhet zakonisht ajo kur gjuha në përgjithësi funksionon tek ne dhe gjuhët thjesht konkurrojnë në veten tonë se cila do të shqiptohet, shprehet veçanërisht nga një stratifikim i frazeologjizmave, i cili mund të shqyrtohet nga disa aspekte.

Duke e parasysh regjistrin frazeologjik, do të veçoj disa prej tyre, me shembuj tipikë.

Nuk është i vogël numri i frazeologjizmave që burojnë nga letërsia, sidomos nga letërsia e vjetër, ajo religjioze. Numri i tyre nuk është i

pakët dhe mund t'u referohet niveleve të ndryshme, qoftë edhe nga kontaktet ndërjetare, e cila është një temë veçanërisht aktuale sot.

Si shembull, do të përmend vetëm një frazeologjizëm, të cilin nuk e ndiejmë sikur të jetë nga librat e vjetër të kishës, por në thelb është i tillë:

Ka mbetur si hut. /Ostanal kako ut.

Personalisht mendoj se e ka prejardhjen nga psaltiri dhe më pas është zhvilluar te Fiziologu, por edhe te shumë shkrimtarë, njëri prej të cilëve ka qenë njohës i shkëlqyer i gjuhëve ballkanike, e veçanërisht i maqedonishtes dhe shqipes: Grigor Prliçev.

Ka frazeologjizma nga kontaktet më të gjera midis popujve evropianë, ndërsa një nga ato konsiderohet gjermanizëm dhe lidhet me kryqëzatat, veçanërisht me fiset normane, dhe ajo është një çështje që Koneski e lë si testament në “Historia e gjuhës maqedonase”, një pyetje për të cilën ai nuk arriti të përgjigjej dhe Murati na ofron një nga ato frazeologjizma: Kam sa për lek. / Imam kolku za lek.

Çfarë ka ndodhur në këto territore në atë kohë është një çështje krejtësisht tjetër, dhe nëse ky frazeologjizëm është me të vërtetë nga ajo kohë, e mendoj se është, kjo është një çështje që do të na çonte larg, por ky frazeologjizëm jep përgjigje në shumë pyetje të asaj kohe, kur është unifikuar jo vetëm fonetika maqedonase, veçanërisht vokalizmi, siç supozon Koneski, por edhe vokalizmi shqiptar, sepse duket qartazi se janë zhvilluar nën të njëjtin ndikim. Unë vetëm do të shtoja: Edhe shqiptimi i vokaleve është lek.

I njëjti kuptim mund të shprehet me frazeologji të shumta në gjuhë të ndryshme, por në maqedonisht dhe shqip dalin me frazeolo-

gjizëm të njëjtë (kalk): Ka zbritur (rënë) prej kalit në gomar. Sleze od konj na magare.

Kalke brenda leksikut ballkanik.

Ka zjarr (temperaturë).

Ima ogan.

Kalke në gramatikë.

Kam darkuar. / Imam večerano.

Kalke të pakuptueshme për popujt e tjerë: Ia ka këput kryet (i përngjan shumë fëmija babës). / Mu ja skinal glavata. Është fakt i pamohueshëm se nuk është i vogël numri i frazeologjizmave ose shprehjeve ndërmjet maqedonishtes dhe serbishtes, që nuk janë të pranueshëm në mënyrë të ndërsjellë. Nga e njëjta folje kemi thënien: “Скините капу” (hiqja kapelën), së cilës Stale Popovi ia ka kushtuar një tregim të tërë.

Në fjalorin e Muratit mbisundojnë paralele në fushën e frazeologjisë somatike (antropocentrike), e cila është më e pasura.

Nga ana tjetër, në këtë fjalor hapen tema të gjuhësisë bashkëkohore, siç janë metafora si mjet fjalëformues si pjesë e temës së pikëpamjes ballkanike mbi botën.

BARDHOSH GAÇE*Universiteti "Ismail Qemali" – Vlorë*

QEMAL MURATI – EKSPLORUES DHE POLEMIST NË MBROJTJE TË KULTURËS MBARËSHQIPTARE

Si në të gjithë historitë e popujve, burimet për të dëshmuar origjinën, lashtësinë, të vërtetat, për të reflektuar të dhëna të shumta mbi debatet, referimet dhe shumë çështje të tjera që pleksen në fusha të shumta të dijeve janë të shumta. Fusha e dijes albanologjike, kryesisht ajo e interpretimit gjuhësor, përmes ligjeve dhe diakronisë gjuhësore, ka përfshirë në objektin e saj dhe një lëndë tjetër të rëndësishme, e cila ndihmon dhe sjell argumente bindëse për jo pak debate në të cilat janë përfshirë trashëgimi të lashtësisë, qytetërimit, etnitetit, rrugë – vazhdimit dhe identitetit kompleks të shqiptarëve në trojet e tyre.

Ballkani ka qenë njëri nga gadishujt e vjetër evropian, madje dhe botëror, i cili ka mbijetuar nëpër kohët antike dhe historike përmes përplasjeve, baticave dhe zbaticave, nga njëra anë e popujve vendës, popujve etnikë, të cilët përveç vetëdijes dhe ndjenjës së përkatësisë së territorit, racës, besimit, dhe më vonë të elementëve të organizimit social (familja, fshati, krahina etj), në gjurmët e hershme të tyre kanë lënë një lloj shenje udhëtimi të pa zhdukur, pavarësisht luftës dhe sulmit që iu është bërë nëpër kohë dhe zhvillime të ndryshme. Fatmirësisht këto shenja të rëndësishme që kanë mbetur akoma kanë njaft rëndësi dhe përbëjnë një mundësi të mirë për të depërtuar në thellësitë e kohërave.

Me të drejtë albanologët e huaj dhe ata shqiptarë, po ashtu dhe disa studiues të kohëve të sotme, vlerësojnë, se hulumtime dhe mbulesa e të kaluarës sonë përmes interpretimit gjuhësor mbetet i rëndësishëm dhe i domosdoshëm. Që nga albanologët e huaj, të cilët kanë nisur të parët studimet albanologjike përmes interpretimit gjuhësor të gjuhës shqipe të një lënde të hershme etimologjike dhe toponimike, kryesisht në fushat e rëndësishme jetësore, pavarësisht kohëve dhe zhvillimeve, arrijnë t'i rezistojnë kohës, d.m.th të ruajnë konvencionet e tyre bazike. Studimet në këtë fushë kanë qenë mjaft të rëndësishme, madje ata kanë mbetur një "armë" jetike për t'u përballur me një betejë akademike–ballkanike, që nacional–shovinizmi ballkanik ka shpallur që nga vitet 1878, ku dhe vetë nacionalizmi ballkanik u shfaq, si rezultat i formimit të shteteve ballkanike.

Një nga studiuesit shqiptarë, i cili vazhdon ta konsiderojë albanologjinë shqiptare jetike dhe të rëndësishme për vetë etnitetin shqiptar në të gjithë hapësirën shqiptare, Qemal Murati, shfaqet një studiues i palodhur nga njëra anë, por skrupuloz, faktorizues, reflektues në një lëndë thelbësore etnologjike shqiptare nga disa fusha. Studimet për të cilat nga ana e tij janë të shumta dhe mjaft efektive, duke sjellë nga një terren problematik dhe mjaft kompleks një sërë studimesh folklorike, etnologjike, historike– gjuhësore, leksikologjike, albanologjike, toponomastike dhe nga fusha të tjera, nga trevat shqiptare në Maqedoninë e Veriut. Studimet dhe hulumtimet e Prof. Muratit janë në një koordinancë të traditës së studimeve shqiptare dhe albanologjike lidhur me shumë çështje të rëndësishme, që lidhet më së shumti me gjuhën shqipe si një gjuhë e lashtë në Ballkan dhe në Evropë, me lashtësinë e popullit shqiptar si një nga popujt etik dhe më të vjetër të Ballkanit dhe kulturën e

tij të rëndësishme, e cila pavarësisht lashtësisë ka arritur t'u rezistojë kohërave dhe në bazicitet të jetë dhe ajo që shqiptarët kanë sot. Këto sintagma të fuqishme, që për një studiues përbëjnë një sipërmarrje të rëndësishme dhe mjaft të vështirë, kanë bërë që veprimtaria kërkimore – shkencore e Prof. Muratit përveçse të jetë kaq e rëndësishme, kaq specifike, po dhe aq e vështirë.

Specifikisht interes të madh për dijen tonë filologjike dhe etnologjike shfaqin dhe studimet apo hulumtimet e Qemal Muratit, gjithmonë në fushën albanologjike, që lidhen me onomastikën, etimologjinë kryesisht të emrave të përveçëm, përmes të cilëve studiuesi ka hapur një horizont të rëndësishëm studimesh dhe interpretimelesh, një rrugë efikase në zbulesat e kohërave, historisë për të shkuar në burimet e hershme të jetës së tyre dhe ndryshimit apo dhunimit nëpër kohë për arsye të njohura në Ballkan dhe në historinë e shqiptarëve.

Libri “Shqiptarët dhe shqipja, një botë emrash të përveçëm” është një qasje, një sakrificë shkencore dhe albanologjike e autorit, i cili ka arritur të pleksë në këtë punim dijet më të rëndësishme albanologjike, por ndërkohë është dhe një propozim për studiuesit dhe njerëzit e dijes albanologjike që të mos lënë të ndryshket dhe të mos mbulohet me harresë apo të zhduken mijëra argumente dhe lëndë e rëndësishme shqiptare, e cila vjen nga themeli dhe nga kohët e lashta deri në ditët tona, për të dëshmuar dhe për të treguar. Duke u marrë me çështjet e natyrës së onomastikës, kryesisht të toponomastikës në Kosovë, Malin e Zi dhe trojet shqiptare në Maqedoninë e Veriut, autori afron një skedë të rëndësishme dhe një vëmendje lidhur me normën në toponimi, po ashtu dhe një refleksion të rëndësishëm të studimeve në këtë fushë,

e cila rezulton të jetë e pastudiuar plotësisht për shkakun gjurmimeve të paplota për këto çështje.

Onomastika është njëra nga lëndët apo degët më të ngushta dhe më të afërta të toponomastikës (emër–vendet) të cilët në burimet historike të çdo vendi dhe të shqiptarëve njëkohësisht përbëjnë gjurmët e të kaluarës, duke afruar lidhje të forta me etnologjinë, gjuhën, folklorin, historinë, gjeografinë, sociologjinë, psikologjinë, pra me një diapazon të gjerësishëm kërkimesh dhe gjurmimesh për të gjitha fushat e sipërpërmendura, thënë ndryshe, një arkiv e rëndësishme ku popujt fshehin apo vendosin shenjat e veta.

Nëse shkencëtarët dhe studiuesit e mëparshëm, toponomastikën e kanë konsideruar “gjuha e tokës”, në këtë rast kontakti i parë dhe shprehës i kësaj sintagme të mrekullueshme, tregon lidhjen e parë dhe të fortë me gjuhën, e cila është reflektuar mbi gjuhën e tokës, dhe për të çuar në burimin e parë, d.m.th në identitetin për të cilin përplasen shkencat dhe shkenca albanologjike ku pikërisht gjuha dhe vetëm përmes saj gjurmët shpien në burimet fillestare dhe identitare. Toponomastika, siç rezulton dhe në hulumtimet dhe gjurmimet e gjithë jetës së studiuesit Qemal Murati është një mori emrash të përveçëm, të cilët vazhdojnë që të kenë prezencën e tyre në trojet shqiptare, të cilat janë përplasur dhe kanë luftuar me ndikimet që nga kohët ilire me ndikimet romake, greke, trakase, sllave, latine, turke të cilat kanë arritur deri në ditët tona, duke dëshmuar çdo kohë dhe gjuhë praninë e vet. Në fund të fundit ato janë aty dhe sot mund të shpjegohen vetëm përmes gjuhës shqipe dhe zhvillimit të saj krahasues – historik sipas ligjeve të njohura, të cilat janë përdorur nga albanologë, etimologë dhe studiues të gjuhës shqipe.

Si e tillë, parë dhe në “inventarin” e leksikologjisë dhe lëndës së studiuesve në gjuhën shqipe, përmes këtyre studimeve të nevojshme të shqipes, toponimia përbën dokumentin më të rëndësishëm, më të qëndrueshëm për gjuhësinë dhe historinë tonë. Duke qenë e tillë, studiuesi dhe hulumtuesi Qemal Murati na informon se ende kjo lëndë e rëndësishme, siç është toponimia dhe toponomastika nuk është ezauruar, nuk është mbledhur plotësisht dhe pse në Institutin e Historisë dhe të Gjuhësisë ka pasur mbi 150 mijë skeda toponimike, antroponimike dhe etnonime, pra një gamë e rëndësishme informuese që i japin mundësi studiuesit për të hyrë thellë në historinë popullit shqiptar.

Duke pasur një qasje dhe një kontribut të madh, kryesisht në Kosovë, trojet shqiptare në Maqedoninë e Veriut dhe trojet shqiptare në Malin e Zi, ku siç dhe mund të kuptohet, ka një pasuri të rëndësishme për çështje të tillë, puna që studiuesi ka bërë dhe bën, reflekton një personalitet të rëndësishëm të dijeve në këto fusha, që në fund të fundit përkthehen në vlerë kombëtare. Në kushtet e reja të zhvillimeve social–historike, por dhe të marrëdhënieve me kulturën dhe të kaluarën, studiuesi përcjell një shqetësim të njohur tashmë për të gjithë kulturologët në botë. Rënia e interesit për këto vlera dhe “kode” kombëtare, do të krijonte një humbje të madhe dhe të pazëvendësueshme për dëshmitë e kësaj natyre që për fatin e mirë shqiptarët “fshehin” brenda vetes.

Libri i studiuesit Qemal Murati “Shqiptarët dhe shqipja, një botë emrash të përveçëm” përbën një shqetësim real, përmes të cilit përveçse studiuesi sjell vlerësime, interpretime shkencore dhe teorike, angazhim intelektual, kulturologjik dhe shkencor, më i rëndësishëm është qëndrimi kritik, përmes të cilit autori u drejtohet

dhe fton institucionet, studiuesit, hulumtuesit, ekspeditistët, etnologët, gjuhëtarët, të cilët duhet të kuptojnë, të dakordësohen dhe të bashkëpunojnë për të sjellë në vëmendje rëndësinë e këtyre dëshmnive që po zhduken. Nga ana tjetër studiuesve iu kërkon që kësaj pune shkencore t'i sjellin autoritetin e duhur shkencorë përmes studimeve diakronike. Ai kërkon që, siç ka bërë dhe vetë me këtë hulumtim të thellë, të ketë një angazhim për evidentimin dhe analizën e elementit shqiptar (në fushën e leksikut dhe onomastikës) në ato territore të shqipes ku ajo është në kontakt me gjuhët sllave jugore.

Studiuesi Qemal Murati njërin nga kapitujt më problematik të librit dhe për një çështje të tillë, ka sjellë mendime të rëndësishme në kapitullin: “Norma në toponimi dhe probleme standardologjike”, një çështje e vështirë për t'u trajtuar në një kufi kohor të caktuar, pasi brenda këtyre koncepteve si norma dhe standardizimi kërkojnë kohë dhe studime të gjerësishme. Për hir të vërtetës në këtë drejtim, studimet gjuhësore, me bazë gjuhësinë historike dhe çështjet etimologjike, jo rrallëherë kanë sjellë në vëmendje një çështje të tillë.

Në trajtimet shkencore, jo vetëm në Ballkan, por dhe në një perimetër global ka një togfjalësh të rëndësishëm, “lufta” për toponimet, njihet ndryshe si një qasje, e cila në historinë e nacionalizmave të popujve ka zënë një vend të rëndësishëm dhe janë shndërruar në argumente të etnive dhe të lashtësive të popujve. Prandaj në vëmendje vjen argumenti që linguisti Klod Azhezh thotë: “Vendet shpesh i ndërrojnë sunduesit. I ndërrojnë dhe emrat. Emrat dysorë janë fenomen i përgjithshëm i gjeografisë së njeriut.” Shembujt e natyrës si Raguza veneciane, e cila ishte nën sundimin e Bizantit quhej e tillë, ndërsa në fundin e Luftës së Dytë Botërore u

bë Dubrovniku kroat; kështu ka ndodhur dhe me shumë toponime (emra) vendesh të tjerë si Bratislava, Vjena, Transilvania, Memel, Turku, Kosova, Ballkani, një luftë e cila vazhdon të zhvillohet dhe në ditët e sotme për të krijuar argumente në favor të njërit apo tjetrit vend.

Natyrisht në Ballkan kjo luftë është e rëndësishme dhe përbën një riaktivizim të historive të shumta, kryesisht ato sllave, të cilët pretendojnë pjesën më shqiptare të tij si territore dhe toka të tyre, të cilët e kanë mbjellë me emra sllav gjithë vendet ballkanike që i kanë pushtuar. Studiuesi i njohur Alain Ducellier shkruan, se : “Toponimia është një argument me vlerë të pakët për të përcaktuar etninë e një populli”, që për situatën në Ballkan ai shkruan posaçërisht:”Shumica e toponimeve sllave të Kosovës apo dhe të Shqipërisë ngjajnë më tepër bullgare se serbe, që është kjo tepër e natyrshme, sepse ishin të parët që e pushtuan rajonin, që nga shekulli IX dhe sidomos X, që kondicionin me kulmin e perandorisë me kryeqytet Ohrin.”, pasi si toponime të vjetra sllave në fjalorin toponimik shqiptar janë dhe emrat e qyteteve shqiptare si: Berat, Korçë, Pogradec, Kosovë, Gjakovë, koha e të cilave mund të gjendet përmes ligjeve fonetike të gjuhës shqipe.

Në këtë pikëpamje, studiuesi Qemal Murati vëmendëson për një qasje bashkëkohore, e emërtuar ndryshe si nevojë e normës dhe standardizimit të toponimisë shqiptare sot, pasi emërtesat gjeografike janë gjuhë, që populli i ka krijuar gjatë mijërvjeçarëve të shkuar dhe në vazhdim dhe si të tilla ato duhet t’i nënshtrohen ligjësisë gjuhësore. Nevoja për të shtruar drejt pyetjen “Ç’kuptojmë me standardizim në toponimi?” besojmë ka nevojë për mjaft vëmendje dhe kontribut shkencor të vlerësuar në hierarkinë akademike, gjuhësore dhe të shteteve përkatëse. Nëse është vështirë

të bëhen ndryshime drastike në toponiminë e Kosovës, apo atë me prani të elementëve të dukshëm sllav, nevoja për të reflektuar në përdorimin e toponimeve mbi standardin drejtshkrimor është i rëndësishëm dhe i nevojshëm.

Kontribute të tilla në ditët e sotme nuk janë të pakët. Në këtë rast studiuesi tregon brisqet, pasi ka një njohje thelbësore për çështjen, qoftë ato që vijnë përmes adaptimeve fonetike, adaptimet akcentore, toponimet në forma të gabuara, interferencat gjuhësore dhe hibridizimet, ringjalljet e emërtimeve me karakteristika lokale në vend të trajtës së përgjithshme (Ohri– Arbri, etj...), toponimet e shpërfytyruara (Divjakë– Dyflakë, et), toponimet e “rotacizuara” (Bjeshkët e Nemura – Bjeshkët e Nemuna, etj), togfjalëshat toponimik (Guri i Shpuem – Guri i Shpuar,...), por dhe një fakt tjetër të rëndësishëm, i cili ka lënë gjurmët e veta në toponiminë shqiptare, që studiuesi e konsideron si fenomenin e “Diktaturës në toponimi”, përmes të cilës shpërshtfaqet një periudhë kohore historike e njohur. Por në këtë realitet, toponimet nuk mund t'i ndryshojnë individët, po folësit e një gjuhe përkatëse.

Ndoshta pjesë më e rëndësishme e sprovës së Muratit me një punim kaq kompleks është çështja e titulluar “Sprovë për një fjalor etimologjik të nomenklaturës onomastike”, një trajtesë sa teorike po kaq evidentuese, ku problemet dhe dysitë e shumta, ku shtresa të kulturave të përziera ballkanike, kryesisht në domenin shqiptar, janë të qarta dhe evidente. Autori merr në një shqyrtesë të gjerë–sishme burimore dhe referente mbi 93 toponime dhe patronime, si: Asamat, Badallaj, Bagërdojt, Bade(a)r, Belushi, Bençuk, Berisha, Bitola, Blaç, Dibër, Elbasan, Gucia, Gjakova, Fishta, Përmet, Plavë, Tropojë, Strugë, Shestan, Vuthaj etj, e më pas për t'u marrë me emërtesën etnike “shqiptar”, e cila përcjell një referencë

jashtëzakonisht të madhe dhe historike që nga G. Majeri, Lamberti, E. Çabej, Sh. Demiraj, I. Ajeti, E. Sejdaç, interpretimet e të cilëve janë të shumta pa rënë në një dakordësi të pranueshme.

Trajtesat përmes studimeve etimologjike dhe vështtrimit historik, shënimeve të autorëve të hershëm për topikat Shkup, Vardar, Sharri i “Thiktë”, përbëjnë një model të rëndësishëm në trajtesën e Prof. Qemal Muratit lidhur me çështjet toponimike. Në këtë rast merr rëndësi trajtesa e hershme e M. Shyflait, i cili lidhur me praninë shqiptare në vendin e tyre që në krye të herës i paralajmëron dhe i njofton shkencërisht se ata kanë ç’të gjurmojnë në historinë e tyre të hershme. Ndër të tjera Shyflait shkruan: “Elementi shqiptar ka mbetur si një relik i mburjuar në qilimin e madh dhe të vjetër të Ballkanit vetëm në saj të vargmaleve të larta ku ka gjëllirë, ngjashëm siç ka ndodhur dhe me baskët në Pirineje, me keltët në Irlandë dhe Vals, në tauregët e kabilët në Atlas dhe me disa relikte të popujve të tjerë në Kaukaz. Shqiptarët nuk janë kurrësi një popullsi e fosilizuar ose një mbijetëse e pafuqishme, por një celulë e gjallë popullore me bërthamë të fortë.”

Hulumtimi mbi provincat onomastike arbanase në arealin e Maqedonisë Veriore, ku substrati arbanas është i qëndrueshëm dhe i pazhbëshëm pavarësisht mbivendosjeve për shkaqe të ndryshme është një kontribut i vyer i studiuesit Qemal Murati, me ç’rast studiuesi sjell në vëmendje mjaft gjurmë të vjetra toponimike, sipas një kriteri alfabetik dhe trajtesë shkencore. Duke e trajtuar të tillë në abstraktin paraprijës se: “Emri nacional i vjetri i popullit e i vendit Arbën, Arbër, rron dhe në toponomastikën historike dhe të sotme të arealit të Maqedonisë, me trajtën e vjetër latine Albano, Albanop (ol), e Arban që nga shekulli i III–IV, më vonë në format e sllavishtes së vjetër Arbanas, Arbanasko, Arbasancim Raban,

greke, Arvat, e arumune Arbinovë, si shprehje e shtrirjes së këtij elementi lashtërisht e gjerësisht në këto tërthore...”, që përçohet dhe nga një bibliografi e konsiderueshme prej tij.

Trajtesa tjetër e titulluar “Emrat e vjetër të shqiptarëve Arbanas, Arbanash, Arnaut në defterët osmanë të shekullit të XV–ë në arealin e Maqedonisë” përbëjnë një “solidaritet” shkencor, përmes të cilit studiuesi përpiket që të ndjekë rrugën që ky substrat i hershëm, që nga burimet latine të shekullit të III–IV ka vijuar në shekullin e XV e në vazhdim me pushtimin otoman të vendit, ku rezulton një informacion i dendur shkrimor dhe statistik, siç perandoria vepronte me regjistrat e saj. Trajtesat toponimike dhe emërore në nahijen e Manastirit, vilajetin e Tetovës, vilajetin e Shkupit, Kërçovës, Rekës së Dibrës, Veleshit, Demirhisarit dhe Follorinës, përbëjnë një “kriter tjetër” argumentesh lidhur me çështjet toponimike dhe rrugën që ata kanë ndjekur, duke ruajtur në substratin e vet qelizën e hershme shqiptare të tyre, duke qenë provinca onomastike shumë të vjetra.

Një informacion të rëndësishëm dhe të trajtuar me kujdes, përmes një “akribie” shkencore, të njohur nga studimet etimologjike shqiptare, ndoshta ku Çabej, Ajeti dhe Demiraj zënë një vend të rëndësishëm, por dhe trajtime të albanologëve të huaj të njohur, përcjell edhe kapitulli i gjerësishëm (kapitulli V) në të cilin ka një referim të madh përmes emrave të vendeve në dritën e burimeve osmane dhe ato sllave. Këta emra vendesh janë trajtuar në një gjerësi të rëndësishme informimi, madje dhe në trajtesat burimore të pronësisë, ku dalin në dritë dhe emra njerëzish në dy a më shumë breza, duke shtuar perimetrin e informacionit toponimik apo të emrave të njerëzve. Interesant në këtë rast është dhe një trajtesë lidhur me Manastirin, mbi substratin e tij të hershëm, ku veçohet,

sipas studiuesit, qenësia e banorëve të tij si arnautë. Një pjesë e fenomeneve toponimikë dhe onomastikë, por dhe të emrave të njerëzve duhet të shpjegohen dhe përmes një argumenti të pastër gjuhësor, përmes dukurive dhe fenomeneve të saj, e trajtuar gjerësisht në fushën etimologjike.

Gjithmonë në çështjet e trajtesave të kësaj natyre, kur bëhet fjalë për emra vendesh, qytetesh apo krahinash fshatrash apo pikave strategjike në Ballkan kanë pasur arsye të forta të trajtimit të tyre.

Në këtë pikëpanje, studiuesi Qemal Murati ka zgjuar një “shqisë”, e cila përbën një objekt të rëndësishëm për fushën e toponimisë, onomastikën dhe fushat e tjera të kësaj dijeje historike. Trajtesa “E drejta historike’ në onomastikë”, ndoshta përbën thelbin praktik dhe strategjik të studimeve në këtë fushë të rëndësishme studimesh dhe interpretime. Në një “betejë” të largët, por që vazhdon dhe në ditët tona. Studiuesi i njohur vë përballë albanologët e shquar që nga Shuflai, Petar Skok, Henrik Bariç, Jernej Kapilar, Franjo Miklosiç, të cilët shquhen për objektivitete shkencore edhe në krahun tjetër: J. Cvijić, V. Çubriković, A. Uroshević, dhe një numër i madh, deri tek Kapllan Resuli, të cilët në trajtesat e tyre thellësisht jo shkencore, janë përpjekur dhe përpiqen të shtrembërojnë të vërtetat historike të shqiptarëve në Ballkan, në mbështetje të lashtësisë dhe vjetërsisë së rreme sllave, kryesisht asaj serbe, maqedonase, bullgare dhe malazeze.

Studiuesi dhe gjurmuesi i sprovuar Qemal Murati nuk i shmanget dhe në këtë rast qëndrimeve të rëndësishme shkencore lidhur me çështjet toponimike të shqiptarëve, veçmas në një terren jo shumë të studiuar dhe trajtuar përmes burimeve etimologjike gjuhësore, të cilat çojnë në burimet e hershme dhe të lashta të vetat, Trajtesat e tilla si “Në onomastikonin e Maqedonisë është qesharake të flitet

vetëm për emërvende të pastra sllave”, pasi në emërvendet e trajtuara prej studiuesve maqedonas interferojnë dukshëm gjuhë e kultura të ndryshme ilire, shqiptare, greke, romake, trakase, hebreje, turke, vllehe, gjurmët e të cilave janë në gjithë strukturat fjalëformuese, me ç’rast autori sjell një mori shembujsh dhe faktesh, pasi dhe burimet historike thonë tjetër gjë në këtë areal të gjerësishëm dhe të patrajtuar thelbësisht nga studiuesit shqiptarë. Studiuesi debaton hapur dhe me argumente, duke sensibilizuar dhe bërë me dije studiuesit shqiptarë se kjo luftë vazhdon, madje ajo në forma të ndryshme në Maqedoninë e Veriut është shfaqur herë pas herë në botimet shkollore, në fjalorë, në debate të akademikëve maqedonas, dhe vazhdon të jetë e tillë dhe në këtë fushë, e cila përbën bazën e lëndës që shkencat gjuhësore interpretojnë për etninë, etnologjinë dhe trojet.

Studiuesi Qemal Murati konstaton se studimet linguistike ballkanike janë të përziera me interesa të tjera sllave, pasi :”Numri i madh i toponimeve sllave në Maqedoni nuk dëshmon aspak për karakterin sedentar të elementit sllav në këtë vend, sepse ata që në krye të herës do të kenë qenë të këtij burimi, por për një zëvendësim të së vjetrës me të renë, për sllavizmin e toponimisë shqiptare. Përkundrazi, toponimet sllave në Maqedoni e në trojet e tjera shqiptare i takojnë një shtrese më të re, siç e dëshmojnë këtë dhe format e tyre gjuhësore...” .

Libri “Shqiptarët dhe shqipja në një botë emrash” të studiuesit të gjuhës, folklorit, albanologjisë, kulturës popullore Qemal Murati është një kontribut i vyer, një ndjeshmëri e sprovuar e një dietari i cili ka krenarinë, shqetësimin dhe ndjen detyrën për t’i shërbyer të vërtetës së madhe të shqiptarëve në vendin e tyre të lashtë, historik dhe të ditëve të sotme. Ky kontribut shkrimor, i cili kërkon kohë

dhe ka vështirësi të mëdha referuese dhe hulumtuese është një sakrificë qytetare dhe shkencore, me ç'rast autori vëmendëson që kjo çështje nuk duhet harruar, përkundrazi ajo duhet të zgjojë letargjinë e institucioneve shkencore për të mbrojtur shqiptarët me të vërteta të pakontestuar.

NEXHIP MËRKURI

Universiteti "Ismail Qemali" – Vlorë

ONOMASTIKA NË SHKALLËNGJITJE TË RE GJUHËSORE TEK "FJALOR TOPONOMASTIK I KOSOVËS" TË PROF. QEMAL MURATIT

Gjuhësia shqiptare kishte kërkesë në vite dhe domosdoshmëri për këtë veper të re me shtrirje për të gjithë Dardaninë dhe më tej. Është mundësia për të parë dhe reflektuar politikën gjuhësore të një shteti të ri, përballë politikave gjuhësore të ndërtuara me shumë kujdes në shekuj nga fqinjët dhe më larg se fqinjë. Këtë mundësi e parqititi profesor Qemali me shumë kontribute në gjuhësi, shumë botime në 45 vite. Gjuhësia shqiptare, këtë vit u pasurua me një veper të veçantë në fushën e onomastikës. Vepra "Fjalor toponomastik i Kosovës" ngërthen atësinë krijuese të bashkësisë gjuhësore kosovare, hedh vështrim në historinë e gjuhës shqipe dhe për onomastikën shqiptare dhe ballkanike. U shërben gjuhëtarëve shqiptarë dhe studiuesve më gjerë se Ballkani. Tashmë është e mundur për të hedhur hapa të tjerë për Atlasin Onomastik.

Profesor Qemali shkruan çiltër për aritjen e kësaj vepre madhore dhe shumë voliminoze:

"Mbi bazën e materialit të eksploruar toponomastik, të publikuar në revista e vepra të ndryshme, një pjesë të depozituar në Kartotekën e Institutit Albanologjik të Prishtinës, si dhe të hulumtimeve tona në këtë fushë e në terren, ndërmorëm të hartonim veprën "Fjalor toponomastik i Kosovës", me mëtimin për të vënë një gur

themeltar në fushën e leksikografisë toponomastike shqiptare, e përtej kësaj edhe të asaj ballkanike, dhe për t'u ofruar studiuesve një vepër referenciale që do t'u hynte në punë. "36

E arrin qëllimin e vënë si profesor me shumë përvojë duke zbatuar kriteret shkencore që kërkon kjo disiplinë e moçme, e cila zë fill në mesjetën e hershme. Autori i këtij fjalori ka bërë përpjekje të mëdha e të mundimshme; të hartojë një vepër me kriterë shkencore, që të lërë gjurmë dhe t'u shërbejë të gjithë përdoruesve. Në këtë botim ka zgjedhur mëtimin jo për të bërë një vepër të plotë e gjithëpërfshirëse, por dëshirën për të hulumtuar e për të vënë një gur themeli në ndërtesën e leksikografisë toponimike të Kosovës.³⁷

Njeh mirë si profesor arritjet në këtë fushë botimet e mëparshme dhe shkruan se ka pak nisma institucionale. Rendit veprat në 50-vjeçarin e fundit që janë dhe paralel edhe me nisjen e punës si lektor, kërkues: "Nga kjo fushë janë botuar veprat: "Onomastika e Kosovës", Instituti Albanologjik, Prishtinë, 1979; "Toponimia e Gjakovës me rrethinë", Gjakovë, 2002. Janë hartuar disa punime doktorate: "Onomastika e Hashanisë", 2000 (Bahtijar Kryeziu); "Fjalori onomastik i Malësisë së Bujanocit", Prishtinë, 2006 (Bahtijar Kryeziu); "Onomastika e Drenicës", 2005 (Rexhep Doçi), "Onomastika e Gallapit", 2016 (Begzad Baliu); "Onomastika e Shalës së Bajgorës" (punim magjistrature), Universiteti i Kosovës, Fakulteti Filozofik – Dega e Gjuhës dhe e Letërsisë Shqipe, Prishtinë, 1983 (Muharrem Peci). Zelltari i onomastikës Skender R. Hoxha ka qëmtuar topoleksemat nga të krahinës së tij: "Fito-toponimia e krahinës së Dushkajës". Bedri Tahiri "Toponimia e

36 Murati, Q. Fjalori toponomastik i Kosovës. Prishtinë, 2021, f.8.

37 Po aty f.10.

Galicës” (Prishtinë, 2014). Gani Mehmeti ka qëmtuar toponimet e fshatrave Bradash, Dobratin, Dvorishtë dhe Reçicë të Podujevës, Portali Llapiinfo, 21.05.2017. Nikollë Kërhana “Toponimia e Hasit dhe Karashëngjergjit” (“Gjuha shqipe” 3, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2018).” etj.³⁸

33 mijë topoleksema, të cilat përbëjnë korpusin e fjalësit toponimik të Kosovës janë ndihmesë e madhe për gjuhësinë shqiptare. Autori shkruan se ka përfshirë një lëndë të pasur të emrave të vendeve, por natyrisht jo gjithë fondin toponimik, të cilin e ka qëmtuar me shumë kujdes dhe falë edhe përvojës së gjatë “nga burime të ndryshme: nga literatura e botuar ku autorë të ndryshëm kishin vjelë toponiminë e fshatrave të Kosovës dhe e kishin publikuar në revistat “Përparimi”, “Gjurmime albanologjike”, “Gjuha shqipe” (shih Burimet e literaturës) e nga botime të ndryshme studimore onomastike; nga Kartoteka onomastike e Institutit Albanologjik, që e kishin mbledhur dhe regjistruar dashamirë të shumtë nëpër anavende të Kosovës në vitet 1974–76; nga burimet e internetit (një numër të konsiderueshëm materialesh toponimike punonjës dhe dashamirë të onomastikës i kanë hedhur edhe nëpër blogje në internet). Kurse një pjesë të materialit toponimik e kemi eksploruar edhe vetë në terren”³⁹.

Përvojë edhe për hulumtuesit e rinj duke këshilluar për parimin e madh, të cilit ai zbaton dhe dëshiron: “Toponimia duhet bërë në terren”, ku të shkelet çdo vis, pëllëmbë më pëllëmbë e të shihet mirë konfiguracioni i terrenit dhe pastaj të jepet një shpjegim më i drejtë për emërtimin e vendit.

³⁸ Po aty f.47.

³⁹ Murati, Q. Fjalori toponomastik i Kosovës. Prishtinë, 2021, f.40.

Kjo aftësi krijuese në shekuj e bashkësisë së Kosovës, shkruan më tej profesori i palodhur dhe botues i shumë veprave, paraqet një monument me vlera të veçanta për dialektologjinë dhe leksikologjinë historike shqiptare, për albanologjinë dhe për gjuhën shqipe, e posaçërisht edhe për ballkanologjinë.

Paraqet me shumë kujdes si është formësuar kjo toponimi duke përmendur dhe argumentuar nga gjuhëtarë të tjerë, të cilët janë vlerësuar për botime me shumë vlerë në fushën e onomastikës: Në të njëjtën mënyrë, për etnologët praktikant toponimike bëjnë pjesë në proceset e domestikimit ose të përvetësimit të hapësirës, me anën e të cilave, nëse rimarrim fjalët e Annie Helene Dufour, “çdo grup i jep kuptim mënyrës së tij të qenit në këtë botë, e praktikon dhe e koncepton” (Rapper Sintes 2015: 24, 25).

Dihet se onomastika është një fushë më konservatore sesa ajo e emrave të përgjithshëm (Brancuș: 2009, 35). Hetimi i materialit onomastik është punë komplekse dhe e vështirë. Nuk është vetëm punë kabinetike, por kërkon dhe njohjen e plotë të gjeografisë, shkeljen e terrenit. Citon edhe si këshillë për kërkime në të ardhmen, për cilido që do të hyjë në këtë disiplinë duke shkruar nga onomasticieni i njohur francez Albert Dauzat, autor i fjalorit të famshëm “Dictionnaire etymologique des noms de famille et prénoms de France. Paris, Larousse, 1951” (Fjalor etimologjik i emrave të familjeve dhe emrave në Francë), thotë: “Materiali onomastik të jep mundësi të depërtosh më thellë në të kaluarën sesa materiali që ofron gjuha e përgjithshme.” (Dauzat 1946: 10).

Është shumë modest për këtë vepër të madhe se po paraqet vetëm 30% të toponimisë pasurisë së Kosovës duke e krahasuar me fqinjët, duke bërë thirrje si specialist me përvojë prej shumë vitesh:” Për eksplorimin e materialit toponimik të arealeve të Kosovës nuk

është punuar as deri në gjysmë të rrugës. Sipas përlogaritjeve tona të bazuara në materialin e vjelë në terren, dhe të publikuar në botime të ndryshme, mund të pohojmë se mund të jenë qëmtuar shumë, shumë deri në 30 për qind e toponimeve. Kjo gjendje është edhe për arealet e tjera shqiptare (Shqipëri, Maqedoni etj.), që domethënë se toponimia shqiptare fle ende e paregjistruar, me rrezik që në një të afërme jo të largët të tretet e të humbasë fare me këtë të bjerret edhe e kaluara jonë.”⁴⁰

Fqinjët tanë dhe të Kosovës kanë punuar më herët, kanë përodrur shumë specialistë në këtë fushë si Serbia ” Në hulumtimet onomastike serbe është mbledhur një material i plotë prej 650.000 toponimeve, emra vendbanimesh, emra etnikë, ktetikë, mikrotoponime, hidronime, patronime, antroponime, hipokoristikë (Stijović 2015: 158).

Citon edhe Maqedoninë e Veriut si shtet i vogël: ”Vlen të përmendet se fushës së toponomastikës, rrotull nesh, i kanë kushtuar rëndësi të veçantë edhe onomasticienët maqedonas. Në vitet 60-të shekullit të kaluar ka filluar mbledhja e toponimisë maqedonse, kurse në vitet 70-të botimi i studimeve toponomastike. Kanë dalë në dritë dhjetëra vepra për ojkoniminë maqedonase, për toponiminë e bazenit të Ohrit dhe të Prespës, për toponiminë e Strumicës të pellgut të Bregallnicës, kurse po përgatitet dhe një Fjalor i vendbanimeve në Republikën e Maqedonisë. Kartoteka e onomastike e Institutit të Gjuhës Maqedonase përmban rreth 300 mijë njësi toponomastike dhe është eksploruar pothuajse 90 për qind e materialit”⁴¹ (Belčeva 2001: 81).

⁴⁰ Po aty, f.34.

⁴¹ Po aty, f.49.

Kthehemi tek ajo që profesori ka mundur të pasqyrojë në faqet e librit, klasifikimet e realizuara duke u mbështetur tek shumë autorë me përvojë. Po e ilustronjë me disa shembuj nga libri shumë voluminoz.

Në fushën e toponimisë së Kosovës hasim antroponime të fosilizuara, sot të zhdukur, disa nga të cilët dalin të ruhen:

Arat e Shytecit – sipas emrit të ndonjë pronari të dikurshëm (Bar.).

Arat e Shytecit – sipas emrit të ndonjë pronari të dikurshëm (Bar.).

Bunari Vuçitërnës – pus i vjetër. Afër këtij pusi janë gjetur rrasa të varreve (Rog.).

Dardha Kokës – pronë e njëfarë Koke. Në këto anë është edhe një fshat me emrin Kokajt (Llash.).

Dardha Stubollit – mrize në vendin e quajtur Stuboll (Mle.). Khs. mbiemrin familjar dhe emrin e fsh. Stublla.

Fusha Kutruollit – Kutruqolli mendohet të ketë qenë nga bajraku i Dragobilëve (Voj.)etj.

Toponime që shenjojnë kategori sociale (tituj, ofiqe): Me apelativat: agë, beg, zotni, bajraktar, nizam, fukara, kaçak:

Kodra Ibrahim Agës – kodër (Pepiq Pejë).

N'Breg të Ibrahim Agës – kodër, varre (Pepiq Pejë) etj.(f.73)

Toponime që shenjojnë qenie mitologjike (zana, dragonj, shtriga, lugat):

Lugu i Shtrigave (Pepaj – Prishtinë).

Prroni Keq – thuhet se në të dikur kishte djaj (dreqën), prandaj quhet kështu (Ll.).

Kroni i Keq – gjendet në një përrua afër lumit të Kovaçicës – kur pihet e dëlir njeriun nga vreri (acidi) (SHB.) (Maloku 1962: 526).

Çilim Potok – burim uji, në shkëmb, në trajtë të këmbës. Vendi që rrjedh ujin quhet Çasha. Uji përdoret për shërimin e syve, kur lahen sytë ditën e diel para se të lindë dielli (SHB.) (Maloku 1962: 526). Kroi i Shtrigës – krua (Bres.) etj.(f.76)

Toponime legjendare: Guri Nuses – thuhet se nën atë gur është varri i dy nuseve, qysh nga kohërat e lashta kur dy palë krushq kanë luftuar në udhë e së fundi edhe dy nuset (Gll.).

Kroni Zuçit – sipas një legjende, thuhet se këtu dikur buronte një ujë i madh i cili e rrezikonte fshatin, kështu që fshatarët e mbyllën këtë me lesh delesh dhe tani ka mbetur vetëm zuqi (Çi.).

Fërkemi Mujs – gjurmë në vendin e quajtur Llanak. Sipas legjendës, Muji kur ka bërë përpjekje të fluturonte, ka lënë gjurmë këmbësh mbi gurin që ka shkelur. Ai gur është i bekuar (Pas.).

Llazi i Mujit – flitet se në këto vise gjoja paska vdekur i vëllai i Mujit, trim i njohur nga rapsoditë popullore, dhe se Muji paska ardhur për ta kërkuar nëpër fshatrat e Rugovës etj. (Krasniqi 1987: 59) (RA).

Paraqet nënndarje të tjera si toponimia e vendbanimeve të fortifikuara kodrinore, toponime që shenjojnë gjurmë të vendbanimeve arkeologjike (nekropole, tuma, vendbanime shpellore), topoleksema të një trashëgese të lashtë, toponime që shenjojnë gjurmë të vendbanimeve të zhdukura: tuma, troje, truallishta, katunishta, soishta:

Trollishtat – dikur vendbanim (për të cilën gjë dëshmojnë themelet e gërmadhat), kurse sot kompleks arash në Dubovc, mbi Ara d Gata (Du.). Katunishta (Muç.).

Selishtë/ seishtë/ soishtë – strumbull i një fshati të humbur; vend ku shtrihej një qendër banimi; fshat; kopsht ose arë e vogël afër shtëpisë, yrt (serb. selište “strumbull, një fshat i humbur”). Me topoleksemën selishtë janë krijuar shumë emërvende në hapësirat gjeografike shqiptare etj.(f.56)

Po në këto faqe të pjesë së parë paraqet:Toponime që shenjojnë gjurmë të vjetra të krishtera: kishë, prift, shenjt, varre katolike, antroponime të vjetra: Gjin, Gjon.

Topoleksema që shenjojnë varre: profetësh, shenjtorësh, kulti, legjendare, sëmundjesh (hasallëkut, murtajës), fëmijësh, kafshësh (kalit, ujkut, xhave)

Lëkërsht – lloj guri që përdoret për të shkrepur me unur, për t’u nxezur eshka. Humbi lopa te Guri Lëkërsht (Junik Deçan).

Gavër “zgavër”: Gavrat e Ukit – zgavër (Gorozhup – Hasi i Pri-zrenit); Gavra e Gaxhës – zgavër në shkëmb (Blaç, Opojë). etj.(f.61)

Toponime karakteristike që shenjojnë veçanti natyrore, sociale e antroponimike që lidhen me traditën etnografike të Kosovës:

Në territorin e Kosovës, e sidomos në zonën e Rugovës, hasen edhe një radhë topikësh karakteristike që tregojnë veçanti ose tipare natyrore të kësaj treve, apelativa e topolekema etnografike që lidhen me traditën e vendit, të cilët vështirë se mund të gjenden në hapësira të tjera, si:

Bjeshka e Shtjerrë, Gropa e Bors, Gjellbina/ Gjellbina, Kërshi i La–durit, Kërshi i Hekurit, Kërshi i Prelverkut, Lugu i Zanave, Livadhi i Gjakut, Livadhi i Nuses, Maja e Kurboqe, Maja e Huve, Maja e Shisë, Qafa e Dasmorve, Qafa e Dëshve, Maja e Qungjit, Sheu i Qyqës, Vekët e Arit, Thore (Krasniqi 1987: 139), Shteki i Nriklave (Kb.). etj.(f.65)

Toponime besëtytnore që lidhen me gurë, drunj dhe ujëra të shenjtë për shërimin e sëmundjeve të ndryshme:

Guri Ethev – gjendet në ledinë pranë rrugës për në Dobërdol, pranë është një thanë. Thuhet se nëse të zënë ethet, shkon t'i lidhësh disa penj për ethe, të lëshojnë menjëherë (Gll.).

Kroni Etheve – ndodhet mbi fshat, afër Kishës që quhet Xhytet. Ditën e Shëngjergjit atje të rinjtë i lajnë sytë për shëndet (Str.).

Lulat e Etheve – livadh me lule të verdha, me të cilat shëronin ethet (Mur.).

Kroni Dredhzave – ndodhet në fund të Prronit të Likeneve. Te ky burim njerëzit shkonin për të shëruar puçrrizat që u dilnin në trup, të cilat popullata i quante dredhza, sepse janë të vogla, të rrumbullakëta e të kuqërremta. Sipas traditës, për të pasur sukses shërimi, njerëzit pranë kroit lënë të holla të metalta, ndonjë faculetë, peshqir etj. (Bus.),(f.71)

Toponime hibride:

Shkruan autori në faqet e këtij botimi shumë të rëndësishëm se në gjeografinë e këtij vendi nuk janë të rralla dhe topoleksemat sintagmatike të formuara me elemente prej dy burimesh gjuhësore të ndryshme – prej shqipes dhe prej serbishtes, si p.sh.:

Jazbinat e Macës, Lugi Azbinav, Llaza Avdisë, Llaza Kishës, Llaza Madhe, Llaza Vogël, Prrocka e Karitës, Shpella Padinav, etj. (Petreshticë).

Në toponiminë e Kosovës për të shënjuar “rrugën” hasim të përdoren topoleksema shqipe udhë, serbe ulicë, drum, e turke sokak, sakak:

Udha Trollit – fillon në fshat. Lidhet me Udhën e Ledinav (udhë e qerreve) dhe vazhdon deri në lumin Mirusha (Ll.).

Udha Funit Ulicës – udhë (Ll.).

Udha Arav – fillon n’Ledinë t’Kishs e vazhdon për në fshatin De-manek (Lub.)etj.(f.77)

Jo vetëm klasifikim i hollësishëm për lexuesit kërkuesit e toponimeve që paraqet në fjalorin me 33 mijë topoleksema, por arin të realizojë të rendisë edhe shtresimet e toponimisë duke shkruar faqe për to: Shtresimet në toponiminë e Kosovës, sipas autorit sikurse dihet, është shumështresore, sepse edhe popullatat që e kanë pushtuar dhe e kanë banuar këtë vis kanë qenë me origjina të ndryshme. Ndër shtresat kryesore të toponimisë së Kosovës është ajo shqiptare, pastaj sllave, turke, vllahe etj.

Udha Shkallës Shkive – rrugë nëpër të cilën kalonin karvanët e Malit të Zi (Pep.).

Babshori – masivi shkëmbor, mal, kodër (Kral.).

Ara n’Kikilik – vend, arë që ndodhet në kikun (majën) e një kodre (Voj.).

Bregi Kikës – kodër afër majës së Kikës (Uj.).

Gúrt e Karagújës – shkëmbinj (Ro.) Emër personal, Karaguni (gr. Karagunides; Καραγκούνιδες) sipas rrobave të zeza që vishnin vllehtë e Ballkanit, ata nganjëherë quheshin Crnogunjci ose Crnovunci/, një nga grupet vllahe nga Epiri që e morën emrin e tyre nga kostumi i bërë nga pëlhura e zezë (mushama e zezë), me të cilën ata ndryshojnë nga Farsherioti.

Mutivoda – vend i gjerë në fushë (Da.). Rrjedhur nga Munti “mali”, ashtu sikurse dhe te Muçibabë – fshat malor në juglindje të komunës së Gjilanit, në zonën kufitare me Preveshën, nga Munți Baba – Mali i Babës. Po kështu, edhe tek emri i një fshati tjetër Muçivërc, në rrethinë e Kamenicës në Kosovë, ruhet apelativi arumun Munți “mali”. Për arumunët (vllehtë) e Ballkanit mali ka qenë “shtëpia” e tyre (Cuvata 2006: 358).(f.87)

Pra, ka gjetur duke u mbështetur tek materiali gjuhësor i gjerë për të realizuar me shumë kujdes grupime, klasifikime gjeografike e tematike të emërvendeve të Kosovës, duke trajtuar sidomos çështje të motivimit të tyre të brendshëm, të lidhjeve që vendosin këto emërtime me legjendat e mitet e banorëve autoktonë, me historinë e të sotmen e tyre, me etnografinë e besëtytninë, me format e relievit e bimësinë, me shtazërinë e pronësinë, me besimet fetare etj. pa harruar dhe formësimin e tyre.

Politika gjuhësore për emërvendet nga specialistë të onomastikës

Jo pak faqe në këtë vepër madhore janë shkruar për shqetësimet që ka profesori për politikën gjuhësore me organizmin që ka ka ngritur. Shkallëngjitje gjuhësore edhe në këtë fushë sipas profesorit arrihet me konceptim më të mirë nga specialistët për disiplinën e vështrirë të Onomastikës. Ndoshta do ta lehtësonte, përmirësonte

punën e mjaft specialistëve nëse do të kishim një disiplinë në nivelet e arsimit në Universitet të politikës gjuhësore. Ndoshta do të ulte dhe dhe shqetësimin e profesorit i cili shkruan edhe variantet e përmirësimit “Me çlirimin e Kosovës nga pushtimi shekullor barbar serb, në vitin 1999, që për shekuj me radhë e kishte serbizuar dhunshëm edhe toponiminë e Kosovës, nga Ministria e Kulturës e Qeverisë së Përkohshme të Kosovës ngrihet një Komision për Standardizimin e Emërve të Kosovës (KSEK), i cili do të shqyrtonte gjendjen e toponimisë në Kosovë dhe do të merrej me rishikimin dhe riemërimin e saj. Ky Komision, i përbërë nga studiues të institucioneve të ndryshme shkencore (historianë, gjuhëtarë, gjeografë), duke e quajtur veten kompetent në këtë fushë, ka përpiluar dhe botuar edhe një broshurë “Regjistri i standardizuar i emërve të Kosovës” (Prishtinë, 2005 – ku dhe titulli është i gabuar, më drejt: Regjistër i emërve të standardizuar të Kosovës), e ku është përfshirë një regjistër i emrave të vendbanimeve të Kosovës. Rezultati i këtij Komisioni, që kishte marrë në shqyrtim një korpus prej 1484 toponimesh, është ky: Një numër jo i pakët emrash gjeografikë: qytetesh, fshatrash e lagjesh, propozohet të ndërrojnë “fytyrë”. Kësisoj, Suhareka bëhet Therandë, Obiliqi – Kastriot, Novobërda – Artanë, Podujeva – Besianë, Istogu – Burim, Kamenica – Dardanë, Dragashi – Sharr, Matçani – Mat, etj. Si shprehje e kësaj gjendjeje të re toponimike, të krijuar si rezultat të përpjekjeve administrative të standardizimit dhe të plekjes së normave të ndryshme, në mediet e Kosovës, në shtyp e në radiotelevizion, topikët e tillë filluan dhe vazhdojnë të përdoren me forma dysore të “reja” dhe të “vjetra” (në Kastriot, ish Obiliq, në Besianë – ish Podujevë, në Mat – ish Matçan), kurse te popullata vendëse mbizotërojnë format e tyre tradicionale. Që ndërhyrjet me një operacion të tillë jashtëgjuhësor, në riemërimet

toponimike nuk janë shumë të lëvdueshme, dëshmon edhe fakti se kanë mbetur të paprekura dhe shumë topikë të tjerë po ashtu me element sllav, si: Deçan, Gjakovë, Gjilan, Leposaviq, Mitrovicë, Pejë, Prishtinë, Prizren, Rahovec, Zubin Potok, Zveçan, madje dhe vetë topiku Kosovë,” etj⁴².

Edhe në këtë rast autori ka parë me shumë kujdes disa përvoja të fqinjëve tanë perëndimorë. Mund të thuhet me siguri se janë krijuar kushtet për të aktivizuar mekanizmat e suksesshëm që kishin nën kujdes problemet e gjuhës standarde. Në çdo vend të botës kujdesi për gjuhën u është lënë të ashtuquajturave akademi gjuhësore ose agjenci të planifikimit, të cilat aktivizojnë e drejtohen nga gjuhëtarë me përvojë.

Paraqitja e gjerë nga autori për qëndrimin e vetëdijshëm të shoqërisë ndaj gjuhës në shekuj dhe sot kur rikthehen politika gjuhësore të paargumentuara dhe jo të studiuara shkencërisht. Duket në pamjen e parë sikur i ndërkëmbejnë temat politikë gjuhësore me planifikim gjuhësor. Janë terma që edhe pse kanë kaluar 50 vjetëshin si përcaktime, por si veprime janë më të hershme që nga perandoritë dhe sot nuk kanë pasur trajtim të gjerë për t'i saktësuar më tej. Ndoshta duhet arritur tek përcaktimi i Louis –Jean Calvet(Lui Zhan Kalve).

Sipas Kalvet: "Politika gjuhësore është tërësia e zgjedhjeve në rrafshin e gjuhës dhe të jetës kombëtare, ndërsa planifikimi gjuhësor paraqet hulumtimin dhe zbatimin e mjeteve të domosdoshme për efektimin e një politike të caktuar gjuhësore"⁴³

42 Murati,Q. Fjalori toponomastik i Kosovës” Prishtinë ,2021,f.101.

43 Cituar sipas R.Memushaj, në Gjuhësi e krahasuar e autorit N.Mërkuri. Triptik, 2018, f.443.

Pra, nga shqyrtimi i vëmendshëm i këtyre termave nuk mund të mos zbulohet se tek kjo shkencë ngërthehen dy aspekte : njëri praktik dhe tjetri teorik. Duke u nisur nga ky fakt, V. Tauli që më 1968 bëri dallimin midis planifikimit gjuhësor dhe teorisë së planifikimit gjuhësor, duke e përkufizuar të parin si "veprimtari metodike për rregullimin dhe përmirësimin e gjuhëve ekzistuese ose për krijimin e gjuhëve të reja të përbashkëta rajonale, kombëtare ose ndërkombëtare", kurse të dytën si "shkencë që ka si objekt shqyrtimin metodik të qëllimeve, parimeve dhe taktikave të planifikimit gjuhësor".⁴⁴

Si duhet të jetë ky planifikim? Këto kanë qenë pyetje rreth të cilave ka pasur diskutime të gjata, madje edhe në historinë e mendimit gjuhësor shqiptar. Pyetjes së parë i është dhënë një përgjigje shkencore në punimet e Konferencës për Projektin e Studimeve Ndërkombëtare të Proceseve të Planifikimit Gjuhësor, të mbajtur më 1969 në Honolulu. Gjuha ka qenë planifikuar edhe më parë, ajo do të vijojë të planifikohet edhe në të ardhmen. Këtij planifikimi i nënshtrohen jo vetëm gjuhët që sapo kanë hyrë në rrugën e standardizimit, por edhe gjuhët e standardizuara prej kohësh, me dallimin e vetëm që detyrat e planifikimit të gjuhëve të grupit të parë janë të ndryshme nga detyrat që duhet të zgjidhë planifikimi i gjuhëve të grupit të dytë.

Më herët duhet kthyer tek Rilindja mund t'i referohemi të madhit Sami Frashëri. Detyrën e krijimit të gjuhës "letrarishte të të gjithë Shqipërisë" Samiu nuk e shihte si një proces spontan, por si një ndërtim të vullnetshëm, si një planifikim gjuhësor.

44. V. Tauli, The Theory of language Planning, në J. A. Fishman (ed.) *Advances in Language Planning*, vep. cit. f. 105.

Politika gjuhësore i drejton shigjetat me majë të mprehtë tek disiplina onomastikës. Është pasyruar nga autori: “ Në Kosovë serbët sollën ose krijuan emra të rinj të proveniencës së tyre sllave, si: vetë topikun Kosovë, Vuçitërnë, Podujevë, Golesh, Jezerc, Sitnica, Nerodimka, Devet Jugoviç, Kamenicë, Uroševac, Mitrovicë, Drenicë, Serbicë, Suharekë, etj., duke e mbështetur këtë proces mbi kategori të ekuivalencës midis karakterit etnik të territorit dhe emërimit të tij: sipas mendësisë së tyre, një emër duhet të jetë serb për të dëshmuar serbicitetin e vendit. Kjo, si të thuash, ka qenë mani e psikologjisë nacionale serbe që për çdo vend që ata e pushtonin të krijonin dhe emërtimin e tyre, e më pas ta shpallnin si “tokë serbe”. Në Kosovë serbët krijuan emra të rinj të proveniencës së tyre për ta serbizuar vendin.”(f. 37” Por jo vetëm serbët ndërtuan politikë gjuhësore e cila ka shtrirje edhe sot, ndonëse ndjenja e patriotizmit nuk mjafton. Citon në faqet e librit politikën gjuhësore të ndërmarrë në kohën e Mbretërisë dhe diktaturës. Kjo politikë që përmend autori pati performancë të dobët: “Gjatë periudhës së Mbretërisë të Ahmet Zogut një komision specialistësh u ngarkua për të bërë studim për zëvendësimin e emrave të huaj me emërtime shqipe. Rekomandimet e komisionit, që zënë gati gjysmën e numrit të emrave të fshatrave, u miratuan nga Këshilli i Ministrave me vendimin nr. 753, datë 6 korrik 1938 dhe u botuan në Fletoren Zyrtare të 26 gushtit 1938. Ky vendim nuk arriti të vihet në jetë për shkak të pushtimit fashist. Gjatë periudhës së sundimit të Partisë së Punës dhe të ideologjisë së saj u bënë ndryshime edhe në fushën e toponimeve. Në vitin 1983 u krijua pranë Presidiumit të Kuvendit Popullor një komision i posaçëm studiuesish nga fusha e gjuhësisë, historisë, kulturës popullore etj., i cili u ngarkua të merrej me emërtimet e fshatrave” (Bici 1995: 100).

Është e vërtetë, nuk mund të mohohet që toponimet janë me-morie, gjuhë, histori, gjeografi, psikologji, shenja të komunikimit. Si të tilla, ato janë formuar historikisht dhe janë të qëndrueshme, të ngurosur, të ngulitura, më shumë se sa çdo element tjetër gjuhësor, se sa leksiku apelativ a i përgjithshëm.

Asnjëherë nuk duhet të mësojmë të mos hartojmë politika gjuhësore për të ndryshuar mjaft toponime, ndonëse të qën-drueshme, Shkruhen argumente, përfundime, variante të mendimeve të linguitit të njohur kroat Radosav Katiçiç,” onomastika është një sistem relativisht i pavarur nga pjesa tjetër e gjuhës. Prandaj, përpjekja për ta ndryshuar toponiminë e një vendi, për të bërë “pastrim të relievit nga e huaja”, si dhe për t’ia imponuar një komuniteti tjetër format vetjake të toponimeve, për të fituar prestigj linguitik, janë jo vetëm të kota, të paqëndrueshme e kundërproduktive, por paraqesin dhe linguisticid gjuhësor. Kjo, sepse asgjë nuk mund të bëhet me forcë, sidomos në gjuhë, në toponimi, për zhbërjen e memories kolektive. Duhet që proceset të rrjedhin natyrshëm, sipas natyrës së vetë gjuhës.”

Për kombin tonë nuk është variant efektiv për performancë efektive, thënia e mësipërme e linguitit të njohur kroat, Radosav Katiçiç. Për asnjë bashkësi nuk mund të ndodhë natyrshëm zëvendësimi i emërve, po nuk krijuan një të ri që të jetë edhe rezultat i karakterit marrëveshjesor të bashkësisë lokale apo më gjerë. Shembuj të tillë profesori sjell në faqet e librit. Me nëntituj: Përdorime paralele të toponimeve me burim të shqipes dhe të serbishtes: Gurrë e Vrellë, Vijë e Jaz, Kodër e Breg, Gur e Kërsh, Lken (liqen) e Jezer, Pus e Bunar, Rrah e Llaz, Tëbanë e Stan, Udhë e Drum etj.f.(83)

Autori shkruan si problem, variant i pazgjidhur mirë tek dysorët toponomastikë etj. Sjell shembuj për për mosgjetjen e emërvendeve të duhura si nga konceptimi dhe kompleksi tingullor për bashkësinë gjuhësore: "Emërtesa gjeografike është gjuhë, të cilën e ka krijuar populli gjatë epokash e mijëvjeçarësh, dhe si e tillë ajo u nënshtrohet ligjeve gjuhësore. Në këtë kontekst edhe toponimia ka një natyrë të ndërliqshme dhe ndërrimi i toponimeve nuk është një punë e lehtë, siç dëshmon dhe përdorimi i tyre në masmedia, kur emri i ri i propozuar përdoret në bashkëvajtje dhe me emrin e topikut të përparmë për të shmangur konfuzionin e përdorimit: Në Kastriot (ish Obiliq), në Therandë (ish Suharekë), në Mat (ish Matiçan), në Arbëri (ish Dragodan), etj. Dhe kësaj, në vend që të kishim eventualisht një shkurtim të toponimit, siç e kërkon natyra gjuhësore, kemi një përdorim perifrastik, një rimartje dysorësh toponomastikë a toponime fjali: një topik të sajuar shqip, dhe prapë topikun sllav. Një toponim i ri që të funksionojë nuk duhet të ketë nevojë të shoqërohet me përdorimin edhe të topikut paraprak: me toponimin B. Ju lutemi kuptoni toponimin A! Atëherë, ç'dobi mund të kilet nga e gjithë kjo anarki toponimike?!

Numri i toponimeve që i kanë të gjitha parakushtet të bëhen ngulitje të qëndrueshme, – gjithnjë sipas Krajës, por që e gjejmë plotësisht të mbështetur dhe ne, – është relativisht i vogël. Nga "gjetjet origjinale" që pothuajse ka fituar "të drejtën e qytetarisë" mund të përmendim këtu zëvendësimin e topikut Sërbicë me Skënderaj, ky i fundit në vështrimin kuptimor të emrit të kryetrimin tonë legjendar Skënderbeut. Por as ky emër nuk është aq "i gjetur", sepse te Skënderaj jo të gjithë kuptojnë se përmbahet emri i

Skënderbeut. Prandaj më drejt do të ishte Skënderbegas, khs. sikurse emrin e qytezës Bajramcurras në Shqipëri⁴⁵.”

Kompleksi tingullor i zgjedhur për zëvendësim nuk përputhen me semantikën e emërvendit.

Emërdendi sipas profesorit kërkon edhe drejtshkimin e saktë deri tek shqiptimi që të hyjë në ligjerimin e bashkësisë krahinore dhe dardane dhe në gjithë bashkësinë shqiptare ”Në pajtim me këtë, më poshtë do t’u sillemi një radhë topikëve që paraqesin probleme drejtshkrimore e drejtshqiptimore dhe si të tillë duhet të vihen në normë.

Propozim i argumentuar dhe i debatuar: Novobërdë – propozimi i Komisionit Artanë.

Ky propozim, përveçse nuk është i përligjur semantikisht, ka dhe mangësi të tjera. Së pari, të sqarojmë se topiku Novobërdë nuk është me prejardhje sllave, prandaj nuk është i motivueshëm propozimi për ndërrimin e tij dhe zëvendësimi me një emër si Artanë. Si topik të tillë e regjistron dhe Pjetër Bogdani Nouobardë, it. ”Novamonte” (Pietro Bogdano, Cuneus Prophetarium, Munchen, 1977, 36). Shih dhe te Jireçeku Noua berda – qytet i njohur tregtar, it. Novomonte (Jireček 1962: 334). Po të jetë i domosdoshëm ndërrimi i këtij emërvendi, një gjetje më e mirë eventualisht do ishte ajo me rrugë kalkimi (përkthimi) p.sh. me Mali i Ri, apo forma e Bogdanit Nouobardë, të ngulitura këto dhe në literaturë e në gojën e popullit, sesa ajo e paqenë Artanë. Por

45 Murati,Q. Fjalori toponomastik i Kosovës. Prishtinë ,2021,f.102.

çfarë do të bëhej me mbiemrin familjar Novobërdaliu? Të ndërrohet edhe ky në Artani?!⁴⁶

...

Vepër me 1293 faqe e botuar 2021 është model i punës së realizuar nga profesori i palodhur me shumë energji shkencore për vepra të tjera në të ardhmen.

Fjalor toponomastik i Kosovës me rreth 33.000 topoleksema, Vëzhgime etimologjike dhe të normës në toponimi i vjelë nga performanca në ligjërimin që trashëgohet nga një brez tek tjetri është dokument i patjetërsueshëm për lashtësinë e gjuhës shqipe.

Mirënjohje shumëfish për veprën “Fjalor toponomastik i Kosovës” e cila ngërthen aftësinë krijuese të bashkësisë gjuhësore kosovare. Vepra hedh vështrim në historinë e gjuhës shqipe dhe për onomastikën shqiptare dhe ballkanike. U shërben gjuhëtarëve shqiptare dhe studiuesve më gjerë se Ballkani. Tashmë është e mundur për të hedhur hapa të tjerë për Atlasin Onomastik si shkallëngjitje e re gjuhësore. Është pikëmbështetje për onomastikën krahasuese.

⁴⁶ Po aty f.108.

AVZI MUSTAFA*Fakulteti i Filologjisë “Bllazhe Koneski” – Shkup***DR. QEMAL MURATI – EKSPLORUES
I MADH NË HAPËSIRAT E SHQIPES**

Dr. Qemal Murati ishte përcaktuar shumë herët për të studiuar gjuhën shqipe, qysh kur ishte nxënës në Liceun e Prishtinës. Atje, me punën e tij të ngulmët për fjalën shqipe, dhe nën drejtimin e Mësuesit të Madh Idriz Ajeti, me gjuhën e bekuar shqipe do të prokupohej i tëri dhe do të mbetet një ndër ata që duhet ta mbajë titullin “Gjuhëtar i spikatur”. E ai që e mban këtë epiteton nuk do të thotë se vetëm e ka studiuar gjuhën ose sepse di ta shkruajë gjuhën pa gabime, por i tillë është ai që merret me gjuhën, ai që specializon dhe di fjalë për fjalë “ta çmontojë” gjuhën deri në molekulën e fundit e pastaj ta bëjë "tulla më tulla", duke e studiuar historinë e saj të origjinës, strukturën, duke e krahasuar një gjuhë me një tjetër dhe duke u zhytur në thellësinë e të folmeve të lashta dhe të rralla”. Gjuhësia konsiderohet si një fushë e njohurive teorike dhe e realizimit praktik, e kompetencës dhe performancës, e në këto fusha Qemal Murati, si rrallë ndonjë linguist tjetër, ka bërë kërkime të thelluara e të gjithanshme dhe ka sjellë prurje shumta me një mal veprash.

Dr. Qemal Murati nuk e shikon gjuhën vetëm si një teknikë ose vetëm si një aktivitet kërkimor, por ai thellohet edhe më shumë mbi pastërtinë e gjuhës, në kërkimin e pasurisë gjuhësore, në protestën ndaj huazimeve e interferencave gjuhësore, që pastaj me shumë kujdes e me vëzhgim me sy të mprehtë të bëjë hulumtime

për thellësinë e njohjes së fenomeneve në ontologjinë e gjuhës shqipe.

Pavarësisht se jeta e profesor Qemalit është e ndarë ndërmjet Kosovës e Maqedonisë, me profilin e vet studimor ai ka dëshmuar vazhdimisht se u përket të gjitha trojeve shqiptare, sepse “e quan gjuhën atdheu i përbashkët”. Kjo nënkupton kryefjalën e qëndrimeve të tij shkencore, duke e konsideruar gjuhën si një thesar “që shtetet e mbajnë të propozur në banka për të garantuar ekzistencën e tyre”. Kështu, sipas tij, gjuha shqipe standarde është një simbol kombëtar dhe identifikues, ashtu siç janë flamuri ose himni kombëtar. Në funksion të kësaj fryme përbashkuese, ai ka mbajtur qëndrime të rrepta kundër ndërhyrjes në standardin e gjuhës shqipe, duke e parë atë çështje si një mjet që shpie në çarje gjuhësore dhe kombëtare, ndërkohë që ky është kodi më i lartë komunikativ i cili e lidh gjithë hapësirën shqipfolëse. Pra, gjuha për të është “indi koheziv kombëtar”.

Me të njëjtën forcë argumentuese, ai mbron edhe çështjen e statusit të shqipes në Maqedoni, ku kjo gjuhë nuk e gëzon të njëjtën pozitë me maqedonishten, sa nga mungesa e vullnetit politik të klikës drejtuese, po aq edhe nga shkujdesja e shoqërisë.

Krahas punës shkencore, Dr. Qemal Murati ka kryer edhe punën e Kryeredaktorit të revistës shkencor “Gjuha shqipe” të Institutit Albanologjik të Prishtinës, Kryeredaktor i revistës “Studime Albanologjike” të Institutit të Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve – Shkup. Ka kryer edhe detyra të rëndësishme si recensent i shumë botimeve shkencore, si udhëheqës e anëtar i komisioneve për mbrojtjen e magistraturës dhe doktoranturës në Institutin Albanologjik dhe në Universitetin e Tetovës.

Po ashtu, kontribut të veçantë ka dhënë edhe me leksione nga Leksikologjia e Historia e gjuhës në Universitetin e Tetovës, në punën kërkimore në Institutin e Trashëgimisë Shpirtërore të Shqiptarëve në Shkup, në organizimin e shumë konferencave shkencore, që kanë të bëjnë me dialektologjinë, historinë e gjuhës, leksikologjinë, ballkanologjinë, si dhe në ngritjen e vetëdijes për përvetësimin e formave gramatikore të gjuhës standarde shqipe, në tejkalimin e gabimeve drejtshkrimore të gjuhës shqipe, nëpërmjet emisioneve televizive të Radiotelevizionit të Maqedonisë – Programi në gjuhën shqipe, që ishte një nga ndihmesat e mëdha për gazetarët e lektorët e gjuhës shqipe.

Prof. Qemal Murati është ideatori dhe themelues i parë i Seminarit Ndërkombëtar të Albanologjisë në Universitetin e Tetovës, dhe themelues i Seminarit Ndërkombëtar të Ballkanologjisë në Institutin e Trashëgimisë Shpirtërore të Shqiptarëve në Shkup. Veç të tjerash, është dhe Redaktor i përgjithshëm i projektit “Dialektologji shqiptare – Të folmet shqipe të Maqedonisë së Veriut”, që është paraparë të botohet në 5 vëllime.

Pasioni i tij është gjuha e studiuar nga shumë aspekte. Ai bën eksplorime në hapësirat e shqipes, madje pa përtesë e pa asnjë ndihmë financiare gjurmon deri te folësi më i largët dhe më i moshuar. Siç do të shprehet prof. Dhimitër Bello: “Prof. Murati shquhet për objektivitetin e tij në trajtimin e problematikave të ndryshme gjuhësore, sidomos kur ato kanë të bëjnë me etnogjenezën, burimin gjuhësor, etimologjinë etj., duke iu shmangur politizimeve dhe nacionalizmave të sëmura, të cilët e zbehin ose i largohen të vërtetës”.

Kështu, Dr. Qemal Murati qysh në vitet e ‘80-ta të shekullit të kaluar është i pari gjuhëtar që i kundërvihet një anëtarit të ASHM–

së në Shkup, si dhe shumë studiuesve të tjerë, pa hezitim e pa politikë konformiste, por me kompetence e akribi shkencore, duke bërë rivlerësimin dhe interpretimin e drejtë të rolit të gjuhës “në përcaktimin e etnosit, raportit të saj me kombësinë”.

Ai është i pakompromis ndaj shtrembërimeve e denigrimeve që u bëhen shqiptarëve e gjuhës shqipe, por nga ana tjetër është edhe shumë objektiv, sepse bashkëjetesa shekullore me popujt e ndryshëm ka krijuar një radhë tiparesh të përbashkëta edhe në fushën e frazeologjisë e mënyrave shprehjeve idiomatike.

Në të vërtetë, idiomatika popullore e ligjërimeve shqiptare, sidomos në truallin e Maqedonisë, ka shumë elemente të përbashkëta me atë të gjëgjëzave të popujve të Ballkanit. Kontaktet e gjata mijëravjeçare kanë krijuar një fond të përbashkët frazeologjik e idiomatik përafërsisht të ngjashëm ose krejtësisht të ngjashëm. Kështu, prof. Qemali, si një bujk i mirë “e qëron grurin nga egjra” dhe na ofron një fjalor të veçantë e të sistematizuar në shqip e maqedonisht e maqedonisht–shqip, që është lloji i parë në gjuhën shqipe e maqedonase dhe, si tillë, ai na dha një studim me interes të veçantë jo vetëm për albanologjinë, por edhe për ballkanologjinë.

Puna e tij në disa fusha, si ajo e sociolinguistikës, dialektologjisë, studimeve krahasimtare, folkloristikës e leksikologjisë, ku janë mbi 40 tituj e me qindra artikuj shkencorë, të botuar në revistat me prestigjioze ne vend e jashtë, dëshmojnë qartë se ai është një enciklopedi gjuhësore e gjallë. Andaj me të drejtë dr. Jolanda Lilla do të shprehet se “në punën e prof. Qemalit nuk janë mbizotëruese teorizimet laboratorike, por është lënda e gjallë e terrenit dhe e gjuhës aktive. Librat e tij përmbajnë kaq shumë shembuj konkretë nga ligjërimi i përditshëm, sa që të krijohet përfytyrimi se profesori gjatë 24-orëve është në punë me laps e letër në dorë, gjithnjë

vigilent për të dokumentuar gjithçka e gjithkënd që kontribuon në shkatërrimin e gjuhës shqipe” .

Punimet e Dr. Qemal Muratit janë bërë mjete kryesore, ku shkencëtari ose hulumtuesi pa u munduar nëpër bibliotekat e arkivat e ndryshme, por vetëm duke i pasur punimet e këtij shkencëtari arrin ta ketë në dorë: gjuhën shqipe, gjuhën letrare shqipe, gjuhësinë shqiptare, dialektologjinë, frazeologjinë etj., ndërsa trajektorja e këtij gjuhëtari të dërgon drejtpërdrejt të njohesh me përkatësinë e gjuhës shqipe, me tezat për burimin e gjuhës, me shtrirjen e gjuhës shqipe, me argumentet themelore të burimit të gjuhës shqipe, me strukturën dialektore, me pasurinë leksikore, me drejtpërdorimin e shqipes dhe kulturën gjuhësore, me problemet e shqipes standarde, por pa i lënë anësh as problemet që dalin para gjuhës shqipe nga trysia e globalizmit linguistik, e deri të ngritja e ndërgjegjes dhe ndjeshmërisë gjuhësore, ashtu siç ai vet do të shprehet si: “prestigj a krenari kombëtare, sikurse e ndien kështu gjuhën vet çdo popull apo komb i qytetëruar”

Për kontributin madhor të këtij studiuesi të shquar, prof. Rami Memushaj e ka quajtur atë “Gardian i shqipes, i cili bën punën e një agjencie të munguar të këshillimit gjuhësor, apo të sektorit të kulturës së gjuhës, që në fakt duhet të ekzistojë në institutet tona shkencore”. Ndërsa unë, pa hezitim, por me bindje të thellë, vlerësoj se Qemal Murati është një Institut shkencor më vete i albanologjisë.

Prandaj, në mbyllje, dëshiroj t’i uroj me gjithë zemër Qemalit që të rrojë sa më gjatë, por edhe të jetojë sa më shumë.

MIRUSHE HOXHA

Fakulteti i Filologjisë “Bllazhe Koneski” – Shkup

KONTRIBUTI I PROF. QEMAL MURATIT NË FUSHË TË ETIMOLOGJISË: NGA ”VEPRA E HAPUR” DREJT KLASIFIKIMIT TË PËRQASJEVE ARBITRARE

Në paketën e kontributeve të profesor Qemal Muratit në fushë të etimologjisë bën pjesë, ndër të tjera, përkufizimi i përqasjes arbitrare dhe, nga ana tjetër, i përqasjes së mirëfilltë ndaj etimologjive të shqipes. Në këtë trajtim të profesorit, sipas mendimit tonë, shfaqet një dimension i posaçëm, një bazë për të diskutuar rreth klasifikimit të qasjeve arbitrare në fushë të etimologjisë në përgjithësi, jo vetëm në suaza të shqipes. Duke i vënë në dukje karakteristikat e së ashtuquajturës “etimologji patriotike / popullore shqiptare” (dhe jo vetëm shqiptare) përballë “etimologjisë shkencore” (Murati 2012: 236), duke i përpunuar këto dy qasje në hollësi dhe me argumente të sajura me një stil të posaçëm shprehës, ndërmarrjet e kësaj natyre marrin trajtën e një “vepre të hapur”. Si të tilla, “vepra të hapura”, ato lejojnë pjesëmarrjen e lexuesit në përfundimin e mesazheve që i sjell profesori. Diskutimet rreth “etimologjive patriotike / popullore shqiptare” përballë “etimologjive shkencore” zhvillojnë një sfond të qëndrueshëm, nismëtar, i cili zbulon se arbirtare mund të rezultojnë edhe etimologjitë e disa rrymave etimologjike që nuk janë aspak “popullore” apo “patriotike”, por që, përkundrazi, janë shkencore.

Pra, nga njëra anë kemi pseudo-etimologjitë, konkretisht, pseudo-etimologjitë shqiptare, etimologjitë patriotike shqiptare, që janë

paraprakisht arbitrare, të cilat i shqyrton prof. Murati, dhe, nga ana tjetër, atë që e sjell lexuesi duke lexuar për pseudo-etimologjitë paraprakisht arbitrare. Atë që e sjell lexuesi është apo mund të jetë etimologjia rrjedhimisht arbitrare, që nuk është pasojë e përqsjes jo-shkencore ndaj etimologjive të fjalëve, por që është pasojë e apriorizmave të pathyeshme të disa përqsjeve shkencore në fushë të etimologjisë. Për shembull, pasojë e hipotezës së mos-ekzistencës së fonemës $\star a$ proto-indo-evropiane: “proto-indo-evropianishtja nuk kishte fonemë $\star a$ ” (Beekes, 1991: 238), por fonema $\star a$ “(...) u zhvillua nga (kombinimi me) $\star H_2$ në gjuhët e veçanta” (Lubotsky, 1989: 53); prandaj dhe mungon rekonstruimi me laringale i prapashtesave dhe mbaresave proto-indo-evropiane që i përmbajnë fonemat $\star a$ dhe $\star a^-$ (Beekes, ibid.: 238). Si pasojë, nuk janë të rralla rastet kur etimologjia e fjalës, morfemës, apo fonemës, për shembull greke, rezulton domosdoshmërisht arbitrare (krahaso variacionet arbitrare të bashkëtingëlloreve greke në: Beekes, 2014: 5). Atëherë, arbitrare është “etimologjia patriotike / popullore” jo vetëm shqiptare, dhe arbitrare mund të rezultojë edhe një etimologji shkencore, për shembull, etimologjia që ka për bazë mohimin paraprak të ekzistencës së fonemës $\star a$ proto-indo-evropiane. Sëkëndejmi dhe baza për të diskutuar rreth klasifikimit të arbitrarizmave në etimologjitë e fjalëve, morfemave, fonemave, bazë kjo që lind nga mënyra, “vepra e hapur”, në të cilën prof. Murati e trajton problemin në fjalë.

Le të përqëndrohemi fillimisht në definimin e arbitrarizmave paraprake të pseudo-etimologjive (jo vetëm) shqiptare në kontributet e Qemal Muratit.

Sipas Muratit (2012: 235), “në etimologji shpesh bashkëveprojnë dy tendenca kundërshtuese: shpjegimi i prejardhjes së fjalës nëpërmjet

të ashtuquajturës mendje e shëndoshë dhe gjykimit të rreptë shkencor”, ndërkohë që “[q]ëllimi themelor i etimologjisë është gjetja e arketipit, domethënë formës së kryehershme, me mjete të gjuhësisë historike” (Bojadžiev, 1997, cituar në: Murati, ibid.). Sosyr e quan “etimologji popullore” tendencën për të shpjeguar një fjalë të vështirë duke e lidhur atë me diçka të njohur dhe ajo “(...) ka për autorë diletantët – ata me njohuri të cekëta gjuhësore, që nuk e vrasin mendjen fort për ligjet historike të gjuhës, por që mbështeten në përgjasime fonetike të rastit” (Murati, ibid.: 236). Sipas Çabejt, “etimologjia nuk është një me hetimin e një fjale me gjykime arbitrare, me kapërcim nga gjendja e sotme drejtperdrejt te gurra primare e fjalës me kapje pas elementesh të paprekshme. Ajo përfaqshon diçka më tërësore dhe duhet t’u mbahet elementeve që janë të qarta e të sakta” (cituar në: Murati, ibid.). Jokli vë në pah zhvillimet e brendshme të shqipes: “fjala duhet të studiohet në lidhje të shumta, në këndvështrime historike, në marrëdhënie me gjuhë të tjera dhe në lidhje me sendet përkatëse që ato emërtojnë dhe cilësojnë, por në radhë të parë shqipja duhet të kapet si të thuash nga brenda jashtë, mundësitë e shpjegimit të kërkohen më parë në vetë shqipen” (cituar në: Murati, ibid.). Në këtë pikë do të shtonim se një ndër shembujt e ilustrimit të bindjes së Joklit (ibid.) është etimologjia e foljes qep ‘kap me pe, bashkoj, puthis’ sipas profesor Topallit (2017), nga folja kap me ndërrimin e njohur –a– > –e–, që shpesh ka krijuar folje me kuptim të ri, duke u shkapëtur nga paradigma e vjetër. Dhe, vlen gjithashtu të theksojmë se mundësitë e shpjegimit të etimologjive të shqipes në vetë shqipen nënkuptojnë më shumë sesa ‘zhivillime të brendshme të shqipes’ nga një formë në një formë tjetër (siç është rasti i foljes qep < kap); shqipja ka dhe një mundësi tjetër të dokumentuar, megjithëse jo dhe aq të hulumtuar, të shpjegimit të etimologjive të

fjalëve të veta të trashëguara, e për të cilën do të flasim me ndonjë rast tjetër.

Profesor Qemal Murati (2012) tërheq vërejtjen se në kërkimet etimologjike të sotme të shqipes, sidomos në fushën e onomastikës (të gjuhës së emrave të vendeve e të familjeve) “janë përzier e përzihen shpeshherë njerëz që nuk i njohin ligjet dhe rregullsitë e zhvillimit të fonetikës dhe gramtikës historike dhe që nuk i njohin metodat jokliane dhe çabejane. Diletantët (...) i kanë krijuar vetes një fushë të gjerë arbitrariteti përmes së cilës përpiqen ta zbardhin etimonin e një fjale jo si është ajo në të vërtetë, por siç dëshirojnë ata të jetë pas mendjes së tyre (...) ata (...) ngrihen kundër parimit të drejtë shkencor, të disa rrymave linguistike (...)”. Ndërkohë që parimi i parë e i fundit aksiomatik në etimologji është e kundërta e përqasjes arbitrarë: të krahasohen fjalët që janë të krahasueshme midis tyre jo në mënyrë arbitrarë (ibid.).

Ja disa shembuj të konstruksioneve arbitrarë etimologjike, që i numëron prof. Muarati (ibid.: 237–238):

Toponimi Ballkan shpjegohet me fjalët shqipe ballë–kanë, Trepçë me tre, Zagraçan me zagari–qan, Veleshtë me foljen me vjel, Ladorishtë me fjalë–fjalinë La doriu (barrën), Goshincë me fjalën ngushticë, Gostivar me Goca e Tivarit; Sicila me përemrin sicili, secili, Sparta me spartim, spastrim, Prishtinë me prish stinë, Korab me korb. Anash barazimeve toponoimike, disa shembuj tjerë: emri i përveçëm Vladimir thuhet se e ka origjinën nga vëlla–di–mirë, Faraon nga fara jonë, etj.

Këto janë “etimologji kurrfare”, siç i quan profesor Murati, “që komprometojnë në shumë shtypin dhe botimet ku shfaqen” (ibid.: 238). Etimologjitë e tilla janë një “histori gjuhësore e mitizuar”, që

e sajojnë të kundërtën e “historisë gjuhësore shkencore” (ibid., 2015: 24), prandaj dhe janë “gjuhësi shqiptare që ka rënë në një prapambetje të pafalshme” (ibid.: 27).

Të ngjashme janë edhe pseudoetimologjitë sllave, “etimologjite patriotike sllave”, ku “glosa të greqishtes, ilirishtes, trakishtes, pellazgishtes, maqedonishtes josllave etj. të periodës antike e paraantike (...) shpjego[hen] me njete gjuhësore të maqedonishtes së sotme sllave” (ibid.: 239). Për shembull, Ilirida nga maqed. Ilj “sonce” (diell), Ohrid nga ohra “crvenica” (i, e kuq/e) dhe rid (kodër), etj. (ibid.). Gjithashtu, etimologjia e emrit Muhamed shpjegohet me fjalët muha dhe med (mizë njalti). Etimologjitë e këtilla prof. Koneski i quan “etimologji të çuditshme”, prof. Çabeji “etimologji të këqija”, produkte të “linguistikës së keqe” (cituar në Murati, ibid.). Sipas Martine, “linguistika e keqe” është linguistikë që sundohet nga paragjykimet (ibid.). Do të shtojmë, apriorizmat janë gjithashtu paragjykyese.

Bërthama kryesore e shqipes është fondi autokton, pastaj vijnë huazimet (Murati, ibid.). Shqipja është gjuhë e vjetër, por jo gjyshe–stërgjyshe e gjuhëve – na përkujton prof. Murati. Për originën pellazge të shqipes, ndër të tjera, prof. Murati sjell qëndrimin e prof. Xhevat Lloshit: “Prejardhja e shqipes nga pellazgishtja jo vetëm që nuk ka mbështetje mbi ndonjë dëshmi gjuhësore, por edhe po të gjendeshin, do të dilte se është një gjuhë jo–indo–evropiane, rrjedhimisht shqipja nuk do të mbahej si gjuhë indo–evropiane dhe shqiptarët nuk do të ishin autoktonë, por të shpërndarë dhe të përzier me gjithfarë etnish të tjera”.

Dhe, pikërisht termi pellazg, pellazgishte, gjuhë pellazge, është keqpërdorur nga etimologjitë popullore (Murati 2015). Në këtë pikë delikate, për qartësinë e problemit, është e nevojshme të japim

shkurtazi disa sqarime shtesë. Le të sjellim qëndrimin e prof. Muzafer Korkutit (2003). Pellazgjishtja nuk është gjuhë homogjene, ajo ka elemente kryesisht indo-evropiane dhe pjesërisht jo-indo-evropiane. Nuk jemi në gjendje ta braktisim termin pellazg, mirëpo ky term duhet të përdoret me atributin ‘konvencional’. Flasim për termin konvencional pellazg, apo për ‘pellazgjishten konvencionale’:

“(…) bashkësia e madhe kulturore që u formula në fund të eneoloitit, në vendin tonë, në plan gjuhësor ishte indoevropiane” (Korkuti, 2003: 21) (...) termi pellazg që trashëgojmë nga burimet antike dhe që mendojmë se gjen mbështetje pjesërisht nga të dhënat arkeologjike, mund të përdoret në kuptim konvencional, me një përmbajtje dhe domethënie të caktuar. Kështu bashkësia e gjerë kulturore, kultike dhe pjesërisht etno-gjuhësore që u formula gjatë eneolitit në Ballkanin Perëndimor, mund të quet pellazgjike. Në pikëpamje metodike atë që po quajmë pellazg apo pellazgjike, nga përmbajtja nuk janë homogjene e kompakte në shtresëzimin linguistik e kulturor të Evropës Juglindore, por janë diçka heterogjene, me elemente kryesisht indoeuropiane dhe pjesërisht jo indoeuropiane në gjuhë (...). Duke përdorur emrin konvencional pellazg për nënshtresën para ilire, themelore nuk është emri vetë, por evidentimi dhe përcaktimi i rolit që luajti ky substrat etnolinguistik në periudhën e kalimit nga eneoliti në bronz, me fjalë të tjera, të vihet në dukje ajo që ndodhi në planin etnik dhe kulturor të mijëvjeçarit të katërt dhe në fillim të mijëvjeçarit të tretë para erës sonë në Ballkanin perëndimor“ (ibid.: 23).

Apo, siç thekson D. A. Hester (1968: 231), një ndër kritikët më të zëshëm të pellazgjishtes si kompleks i tërë, pellazgët, nga ana gjuhësore, janë një jo-entitet.

Ky sqarim, i cili kërkon elaborim të posaçëm, është i rëndësishëm; sepse, siç thekson prof. Korkuti (ibid.: 11), “[p]arailirët, ilirët dhe arbërit janë tri njeje të zinxhirit të gjenezës së popullit shqiptar, që çdo njëra prej tyre mund dhe duhet trajtuar më vete”, ndërkohë që mbi bazën e dëshmive arkeologjike (ibid.), termi ‘parailirë’ mund të zëvendësohet me termin konvencional “pellazgë?” (ibid.) (ku pikëpyetja tërheq vërejtjen se bëhet fjalë për një term me kuptim konvencional). Më saktësisht, pasqyra kronologjike e përdorimit të emrave parailirë – ilirë – arbër – shqiptarë është kjo: “Parailirë (Pellazgë?)” (Eneoliti – Koha e bakrit dhe koha e bronzit të hershëm, mijëvjeçari i tretë, mijëvjeçari i dytë – mesi i mijëvjeçarit të dytë para erës sonë) – “Paleoilirë” (Koha e bronzit të vonë, shek. XIV–XI para erës sonë) – “Ilirë” (Koha e hekurit, shek. XI–V para erës sonë. Periudha e qytet–shtetit ilir, shek. V–II para erës sonë, periudha e pushtimit romak, shek. II para erës sonë – shek. III i erës sonë. Koha e antikitetit të vonë, shek. IV–VI i erës sonë) – “Arbër” (Koha e mesjetës së hershme, shek. VII–XIII) – “Shqiptarë” (Koha e mesjetës së mesme e vazhdim) (Korkuti, ibid.: 37).

Pra, prejardhja e shqipes nga pellazgjishtja nuk ka mbështetje mbi ndonjë dëshmi gjuhësore – konkludon profesor Lloshi, cituar nga prof. Murati. Të njëjtën e thekson edhe prof. Shaban Demiraj (2008: 51): “barazini pellazgë – shqiptarë nuk është dëshmuar as në pikëpamje gjuhësore, as historike”. Sipas mendimit tonë, ky përfundim është i saktë dhe, si i tillë, i kundërt me “etimologjitë patriotike shqiptare” që synojnë pikërisht ‘barazimin pellazgë – shqiptarë’ në mungesë të argumenteve të njaftueshme linguistike. Mirëpo, problemi është se dëshmi linguistike për prejardhjen e shqipes nga pellazgjishtja mund të rezultojnë, atëherë kur, duke u nisur nga disa qëndrime radikale të studimeve moderne në fushë të

etimologjisë, e mohojmë ekzistencën e fonemës *a para-indo-evropiane; si rrjedhojë, çdo morfemë (proto-)indo-evropiane që e përmban fonemen *a, është huazim i proto-indo-evropianishtes nga ndonjë gjuhë substrate jo-indo-evropiane. Ekziston dallim diametral mes qëndrimit “proto-indo-evropianishtja nuk kishte fonemë *a” (Beekes 1991: 238), dhe qëndrimit tonë se fonema *a proto-indo-evropiane është fonemë e rallë.

Mbërrimë te baza e klasifikimit të arbitrarizmave në fushë të etimologjisë. Si dhe pse mohimi shkencor i ekzistencës së fonemës *a proto-indo-evropiane (krahaso Beekes 2010; 2014; Lubotsky, 1989) rezulton me, në fakt, një dëshmi shkencore linguistike në favor të teorisë së vjetëruar të prof. Milan Budimirit (1937; 1950: 27), sipas të cilit gjuha shqipe është vazhduese e vetme e pellashishtes, termit të saktë të pellazgjishtes (ibid.), do të diskutojmë në ndonjë rast tjetër.

Këtu do ta veçojmë momentin e arbitrarizmit shkencor, që vjen nga po e njëjta rrymë radikale e studimeve moderne etimologjike (kalimi i shek. XX – XXI e vitet në vazhdim), dhe që e mohon ekzistencën e fonemës *a proto-indo-evropiane. Sipas kësaj rryme është përpiluar studimi i Robert Beekes *Pre-Greek. Phonology, morphology, lexicon* (2014) (ed. Stefan Norbruis. Brill *Introductions to Indo-European Languages*. Edited by Alexander Lubotsky and Michel de Vaan, Leiden: Brill). Libri është version i zgjeruar i shpjegimit të para-greqishtes në fjalorin etimologjik të autorit (Beekes 2010), e që ka për qëllim revitalizimin e teorisë së substratit para-grek të greqishtes, rekonstruimin e gjuhës dhe kulturës para-greke që ka mbijetuar në greqishte. Sipas Filip De Decker (2015), aspekti më problematik i studimit Pre-Greek.

Phonology, morphology, lexicon (Beekes, 2014) është arbitrariteti i përfshirë në qëndrimin vijues:

“Është shumë e rëndësishme të theksohet se ne nuk mund të parashikojmë se si një formë para-greke do të shfaqet në greqishte [it is very important to note that we cannot predict how a Pre-Greek form will surface Greek]” (Beekes 2014: 5).

Disa nga veçoritë e greqishtes që supozohet se janë trashëguar nga substrati jo-indoevropian, janë këto: variacioni mes fonemës *m* ose *nd*onjë buzoreje tjetër; variacioni mes formave me zanoret *a* dhe *o*; variacioni mes formave me *s* para ose pas bashkëtingëlloreve (shembujt janë *ps* dhe *sp*, *ks* dhe *sk*), etj. Pastaj, një velare në fillim të fjalës mund të shfaqet ose të mos shfaqet, një dentale në fillim të fjalës mund të shfaqet dhe të mos shfaqet, etj. Ky klasifikim është problematik, sepse lejon pothuajse çdo lloj variacioni, dhe çdo variacion shpjegohet si arbitrar (De Decker, *ibid.*: 8). Shembuj të tjerë të arbitrarizmit të këtillë në po të njëjtin studim janë fjalët në rasën emërore me *-a* të shkurtër, të cilat, sipas Beekes (*ibid.*), janë paraprakisht huazime nga substrati jo-indoevropian. Sipas De Decker (*ibid.*: 10), një *a-* e shkurtër në emërore nuk është paraprakisht huazim nga substrati jo-indoevropian, sepse një *a-* e shkurtër mund të jetë një thirre e gjeneralizuar si emërore sipas ligjit të Kupierit (sipas ligjit të Kupierit, laringalet mund të humben në pauza: meqë thirrora ndiqet nga një pauzë, njëjësi i thirres mund të jetë i shkurtër / *ibid.*/).

Si përfundim, paraprakisht arbitrar janë “etimologjitë popullore” apo “etimologjitë patriotike”, dhe arbitrar mund të rezultojnë edhe etimologjitë shkencore. Kontributet e prof. Qemal Muratit në fushë të etimologjisë arrijnë të veprojnë si një “vepër e hapur” që krijon një bazë të qëndrueshme për të diskutuar rreth klasifikimit të

arbitrarizmave në studimet e etimologjisë, sepse kontributet e profesorit janë bindëse.

Në studimin Sprovë për një fjalor etimologjik të nomenklaturës onomastike (2015) profesor Murati merr në vështrim 93 toponime dhe patronime. Në veprën Albanologjia si detyrë shkencore. Për historinë e gjuhës shqipe dhe mitet e origjinës (2020) profesori sjell 156 toponime dhe patronime. Jo vetëm në këto dy studime, trajtohen leksema të shqipes të cilat janë hetuar më parë nga etimologë të njohur, si Çabej, Majer, Ajeti, Skok, etj., por që prof. Murati i vështorn me foma dhe kuptime të reja. Mes tjerash, trajtohen etimologjitë e fjalëve: badër, badhër; bërthamë (mund të jetë përfituar si një leksikalizim i kompleksit bër- me një zgjerim nominal me -amë dhe me një -th- epentetike); esëll, esull “pa ngrënë mëngjesin” (profesori ofron këtu leksemën ezulli “vend që nuk e zë dielli, pa diell”, me fortim të s-së në zë; esull mund të afrohet edhe me “hesë” me fomantin e vjetër -ll, me kuptim privativ “pa hesë, pa haje, pa ngrënë”); cull-i; çerpe; degame; kalama; ketër, etj.

Leksioni që na e ofron “vepra e hapur” e profesor Qemal Muratit është:

Apriorizmat në fushë të etimologjisë duhet të shmangen. Çdo apriorizëm rezulton me arbitrarizëm. Arbitrarizmat dhe apriorizmat e deformojnë origjinën e gjuhës.

Literatura:

Beekes, Robert (2010). Etymological Dictionary of Greek. Leiden: Brill.

Beekes, Robert (2014). Pre Greek. Phonology, morphology, lexicon (ed. Stefan Norbruis). Brill Introductions to Indo-European Languages. Edited by Alexander Lubotsky and Michel de Vaan, Leiden: Brill.

- Budimir, Milan (1937). "Pelastika 1" *Revue internationale des études balkaniques* 3.6.
- Budimir, Milan (1950). *Grci i Pelasti*. Srpska Akademija Nauka. Posebna Izdanja: Beograd.
- De Decker, Filip (2015). "A New Book on Pre-Greek". *International Journal on Diachronic Linguistics and Linguistic Reconstruction*. Volume 12, pp. 1–21.
- Hester, D. A. (1968). "Recent Developments in Mediterranean "Substrate" Studies". *Minos* 9. Volume 1, pp. 219–235.
- Korkuti, Muzafer (2003). *Parailirët – Ilirët – Arbërit*. Histori e shkurtër. Toena: Tiranë.
- Lubotsky, Alexander (1989). "Against a Proto-Indo-European Phoneme *a", *The New Sound of Indo-European* (ed. Theo Vennemann), pp. 53–66.
- Murati, Qemal (2012). *Hetime e vjelje për gjuhën shqipe*. Instituti Albanologjik: Prishtinë.
- Murati, Qemal (2015). *Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni*. ITShKSh: Shkup.
- Topalli, Kolec (2017). *Fjalori etimologjik i gjuhës shqipe*. Qendra e Studimeve Albanologjike. Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë: Tiranë.

VALBONA TOSKA

Fakulteti i Filologjisë “Bllazhe Koneski” – Shkup

PROFESOR QEMAL MURATI DHE SHQIPJA STANDARDE

Profesor Qemal Murati përfaqëson gjuhëtarin e përkushtuar, që me veprimtarinë e tij kërkimore–shkencore të shtrirë në fusha të ndryshme siç janë gjuha e sotme shqipe, dialektologjia, leksikografia, etimologjia, historia e gjuhës, onomastika, si dhe nënëndisiplina të tjera gjuhësore, pareshtur jep kontribut të madh e të rëndësishëm për linguistikën shqiptare.

Kur kemi parasysh faktin që profesor Qemal Murati ka lindur në Kërçovë të Maqedonisë e Veriut dhe që emri i tij lidhet pothuaj me çdo veprimtari shkencore e kulturore kushtuar gjuhës shqipe që realizohet këtu, është e natyrshme që vendi i tij të përcaktohet mes gjuhëtarëve të këtij shteti. Dhe për të gjithë ne, studiuesit e gjuhës shqipe të Maqedonisë së Veriut, kjo paraqet nder. Por, kur marrim parasysh faktin tjetër, që profesor Murati shkollën e mesme, studimet e larta, ato pasuniversitare dhe doktoratën i ka kryer në Prishtinë dhe që prej vitit 1978 punon e vepron në Kosovë, është po aq e drejtë që ai t'i takojë rrethit të gjuhëtarëve kosovarë. E kur kësaj ia shtojmë faktin se edhe Tirana është qendra tjetër ku profesor Qemal Murati e realizon veprimtarinë e tij shkencore, natyrshëm, si në territorin e vet dhe ku është pranuar po aq natyrshëm si bashkëpunëtor i denjë e i respektuar (është pjesëtar i grupit hartues në realizimin e projektit të Fjalorit të gjuhës shqipe me 100.000 fjalë dhe njësi frazeologjike, projekt i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë 2021–2023), bëhet e vështirë ta

përcaktojmë vendin e tij sa i takon gjuhësisë sonë në përfaqësim në kuptimin e gjeografisë. Kështu ndodh kur bëhet fjalë për emra të shquar që me arritjet e tyre paraqesin vlerë për mbarë kombin. Kurse profesor Qemal Murati me gjithë opusin e gjerë të veprimtarisë së tij shkencore, arsimore e kulturore pa dyshim që është një prej emrave të tillë. Ai ndoshta është një shembull i mirë i një shqiptari, le të themi, të përbashkët, apo thënë sipas idesë së Arbën Xhaferit të prezantuar në skicën e tij për mbrothësinë kombëtare, profesor Qemal Murati është një përfaqësues që plotëson standarde unike kombëtare, bashkërendit kapacitetet tona dhe përfaqëson sinergjinë tonë. Dhe pikërisht mbrothësia e përbashkët është motivi që ndërton qëndrimin e tij për shqipen standarde.

Nocioni gjuhë shqipe përfshin të gjitha realizimet gjuhësore që nga kohërat e lashta e deri më sot në të gjitha trojet ku jetojnë shqiptarët. Ajo realizohet në dialektet e saj, në të folmet e ndryshme gjeografike e shoqërore dhe në gjuhën standarde.

Standardi i shqipes, ashtu si edhe standardet e gjuhëve të tjera, duke u 'shkëputur' nga baza e vet dialektore, bëhet një autonom i gjuhës që zhvillohet sipas ligjeve të veçanta dhe ndërtohet si një instrument mbidialektor i qytetërimit dhe i kulturës në rangun e kombit dhe për këtë fakt, niveli i lartë i njësimin, i homogenizimit paraqet një nga karakteristikat e tij themelore. Për këtë arsye shqipja standarde nuk mund të barazohet me bazën e vet dialektore dhe aq më pak me ligjërimin popullor të përditshëm në përgjithësi.

Standardi i një gjuhe vihet në fokus të kërkimit që motivohet nga arsye praktike dhe teorike. Aspekti praktik lidhet me kulturën e gjuhës dhe me kujdesin për gjuhën, ndërsa aspekti teorik përqendrohet në krijimin e një teorie të përgjithshme të gjuhës

standarde. Koncepti i kulturës së gjuhës i formuar në kuadër të Rrethit Gjuhësor të Pragës, të cilit edhe i atribuohet koncepti i parë sistematik e me baza shkencore për kujdesin ndaj gjuhës⁴⁷, mbetet teori e përkrahur e gjuhës standarde. Në përputhje me këtë qasje, veçantia e gjuhës standarde del nga roli që i është dhënë, përkatësisht nga kërkesat që i janë caktuar asaj dhe jo ligjërimin popullor. Gjuha standarde, theksohet në Tezat e Pragës të vitit 1929, shpreh jetën kulturore dhe të qytetëruar, që do të thotë funksionimin dhe rezultatet e mendimit shkencor, gjegjësisht të atij filozofik–religjioz, shoqëror–politik dhe administrativ–juridik⁴⁸.

Me standardizimin e saj, gjuha shqipe ka arritur një stad të lartë të zhvillimit të vet dhe njëkohësisht edhe realizimin e synimit të pritur për t’u bërë element lidhës i kombit. Përveç autonomisë dhe normëzimit, shqipja standarde karakterizohet edhe nga shumëfunksionaliteti (mundëson shprehjen e të gjitha diturive – stilet e gjuhës), nga stabiliteti hapësinor (mundëson komunikim mes folësve që vijnë nga teritore të ndryshme) dhe nga stabiliteti kohor (mundëson elasticitet – edhe pse pëson ndryshime e ndikime, nuk rrënohet).

Kultura e gjuhës e çdo individ varet nga niveli i njohjes së normës së gjuhës standarde dhe paraqet tërësinë e përpjekjeve të vetëdijshme që bëhen për të respektuar normën e gjuhës standarde në komunikimin publik, të shkruar a të folur, zyrtar a jozyrtar. Në këtë mes kanë rëndësi dy kategori që quhen në sociolinguistikë qëndrimi (qëndrimi i folësit ndaj standardit, e pranon ose nuk e pranon) dhe sjellja (në ç’masë ligjërimi i shkruar e i folur i dikujt

47 Daneš, František: “Sprachkultur”, Soziolinguistik. Zweiter Halbband, ur. U. Ammon & N. Dittmar & K. J. Mattheier, Berlin/New York, 1988, f. 1697-1703.

48 Jedlička, Alois: Zur Rezeption der Prager Schule im Bereich der Standardologie, Wiener slawistischer Almanach, 25/26, 1990, f. 205-215.

është në pajtim me standardin). Zotërimi i gjuhës standarde, formimi i shprehive të përdorimit të vetvetishëm të standardit nuk është proces i lehtë dhe kërkon kohë, kujdes e vëmendje.

Këto janë parimet mbi të cilat ndërtohen qëndrimet dhe orientohet vëmendja dhe kujdesi i veçantë i profesor Qemal Muratit për shqipen standarde. Në bibliografinë shumë të begatë të publikimeve të tij, bie në sy vëllimi i madh i studimeve kushtuar shqipes standarde. Po përmendim disa nga botimet e veçanta: Probleme të gjuhës së sotme dhe historike të shqipes (1994); Drejtpërdorimi i shqipes dhe kultura gjuhësore (1996); Gramatika e gabimeve – Kulla babilonike dhe përzierja e shqipes (2000); Standardi gjuhësor dhe kultura e shprehjes (2004); Gjuha e medieive – Fjalor i gabimeve gjuhësore (2008); Për shqipen standarde – përmasa komunikuese dhe kombëtare (2009); Fjalor i gabimeve gjuhësore – Këshilla për t’u shprehur saktë dhe bukur (2013); Gjuha shqipe në komunikimet publike – Ligjërimi mes zyrtares/ jozyrtares dhe sendërgji për përmbyse standardi e kthim dialekti(2013); Probleme aktuale të gjuhës së sotme shqipe (2014) Për kulturën gjuhësore shqipe (2016); Fjalor i medieive (2018) dhe së fundmi Kulturë e gjuhës dhe kulturë e të shprehurit– Normë dhe praktikë (2021). Brenda artikujvetë këtyre botimeve dallohen qartë aspektet që zgjojnë interesin e profesor Muratit dhe që bëhen tema analize e shqyrtimi. Kështu, profesor Qemal Murati:

– me argumente shkencore mbështet vendimet e Rezolutës së Kongresit të Drejtshkrimit dhe kundërshton çdo përpjekje për rishqyrtim të standardit, sepse: “Rruga e formimit të shqipes së sotme letrare ose standarde nuk është produkt i diktaturës, por është rezultat i zhvillimit të brendshëm të kësaj gjuhe dhe i proceseve shoqërore e kulturore që e kanë përcjellë atë. Edhe sot po të

viheshin themelet e shqipes standarde, prapë baza e saj themelore do të ishte kjo që është.”⁴⁹

– lufton për pastërtinë e shqipes dhe për ruajtjen e saj nga ndikimet e huaja: “Standardi i shqipes së sotme, me ndryshimet e thella shoqërore që kanë ndodhur në këta dhjetëvçarët e fundit, është mjaft i hapur dhe është dinamizuar ndjeshëm, është pasuruar me modele të reja dhe me vlera të reja, por dhe me prurje e akrobacione linguistike me frymë të huaj, prishëse dhe përjashtuese të natyrës së gjuhës sonë.”⁵⁰;

– këshillon si të flasim e të shkruajmë drejt, pasi kultura e gjuhës pasqyron nivelin intelektual dhe nivelin e përparimit: “Krahas qytetërimit kulturor, neve na duhet dhe një qytetërim gjuhësor, sikurse gjithë kombeve të përparuara. Por për qytetërimin tonë gjuhësor duhet të punojmë vetë, nuk është një produkt që mund të na vijë falas nga Evropa”⁵¹;

– shpreh shqetësim për statusin juridik dhe për mungesën e mbrojtjes institucionale në të gjitha vendet ku ajo flitet: “E drejta për gjuhën amtare në përdorim zyrtar hyn në korpusin e të drejtave themelore të njeriut dhe të kolektivitetit.”⁵²

E gjithë veprimtaria e frytshme e profesor Qemal Muratit lidhur me shqipen standarde, flet për angazhimin e tij të madh për ruajtjen, kultivimin dhe zhvillimin e saj. Në kushte kur shqipja standarde

49 Murati, Qemal: Probleme aktuale të gjuhës së sotme shqipe, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2014, f.25

50 Murati, Qemal: Standardi gjuhësor dhe kultura e shprehjes, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2004, f. 55

51 Murati, Qemal: Probleme aktuale të gjuhës së sotme shqipe, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, 2014, f. 39

52 Murati, Qemal: Për shqipen standarde – përmasa komunikuese dhe kombëtare, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2009, f. 11

vazhdon të ketë kontestues, kur mungon përkujdesja e mirëfilltë institucionale dhe kur kulturës së gjuhës i mungon vëmendja e duhur, një figurë me integritet dhe autoritet shkencor siç është profesor Qemal Murati, paraqitet si një mburojë e vërtetë e kësaj vlere kombëtare. Dhe kjo mburojë, duke e çuar përkushtimin për gjuhën shqipe përtej kornizave linguistike dhe që shqipen tonë standarde e mbron me një pasion kaq të madh, në fakt akoma më shumë mbron unitetin tonë kombëtar.

Për të gjitha këto, profesorit tonë të dashur e të nderuar i shprehim mirënjohje dhe falënderime dhe i urojmë jetë të gjatë, shëndet të plotë dhe shumë suksese në veprimtarinë e tij shkencore.

HIDAJETE AZIZI

*Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve
– Shkup*

KONTRIBUTI I PROF. QEMAL MURATIT PËR ONOMASTIKËN SHQIPTARE

Prof. Qemal Murati, me punën e tij madhore e me një veprimtari të begatshme shkencore, mund të thuhet se tanimë është një model prej studiuesi të përkushtuar. Nga këndvështrimi ynë, janë tri pika kryesore që e identifikojnë angazhimin hulumtues-shkencor të prof. Qemal Muratit.

E para: veprimtaria e tij e begatë shkencore, që është kurorëzuar me një numër shumë të madh botimesh brenda të cilave ngërthehen studime albanologjike e ballkanologjike, me një gamë të gjerë tematikash nga fusha e kulturës së gjuhës dhe e onomastikës, leksikologjisë e leksikografisë, dialektologjisë e historisë së gjuhës dhe e marrëdhënieve ndërgjuhësore, si dhe fusha të tjera, ndërlikohet kryekëput me identitetin kombëtar dhe kap dy shtylla themelore që kanë të bëjnë me këtë identitet: gjuhën standarde dhe dëshminimet për autencitetin shqiptar në trojet e tyre etnike.

Në studimet rreth gjuhës dhe kulturës së gjuhës, na shfaqet në cilësinë e një mburoje të çeliktë të gjuhës së njësuar. Ai me të drejtë gjuhën standarde e sheh jo vetëm si një e arritur gjuhësore, por edhe si një vlerë kombëtare e cila, në mungesë të një shteti të përbashkët shqiptar, luan rolin e elementit përbashkues, prandaj, sipas tij, ndërhyrja në standardin e gjuhës do të ishte një mjet për çarjen gjuhësore kombëtare. Qëndrimi i kamotshëm i albanologëve “Një gjuhë – një komb” vjen e bëhet edhe më i perceptueshëm pas

trajttimeve të thella e të shprehura qartë e bukur nga ana e prof. Muratit. Pësia e angazhimit në këtë drejtim shkon edhe në mbrojtjen e gjuhës nga ndikimet e huaja, ndikim ky i theksuar në veçanti të shqiptarët e Maqedonisë së Veriut të cilët janë nën tryshninë e vazhdueshme të gjuhës maqedonase në cilësinë e gjuhës zyrtare. Prof. Murati, duke qenë ithtar i kultivimit të kulturës gjuhësore dhe i të shprehurit bukur, është edhe një kritik i pamëshirshëm i devijimeve që i bëhen gjuhës standarde. Për rrjedhojë, ndihmesa e tij paraqet një interes të shumëfishtë, jo vetëm shkencor e gjuhësor, por edhe kombëtar.

Dëshnimet për autencitetin shqiptar në trojet e tyre etnike i shpalos kryesisht përmes studimeve onomastike. Këtu dua të vë në pah faktin që kur përmendim termin autoktoni, nuk e nënkuptojmë përdorimin e këtij termi të popujt e sotëm të Ballkanit, siç thotë vetë profesori, që ka marrë shpesh një përdorim jolinguistik me përmasa manipulimi groteske, për ta paraqitur veten si më të vjetër në Gadishullin Ballkanik, por një dëshmi mbi këtë autoktoni bazuar në fakte e në njohuri të thella shkencore. E orientuar në këto dy drejtime, veprimtaria hulumtuese shkencore prof. Q. Muratit ka peshë të shënueshme.

E dyta: veprimtaria e tij hulumtuese është themel i punës në Institutin e Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve në Shkup. Sidomos në fillimet e funksionimit të Institutit, atëherë kur Instituti kishte nevojë për një punë këmbëngulëse, ndërkohë që numri i punonjësve që simbolik, prof. Qemal Murati do të bëhet një zë identifikues i këtij instituti. Kujtojmë këtu kontributin e tij si themelues i Konferencës Ndërkombëtare të Ballkanologjisë, botimin e një numri të madh veprash shkencore të tij nën siglën e Institutit, drejtimin e revistës shkencore “Studime albanologjike”

dhe të serisë së botimeve “Dialektologjia shqiptare (Të folmet shqipe të Maqedonisë së Veriut)” dhe projekte të tjera hulumtuese—shkencore të realizuara nën udhëheqjen e tij. Ka qenë fat i mirë i Institutit që ta ketë profesorin në radhët e veta që në themelimin e tij.

E treta: me hulumtimet shkencore për të folmen e Kërçovës me rrethinë, profesori i del zot vendlindjes së tij, ashtu siç i kanë dalë zot edhe shumë figura të tjera të artit e të shkencës. Rikujtojmë këtu faktin që kërkimet e para në fushë të onomastikës i ka nisur pikërisht në fushën e toponimisë të fshatit të tij të lindjes, Tuhin,⁵³ për të vazhduar pastaj dekada me radhë me studime, hulumtime e vlerësime të studimeve të tërthoreve gjithëshiptare e ballkanike.

Prof. Q. Murati në qëmtimet e tij onomastike shprehet se pa onomastikë, pa gjuhën e tokës (emrat e vendeve dhe të personave), nuk ka gjuhësi, nuk ka as dialektologji. Me plot gojën mund të them se është e rëndë pesha e ndihmesës së prof. Qemal Muratit në fushën e onomastikës shqiptare në përgjithësi e të onomastikës së shqiptarëve të Maqedonisë së Veriut në veçanti. S’do mend se arsyet janë të shumta. Disa prej tyre po i parashtroj në vijim.

1. Bën hulumtim sistematik të onomastikës së trojeve shqiptare në Maqedoni dhe jo vetëm. Kjo lëndë hulumtohet në më shumë kontekste, si në atë historik e politik, etnokulturor e gjuhësor, çdoherë duke u mbështetur në një literaturë shumë të pasur të studiuesve seriozë të albanologjisë e ballkanologjisë, vendës e të huaj. Prof. Qemal Murati mbetet një ndër lexuesit më të rregullt të

53 Shih për më tepër artikullin në: Përparimi nr. 3, 1971, f. 251-255 dhe shumë monografi të tjera, si: Kërçova në traditat e saj të vjetra, 1996, Shkup; Këngë të moçme kërçovare, 2000, Tetovë; Kërçova – Hulumtime linguistike, etnografike dhe folklorike, 2008, Shkup etj.

literaturës shkencore dhe shoshitës i vëmendshëm i kësaj literature, gjë që e dëshmojnë citimet e shumta të qëndrimeve të autorëve të panumërt në shkrimet e veta dhe bibliografia tejet e pasur të cilën e shfrytëzon. Hulumtimet e tij kanë një mbështetje të mirë edhe në dokumente arkivore dhe në veçanti në vjeljen e lëndës onomastike në terren nga e cila krijon një gamë të gjerë shembujsh.

2. Kërkimet e profesorit shtrihen në të gjitha fushat e onomastikës: toponimi e antroponimi me nëndegët e tyre, të cilat në aspektin sinkronik e diakronik kundrohen në shumë rrafshe, duke filluar me evidentimin e lëndës onomastike, e për ta ndërlidhur pastaj onomastikën me fushën e etnologjisë, sociolinguistikës, me leksikologjinë e leksikografinë, me historinë e gjuhës e përkimet ndërgjuhësore etj.

3. Plotëson një zbrazëti të dukshme të studimeve onomastike nga autorë shqiptarë në Maqedoninë e Veriut: mungesa e studimeve të bollshme onomastike për viset shqiptare të Maqedonisë s'do mend se ka lënë një golle të dukshme në përgjithësi në fushën e studimeve albanologjike këtu te ne. Përmasa e kulturës materiale e shpirtërore e shqiptarëve në përgjithësi si dhe marrëdhëniet historike–gjuhësore dhe etno–kulturore në të kaluarën janë hulumtuar më shumë nga studiues të huaj, përfshirë këtu edhe autorët sllavë, sesa nga studiues shqiptarë. Kur flasim për mungesën e kërkimeve onomastike në viset shqiptare të Maqedonisë së Veriut, e ndiej të nevojshme t'i rikthehem përvojës sime personale. Në hapat e parë të përgatitjes së tezës së doktoratës, puna e parë që duhej bërë ishte grumbullimi i literaturës shkencore. Pothuajse të gjitha kërkimet rreth literaturës onomastike me autorë shqiptarë të trojeve të Maqedonisë çonin tek emri i autorit Qemal Murati. Më

vonë, pata përpiluar edhe një bibliografi⁵⁴ rreth prurjeve shkencore në këtë fushë nga autorë shqiptarë të këtyre trojeve. Sërish, i njëjti rezultat – që flet për një trashëgimi të varfër në këtë fushë nga autorët shqiptarë. Ja pse prurjet e tij mund të quhen vulë për këtë fushë studimi te shqiptarët e Maqedonisë së Veriut. Në veçanti, botimi i “Fjalorit toponomastik i tërthoreve shqiptare të Maqedonisë” që përfshin jo vetëm makrotoponime e mikrotoponime, por edhe patronime (enra familjesh, lagjesh, ofiqe familjare, mbiemra familjarë), i vetmi i këtij lloji këtu te ne, shënon një gur themeli në këtë fushë. Sigurisht që në këtë drejtim nuk duhet anashkaluar edhe prurjet e autorëve të tjerë shqiptarë, por të gjitha këto, ashtu si edhe prurjet me vlerë të prof. Muratit, janë rezultat i hulumtimeve individuale dhe jo i një pune ekipore institucionale, e cila deri vonë ka qenë edhe e pamundur të realizohej për shkak të mungesës së vetë institucioneve këtu te ne. Në këtë drejtim kujtojmë faktin që Tirana e Prishtina, që moti, përveç tjerash, kanë edhe Seksione të veçanta të onomastikës, Kartoteka dhe Udhëzues për mbledhjen e toponimisë, të cilat mungojnë te ne. Ne çalojmë dukshëm edhe krahas prurjeve institucionale maqedonase për lëndën e onomastikës. Edhe vetë profesori, mbështetur në faktin që toponomastika e trullit shqiptar për shkencën e degëzimeve të ndryshme albanologjike ka një rëndësi të veçantë parësore, thotë që, grumbullimi i lëndës toponomastike e cila rron akoma në gojë të popullit, e paregjistruar, dhe hartimi i një Fjalori toponomastik shqiptar paraqet një detyrë të ngutshme për gjuhësinë shqiptare e për institucionet shkencore, sepse “...me zhvillimet e reja globalizuese rrafshuese edhe kjo pasuri e madhe gjuhe mund të birret, e bashkë me të të zhduken edhe kujtimet, traditat, legjendat,

54 Hidajete Azizi, Gjendja e studimeve onomastike në Maqedoni, Studime albanologjike 13, ITSHKSH, Shkup, 2016, f. 63.

historia etj.”⁵⁵ E në tërë këtë trashëgimi të varfër institucionale, në mungesë të një Fjalori të toponomastikës dhe të një Fjalori etimologjik toponomastik, puna e prof. Muratit ka plotësuar një zbrazëti të madhe e ka zëvendësuar dukshëm rezultatet e prurjeve institucionale këtu te ne.

4. Ka një bagazh të pasur të botimeve që trajtojnë çështje onomastike: ndër to po përmendim vetëm disa vepra studimore e fjalorë, si: Elementet e shqipes në gjuhët sllave jugore, Prishtinë, 1990; Konservacione dhe inovacione gjuhësore në fushë të shqipes, Shkup, 1991; Dëshmime onomastike për autoktoninë e shqiptarëve në trojet etnike të tyre në Maqedoni, Tiranë, 1993; Probleme të gjuhës së sotme dhe historike të shqipes, Shkup, 1994; Kërçova në traditat e saj të vjetra, Shkup, 1996; Fjalor i shqipes truallsore të Maqedonisë, Tetovë, 1998; Shqiptarët dhe Ballkani ilirik në dritën e emrave të vendeve dhe të familjeve, Tetovë, 1999; Bashkëmbarrdhëniet gjuhësore shqiptare–maqedonase, Tetovë, 2007; Fjalor toponomastik i tërthoreve shqiptare të Maqedonisë, Tetovë, 2008; Kërçova – Hulumtime linguistike, etnografike dhe folklorike, Shkup, 2008; Shqiptarët dhe shqipja, në një botë emrash të përveçëm, Prishtinë, 2015; Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga troje e shqipes në Maqedoni, Shkup, 2015; Hulumtime linguistike dhe kulturë–historike në etnoregjonin e Rekës së Epërme, Shkup, 2016; Kërkime miksoglotike në arealet shqipe dhe ballkanike (Si e trajtojmë tjetrin në gjuhë), Prishtinë, 2017; Eksplorime në hapësirat e shqipes të Maqedonisë së Veriut, Prishtinë, 2019; Albanologjia si detyrë shkencore (Për historinë e gjuhës shqipe dhe mitet e origjinës), 2020.

⁵⁵ Qemal Murati, Albanologjia si detyrë shkencore (Për historinë e gjuhës shqipe dhe mitet e origjinës), ITSHKSH, Shkup, 2020, f. 251.

Në të gjitha këto vepra, profesor Murati dëshmon për lashtësinë e pasurisë onomastike të shqiptarëve në gjeografinë ballkanike, dhe në veçanti në hapësirën gjeografike të Maqedonisë së Veriut, përmes konstatimeve se në nomenklaturën shqiptare të trojeve të tyre etnike ndeshen fakte si në vijim: gjurmë që flasin për praninë e elementit shqiptar që nga antika, mesjeta e deri më sot – kujtojmë këtu topikët Shkup, Sharr, Nish, Shtip, Vardar, Dri etj., tanimë të pranuar në dijen e ballkanistikës e më gjerë, të cilat nga aspekti gjuhësor kanë arritur të shpjegohen përmes rregullave fonetike e gramatikore të shqipes; prania e emrit etnik arbën/arbër edhe në shek. III–IV me trajtën e vjetër latine Albano (s), që profesori e sheh si dëshminë e dytë më të rëndësishme, që nga përmendja e parë e këtij emri në shek. II nga ana e Ptolemeut e që plotëson zbrazëtirën kohore të përmendjes së tij prej tetë shekujsh (që nga sh. II–XI), gjë që është përdorur si dëshmi kundër autoktonisë së shqiptarëve në trojet e tyre etnike;⁵⁶ prania e shpeshtë e emrit mesjetar të shqiptarëve me rrënjën –arb, dhe përdorimi i tij gjatë mesjetës në funksion të emrave të vendeve në toponomastikonin e tërthoreve gjeografike të Maqedonisë së Veriut: Arbanashko, Arbanasi, Arbinovë, Arvati etj.⁵⁷ të cilin profesori e shpjegon me trajta të sllavishtes së vjetër (Arbanas, Arbanashko, Arbasanci, Raban), të greqishtes (Arvat) e të arumanishtes (Arbinovë), si dhe në funksion të emrave personalë (në funksion antroponimi dhe patronimi): Arbanas, Arbanash, Arbina, Arnaut, Arnavud, Arnavid e Olbanash etj. – të përdorur në bashkëvjajtje edhe me emra vetjakë shqiptarë dhe me emra sllavë e turk, gjë që, sipas profesorit,

56 Qemal Murati, Shqiptarët dhe Ballkani ilirik në dritën e emrave të vendeve dhe të familjeve, 1999, Tetovë, f. 31.

57 Qemal Murati, Shqiptarët dhe Ballkani ilirik në dritën e emrave të vendeve dhe të familjeve, 1999, Tetovë, f. 33.

“...dëshmon për një shkallë të lartë të sllavizimit të emrave të etnikumit shqiptar si rezultat i trysnive të pushtetit politik e kishtar sllav, dhe për fillimin e turqizimit të këtyre emrave...”;⁵⁸ prania e emrave të moçëm shqiptarë: Bardh, Ukë, Likë, Didë, Dedë e shumë të tjerë, që ruajnë vazhdimësinë e tyre deri në ditë të sotme te mjaft patronime: Bardhi, Bardhet, Dedet, Dedallarët, Liket, Likallarët, Likollarët etj.,⁵⁹ dhe toponime shqiptare në Maqedoninë e Veriut e më gjerë: Bardhovcet, Ukenja, Lika etj.;⁶⁰ krahas elementeve të huaja (greke, romake, sllave, turke, vllehe etj.) që dëshmojnë për bashkëjetesën me popujt e tjerë, edhe prania e toponimeve dhe patronimeve që ruajnë gjurmë të vjetra shqiptare apo janë me burim të padiskutueshëm shqiptar – një pjesë të mirë të tyre (përfshirë këtu edhe trajtat e emrit etnik dhe fjalë shqipe që kanë mbetur si apelativa të fosilizuara)⁶¹ profesori i gjen të pranishëm edhe në nomenklaturën e onomastikës maqedonase respektivisht në gojë të popullatës maqedonase, në cilësinë e albanizmave toponimike: Albince, Arbanasa, Arbasanci, Arbinesh, Arnautica, Arnautska Česma, Bardoec, Bukri, Buzane, Gropa, Gura, Grunishte, Grumazi, Katunište, Kepi Bar, Kodra Fura, Ljumnica, Malesija, Maleševo, Kafa, Kodra, Plaka, Proj Fel, Škamp, Ujica, etj.,⁶² dhe si albanizma patronimike: Arnaudovski, Gegovci, Čupevski, Čunovski, Puleski, Utevski, Besovski, Bujarovski, Bibovci, Buzalko, Lulevski, Malevci, Ukiç, Zotevski etj.⁶³ Me këtë

58 Po aty, f. 56.

59 Qemal Murati, Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni, ITSHKSH, Shkup, 2015, f. 785.

60 Po aty, f. 647.

61 Qemal Murati, Shqiptarët dhe shqipja në një botë emrash të përveçëm, IA, Prishtinë, 2015, f. 293.

62 Qemal Murati, Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni, ITSHKSH, Shkup, 2015, f. 580.

63 Po aty, f. 586.

profesori dëshmon se në rrjedhë të moteve, në rrethana të caktuara historike, onomastika shqiptare ka huazuar dhe është ndikuar nga gjuhët fqinje, megjithatë e ka ruajtur natyrën e saj gramatikore, madje edhe ka dhënë në këto gjuhë.

5. Studimet e tij i përshkon një objektivitet dhe një qasje kritike e polemizuese: prof. Qemal Murati është objektiv edhe atëherë kur i miraton tezat e deritanishme, të cilat në shumë raste edhe i plotëson e i saktëson, por edhe kur i vë në pikëpyetje, duke dhënë prova të reja shkencore origjinale (në veçanti kur në etimologjinë e topikëve të gjeografisë shqiptare, sjell gjetje të reja etimologjike mbi bazë të emrave personale, ndryshe nga studiuesit e tjerë që këto etimologji i shpjegojnë mbi bazë apelativësh), ndërkohë që qasja kritike shkon kryesisht kundrejt atyre që bien në diletantizëm për çështje patriotike dhe bëjnë, siç thotë profesori, “etimologjizime patriotike”. Kundërshton rreptë ata të cilët shqipen e paraqesin si më të moçmen gjuhë, si nënë e gjuhëve, duke i veshur asaj çdo emër vendi, pa kurrfarë baze shkencore, mbështetur në etimologji, siç i quan profesori, “kurrfare”, madje as populllore, si në rastet kur emrin e Gostivarit e lidhin me “Goca e Tivarit”; Zagraçanin me “zagari qan”; Goshincën me “ngushticë” e shumë të tjera.

6. Ka një guxim të pashoq për t’u ballafaquar me autorë sllavë rreth çështjeve onomastike: është kritik në veçanti kundrejt politizimit të skajshëm të onomastikës për interesat e politikës ditore. Duke u mbështetur në interpretime shkencore dhe në dritën e fakteve mbi bazën e gjurmimeve e shpjegimeve të karakterit gjuhësor, historik, dialektor, etimologjik e krahasues, profesori kundërshton qëndrimet e studiuesve sllavë që mohojnë elementin gjuhësor shqiptar në Maqedoninë e Veriut e me këtë edhe autoktoninë e shqiptarëve në këto troje. Duke iu përgjigjur absurditeteve të dijes sllave që

propagandon “shqiptarizimin e vonë të tokave sllavomaqedonase” dhe “asimilimin e sllavëve të krishterë nga ana e shqiptarëve ardhacakë myslimanë në shek. XIX–XX” (që kulmojnë me Enciklopedinë maqedonase, 2009), dhe duke kujtuar, siç thotë profesori, ”maninë” e sllavëve për përkthimin a përshtatjen në gjuhën e tyre të toponimeve joslave dhe censurimin e shtrembërimit e emrave personalë, siç është rasti me pushtetin maqedonas dhe fushatën e sllavizimit të dhunshëm të toponimisë shqiptare me anë të ligjeve (kujtojmë këtu shtrembërimitin e trajtave shqipe të toponimeve Shkup, Tetovë, Kërçovë, Dibër, Ohër etj. me anë të trajtave sllave, si: Skopje, Tetovo, Kiçevo, Debar, Ohrid; Ligjin për ndryshimin e emrit personal (viti 1985) me të cilin u ndaluan për përdorim emrat vetjakë shqiptarë; shtrembërimitin e mbiemrave me anë të prapashitesave sllave etj.) profesori, herë me gjuhën e studiuesve eminentë të ballkanologjisë (Bariç, Tagliavini, Skok, Jireček, Cimohovski etj.), herë me gjuhën e vetë studiuesve sllavë, e herë me gjetjet origjinale, dëshmon, si në vijim: se shqiptarët nuk janë ardhacakë; se në “onomastikonin e Maqedonisë nuk mund të flitet për albanizim të toponimisë maqedonase, por, përkundrazi, për sllavizim të dhunshëm të toponimisë shqiptare.”; 64 se në onomastikën e trullit të Maqedonisë së Veriut nuk mund të jetë i pranishëm vetëm elementi sllav, kur këtu kanë bashkëvepruar gjuhë e kultura të ndryshme që kanë lënë edhe gjurmët e tyre, (duke mohuar pretendimin e T. Stamatoksit i cili 90% të onomastikës në Maqedoninë e Veriut e pandeh të burimit sllav dhe vetëm një ojkonom me burim nga shqipja – Qafa); se te sllavomaqedonasit janë të pranishme elementet toponomastike e patronimike shqiptare; për të arritur në përfundimin se “...shqipja është gjuhë

64 Qemal Murati, Albanologjia si detyrë shkencore, Shkup, 2020, ITSHKSH, f. 118.

thelbësore ballkanike dhe njëra nga gjuhët qendrore në Maqedoni qysh nga antikiteti, e cila ka pasur rolin e vet në substratin e gjuhëve ballkanike dhe në formimin e shumë toponimeve në këto hapësira gjeografike...”⁶⁵.

Punim me shumë vlerë i Q. Muratit është “Hulumtime linguistike dhe kulturë–historike në etnoregjionin e Rekës së Epërme” (2016), në të cilin pasqyrohen një pjesë e madhe e proceseve, që karakterizojnë marrëdhëniet shekullore shqiptare–slavojugore. Autori u është qasur këtyre marrëdhënieve qoftë në planin historik, qoftë në atë të sotëm duke kundërshtuar me argumente ato pikë–panje që i shohin banorët e Rekës së Epërme, veçanërisht ata ortodoksë, si sllavë të shqiptarizuar. Me argumente të shumta e të qëndrueshme historike, gjuhësore, etnogjeografike e folklorike dëshmon të kundërtën, që në këtë krahinë limitrofe ka ndodhur procesi i asimilimit të elementit shqiptar ortodoks në atë maqedonas. Nga dëshmitë e tilla po përmendim vetëm disa: praninë e elementit shqiptar në Rekën e Epërme qysh në shek. XV; praninë e topikëve me etimologji shqiptare: Bibaj, Beliçicë, Duf, Kiçinicë, Vau etj.; 66 emra fisesh a patronimikash me prejardhje shqiptare: Lulexhijet, Bubularët, Puret, Geget, etj.;⁶⁷ prania e emrave vetjakë që i dallon shqiptarët nga elementi etnik i botës sllave: Kitan, Panajot, Lekë, Kolë, Sarand e shumë e shumë argumente të tjera onomastike. Këtyre agumenteve, studiuesi Qemal Murati ua bashkëngjiti edhe ato gjuhësore të kulturës popullore, si: terminologjinë e lidhjeve familjare, terminologjinë religjioze kishtare, traditën etnofolklorike (këngët e lindjes, këngët e dasmave, të

65 Po aty, f. 119.

66 Qemal Murati, Hulumtime linguistike dhe kulturë–historike në etnoregjionin e Rekës së Epërme, ITSHKSH, Shkup, 2016, f. 81.

67 Po aty, f. 83.

kaçakëve, vajtimet etj.) si dhe gjurmë të vjetra pagane të pranishme në nomenklaturën gjeografike shqiptare të Maqedonisë së Veriut. Të gjithë këto argumente, dhe një mal argumentesh të tjera, i shfrytëzon për të kundërshtuar mohimin e elementit shqiptar nga ana e dijes maqedonase dhe pretendimin e tyre për shqiptarizimin e sllavëve, dhe për të vërtetuar sllavizmin e shqiptarëve ortodoksë të kësaj ane, duke vënë në pah edhe dukurinë e shpopullimit në masë të kësaj popullate. Vetë pohimet e popullatës së kësaj ane: “Burrat flasin shqip dhe serbisht, kurse gratë vetëm shqip”; ose “Ne të gjithë e flasin gjuhën shqipe, gjuhën e nënës, por jemi maqedonas” flasin mjaftueshëm për, siç thotë profesori, “një ekzemplar të dhimbshëm asimilimi në elementin sllav”.

Prof. Qemal Murati me gjuhën e shkencës u del përballë të gjithë atyre që shtrembërojnë të vërtetën shkencore dhe, me po këtë gjuhë, jep prova për autoktoninë dhe vazhdimësinë e historisë së shqiptarëve në këto troje.

JOLANDA LILA

*Qendra e Studimeve dhe Publikimeve për Arbëreshët –
Tiranë*

QEMAL MURATI – KY KËRKIMTAR I PANDALSHËM I STUDIMEVE TË SHQIPES

Profesor Qemal Murati është një ndër gjuhëtarët shqiptarë më prodhimtarë të bashkëkohësisë, me mbi 40 libra të botuara në trajtë monografie dhe me dhjetëra vepra të tjera si bashkautor, redaktor apo recensues. I gjithë ky korpus veprash është hartuar brenda një harku kohor 37-vjeçar, gjë që dëshmon se impulsset e tij krijuese nuk kanë qenë me hope (siç ndodh rëndom), por kanë vërshuar si një uragan, duke qëmtuar në qelizë problemet akute të gjuhësisë së sotme, por edhe duke mbrojtur me argumente të forta, të vërtetat shkencore dhe historike mbi gjuhën tonë.

Gjuhëtari Qemal Murati lindi me 6 gusht të vitit 1955 në Tuhin të Kërçovës, por qysh në moshën 14-vjeçare u shkëput nga familja për të sakrifikuar gjithçka për shkollimin dhe thellimin e tij në fushën e dijes. Me një motiv të qartë në jetë dhe me dëshirën e zjarrtë për të qenë “dikushi”, ai spikati në gjimnazin e Prishtinës, por edhe në Fakultetin Filologjik të Universitetit të Prishtinës, posaçërisht në Degën e Gjuhës dhe të Letërsisë Shqipe. Ai dallohej si një student tepër aktiv, novator dhe mendjeqashtë, i cili me vendosmërinë, korrektësinë dhe qëndrimet e veta, impononte respekt për rrethin e studentëve, të pedagogëve dhe më gjerë.

Idealist dhe konsekuent në qëndrimet e veta, njëherësh kokulur e modest, duke dashur punën dhe jo dukjen, ai arriti të ngjitet nëpër shkallët e karrierës, ndonëse ishte në një mjedis jofamiljar, në

kuptimin që nuk ishte vendas, sepse i përkiste shqiptarëve të Maqedonisë. Me formimin e vet kulturor, arriti t'i krijonte bazat në Prishtinë dhe të ndërtonte mjedisin për t'i shpalosur afësitë e veta. Qysh në vitin e fundit të studimeve universitare, përkatësisht më 1978, ai punoi për dy vjet radhazi si lektor dhe redaktor në gazetën e studentëve "Bota e re" dhe më pas, u angazhua si redaktor gjuhësor në Televizionin e Prishtinës. Krahas punës, profesor Qemal Murati kreu edhe studimet pasuniversitare në Universitetin e Prishtinës, duke sjellë risi në një fushë studimore jo fort të rrahur, përmes temës: "Ndikimet reciproke midis shqipes dhe maqedonishtes". Ndërsa në vitin 1989, këtë temë e zgjeroni dhe e rikonceptoi deri në kufij shterues, përmes punimit të doktoraturës: "Sllavizmat në të folmet shqipe të Maqedonisë".

Zhdërvjelltësinë e karakterit të tij, të kultivuar edhe më tepër gjatë përvojës 4-vjeçare në fushën e gazetarisë, e shpalosi edhe në fushën e shkencës. Në vitin 1982 pranohet si bashkëpunëtor shkencor në Institutin Albanologjik të Prishtinës, në Degën e Gjuhësisë. Për shkak të kontributit të tij madhor, në vitin 2003, zgjidhet këshilltar shkencor në këtë Institut (që është i barasvlershëm me titullin profesor ordinar në universitet).

Intuita për të përkapur problemet kryesore dhe më të prekshme të gjuhës, formimi dhe njohja e thellë e problematikave, por edhe stili i qartë, me një gjuhë konkrete e të pangarkuar me terminologji, e bënë veprën e tij që në krye të herës, të qarkullonte gjerësisht jo vetëm në rrethet shkencore, por edhe përtej tyre. Gjithashtu, kryerja e specializimit në Gjuhësi, në Universitetin e Sorbonës, përgjatë viteve 1985–1986, ndikoi jo pak në formimin e tij akademik, duke u manifestuar qartazi edhe në aplikimin e metodologjive bashkëkohore në qasjet e tij studimore.

Pavarësisht se jeta e profesor Qemalit është e ndarë mes Kosovës e Maqedonisë, me profilin e vet studimor, ai ka dëshmuar vazhdimisht se u përket të gjitha trojeve shqiptare, sepse për të “gjuha është atdheu i fundit”. Kjo nënkupton kryefjalën e qëndrimeve të tij shkencore, duke e konsideruar gjuhën një thesar “që shtetet e mbajnë të groposur në banka për të garantuar ekzistencën e tyre”. Kështu, sipas tij, gjuha shqipe standarde është një simbol kombëtar dhe identifikues, ashtu siç janë flamuri, apo himni kombëtar. Në funksion të kësaj fryme përbashkuese, ai ka mbajtur qëndrime të rrepta kundër ndërhyrjes në standardin e gjuhës shqipe, duke e parë si një formë që shpie në çarje gjuhësore dhe kombëtare, ndërkohë që ky është kodi më i lartë komunikativ, i cili lidh të gjithë hapësirën shqipfolëse. Pra, “gjuha është indi koheziv kombëtar”. Me të njëjtën forcë argumentuese, ai mbron edhe çështjen e statusit të shqipes në Maqedoni, ku kjo gjuhë nuk gëzon të njëjtën pozitë me maqedonishten, sa nga mungesa e vullnetit politik të klikës drejtuese, po aq edhe nga shkujdesja e shoqërisë. Në këtë kuadër, ai sjell të dhëna e shifra, të cilat flasin më tepër se fjalët, duke ngritur shqetësimin se “99% e shqiptarëve në Maqedoni flasin gjuhën maqedonase, ndërkohë që as 3% e maqedonasve nuk dinë shqip”. Prestigjin e padrejtë të gjuhës së tjetrit në kurriz të shqipes, gjuhëtari Murati e vëren në të gjithë arealin shqiptar, duke theksuar “pushtetin përbuzës ndaj gjuhës shqipe në Maqedoni, në një kohë kur shqiptarët përbëjnë mbi 25% të popullsisë. Në Mal të Zi, të drejtat e shqiptarëve dhe të ligjërimit të tyre shpesh tejçohen prapa diellit, ndërsa në Preshevë, Medvegje e Bujanovc as që flitet për liri e të drejta të shqiptarëve e të ligjërimit shqip. Përkundër qasjesh të tilla, në Kosovë – ku serbët përbëjnë vetëm 5% të popullsisë – serbishtja është gjuhë zyrtare”. Me të njëjtin pasion mbron edhe ruajtjen e shqipes standarde,

mosbastardimin e saj nga fjalët e strukturat e huaja, por edhe nga format jonormative.

Në veprat e veta, ai paraqitet si një qëmtues i vëmendshëm i ligjërimit publik, në media e më gjerë. Në këto qëmtime nuk janë mbizotëruese teorizimet laboratorike, por është lënda e gjallë e terrenit dhe e gjuhës aktive. Librat e tij përmbajnë kaq shumë shembuj konkretë nga ligjërimi i përditshëm, sa që të krijohet përfytyrimi se profesori gjatë 24-orëve është në punë, me laps e letër në dorë, gjithnjë vigjilent për të dokumentuar gjithçka e gjithkënd që kontribuon në shkatërrimin e gjuhës shqipe. Po me kaq përkushtim, për secilin rast, ai shpjegon në imtësi trajtën normative, të cilën duhet ta përdorim të gjithë. Me të drejtë, profesor Rami Memushaj e ka quajtur “gardian i shqipes, i cili bën punën e një agjencie të munguar të këshillimit gjuhësor, apo të sektorit të kulturës së gjuhës, që në fakt duhet të ekzistojë në institutet tona shkencore”⁶⁸.

Kontributi kryesor në fushën e shkencës

Në kontekstin e konstatimeve përgjithësuese që u thanë më lart, mund të bëjmë një përcaktim më konkret e kategorizues për kontributin e deritanishëm të profesor Qemal Muratit në fushën e shkencës: Së pari, si njohës i thellë i shqipes dhe i disa gjuhëve të huaja, ai me studimet e veta ka hedhur dritë mbi çështje të gjuhësisë krahasuese, veçanërisht mes gjuhëve të Ballkanit, ku ka sqaruar shumë aspekte të ndikimeve ndërkulturore e ndërgjuhësore. Këto çështje janë parë gjithnjë me objektivitet, përtej formulës ballkanike, sipas të cilës “gjuha e tjetrit shihet me racizëm” dhe ku

68 Rami Memushaj, Parathënie e librit: Gjuha shqipe në komunikimet publike, Qemal Murati, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2013, f. 9-17.

“patriotizmi gjuhësor” ia zë frymën argumentit shkencor. Libra të tillë si: “Kërkime miksoqlogjike në arealet shqipe dhe ballkanike” (2017), “Bashkëmarrëdhëniet gjuhësore shqiptare maqedonase” (2007), “Elementet e shqipes në gjuhët sllave jugore” (1990) etj., përbëjnë një kontribut të rëndësishëm në fushën e studimeve albanologjike, por edhe të linguistikës krahasimtare.

Së dyti, në fushën e sociolinguistikës dhe dialektologjisë, ai ka sjellë një kontribut të çmuar për studimin shumëpërmasor të arealit shqipfolës në Maqedoni, duke hulumtuar aspekte të gramatikës, leksikut dhe etnografisë, në përfaqje me të gjithë arealin ballkanik. Sipërmarrje të tilla nënkuptojnë njohjen e thelluar të historisë së gjuhës, e cila shpaloset qartazi në vepra të karakterit onomastik, si: “Dëshmime onomastike për autoktoninë e shqiptarëve në trojet e tyre etnike në Maqedoni” (1993), “Probleme të gjuhës së sotme dhe historike të shqipes” (1994), “Shqiptarët dhe Ballkani ilirik në dritën e emrave dhe të familjeve” (1999), “Shqiptarët dhe shqipja në një botë emrash të përveçëm” (2014), etj.

Së treti, në fushën e folkloristikës, profesor Qemal Murati ka meritën e studiuesit aktiv, i cili ka mbledhur në terren tërësinë e krijimeve artistike, por edhe të zakoneve e të rriteve në krahinën e Kërçovës, por edhe në treva të tjera ku jetojnë shqiptarët në Maqedoni. Vepra të tilla janë: “Kërçova në traditat e saj të vjetra” (1996), “Këngë të moçme kërçovare” (2000), “Lirika gjylvetare e grave” (2001), “Kërçova – hulumtime linguistike, etnografike dhe folklorike” (2008) etj.

Së katërti, në fushën e leksikografisë, ai ka bërë një punë kolosale duke hartuar fjalorë voluminozë në sfera të ndryshme, njëgjuhësh e dygjuhësh, kryesisht të tipit shpjegues. Ndër fjalorët kryesorë të hartuar prej tij janë: “Fjalor i shqipes truallore të Maqedonisë”

(1998), “Fjalori idiomatik shqip–maqedonisht” (2003), “Fjalor i fjalëve të rralla të përdorura në viset shqiptare të Maqedonisë” (2003), “Fjalor i sllavizmave në të folmet shqiptare të Maqedonisë” (2004), “Fjalor toponomastik i tërthoreve shqiptare të Maqedonisë” (2008), “Fjalor i gabimeve gjuhësore – këshilla për t’u shprehur saktë dhe bukur” (2013), “Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni”, “Fjalor i medieeve” dhe së fundi ka përgatitur për shtyp edhe veprën unike “Fjalor leksiko–frazologjik i Kosovës” me mbi 16 mijë zëra, që rrok përmasat e 1140 faqeve. “Ky Fjalor thesar do të jetë vepër tjetër në mbërritjet e gjuhësisë shqiptare dhe do të përbëjë një mjet me rëndësi të veçantë për çdo studiues që merret me fjalën shqipe. Me përparësi do të shfletohet lënda e këtij fjalori sidomos nga leksikologët e dialektologët, po edhe nga ata që merren me hulumtimet për etimologjinë e shqipes dhe për një log edhe më të gjerë njerëzish, veçmas nga arsimtarët e gjuhës shqipe e të letërsisë shqiptare” – siç shprehet recensuesi prof. Gjovalin Shkurtaj.

Gjithashtu, ka bërë gati për shtyp edhe veprën “Kosova në toponime – Kontribut për një fjalor onomastik dhe etimologjik”, prej mbi 1200 faqesh, në të cilën autori Qemal Murati ka evidencuar një korpus të përfillshëm prej rreth 30 mijë topoleksëmash. Ky vëllim nuk paraqet një regjistër të thatë shkencor, por pa dyshim është një studim i thelluar që posedon cilësi shkencore.

Emri i këtij gjuhëtari gjendet edhe si bashkautor dhe recensues në disa fjalorë, ku ndër më kryesoret përmendim: “Fjalor i fjalëve të huaja” (1987), “Fjalori maqedonisht–shqip” (1999), “Fjalori boshnjakisht–shqip” (2008), “Fjalori kroatisht–shqip” (2010), etj.

Së pesti, profesor Qemal Murati është vënë në anën e studiuesve, të cilët kanë mbajtur një qëndrim të prerë për të mos ndërhyrë në

modifikimin e standardit të gjuhës shqipe. Për këtë çështje ai ka bërë jo vetëm hulumtime, por edhe polemika të herëpashershme në shtyp, të cilat më vonë janë përmbledhur edhe në vepra të veçanta, të tilla si: “Gjuha shqipe në komunikimet publike – Ligjërimi mes zyrtares dhe sendërgji për përmbysje standardi e kthim dialekti” (2013), “Për shqipen standarde – përmasa komunikuese dhe kombëtare” (2009), “Standardi gjuhësor dhe kultura e shprehjes” (2004).

Për mbrojtjen dhe ndërgjegjësimin mbi përdorimin e gjuhës shqipe në përgjithësi, ai ka botuar një numër të madh veprash, të cilat përbëjnë një kontribut të vyer në fushën e kulturës gjuhësore. Ndër vepra kryesore në këtë lëmi, përmendim: “Probleme aktuale të gjuhës së sotme shqipe” (2014), “Manual i thënieve për gjuhën” (2011), “Drejt përdorimi i shqipes dhe kultura gjuhësore” (1996), “Kokrra urtësie për gjuhën” (2001).

Së gjashti, kontributi i tij në fushën e shkencës lidhet me përfshirjen në mësimdhënie, ku ka hartuar leksionet për lëndët: “Fonetikë e gjuhës shqipe”, “Dialektologji”, “Histori e gjuhës shqipe”, “Leksikologji e gjuhës shqipe”, lëndë të cilat i ka lekturuar në Universitetin e Tetovës, që prej vitit 1994, kohë kur u themelua ky universitet. Ndërsa në disa universitet private në Prishtinë ka qenë titullar i lëndëve: “Kulturë shkrimi dhe të foluri shqip”, “Shkrim akademik”, “Mediet dhe komunikimi”, “Komunikimi ndërkulturore” dhe “Semiotikë”. Gjatë gjithë karrierës si mësimdhënëse është shquar për qartësinë e koncepteve dhe aftësitë e spikatura pedagogjike.

Së shtati, përveçse si autor tekstesh studimore dhe si mësimdhënëse, ai ka pasur dhe vijon të ketë një veprimtari shumë aktive drejtuese. Përveçse ka organizuar një numër të madh konferencash shkencore,

njëherësh si studiues i zellshëm dhe tepër i gjallë e aktiv, ka drejtuar ndër vite një sërë projektesh akademike, mes tyre projekte që lidhem me hartim fjalorësh, por edhe me drejtimin e disa revistave periodike shkencore, të tilla si: “Gjuha shqipe” dhe “Studime Albanologjike”. Për shumë vjet ka qenë dekan i Fakultetit Filologjik në Universitetin e Tetovës dhe themelues e drejtuesi i parë i Seminarit Ndërkombëtar të Albanologjisë në Universitetin Shtetëror të Tetovës (2007–2010) dhe i “Seminarit Ndërkombëtar të Ballkanologjisë” në Institutin e Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve–Shkup (2018).

Veprimtaria e tij e gjerë akademike është tregues i qartë i dashurisë së madhe që ka për punën ky studiues. Këtë e dëshmon edhe studiuesja Russana Beyleri, profesoreshë në Katedrën e Gjuhësisë në Universitetin e Sofjes, e cila në parathënien e librit “Kërkime miksoqlogjike në arealet shqipe dhe ballkanike” shprehet në këtë mënyrë për gjuhëtarin Qemal Murati: “Shumicën e kohës ai e kalon i përqendruar në tavolinën e punës, i kërrusur para kompjuterit, dhe me siguri nuk i ka mbetur shumë kohë për autoreklamë dhe turizëm shkencor”⁶⁹.

69 Russana Beyleri, Parathënia e librit: Kërkime miksoqlogjike në arealet shqipe dhe ballkanike, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2017.

IDAETE SINANI

*Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve
– Shkup*

**NDIHMESA E PROF. QEMAL MURATIT
PËR LEKSIKOLOGJINË DHE
LEKSIKOGRAFINË SHQIPTARE**

“Njeriun e bëjnë të përjetshëm veprat e tij.” – Sami Frashëri

Emri i prof. Qemal Muratit radhitet sot në mesin e figurave të shquara dhe të rëndësishme të gjuhësisë shqiptare bashkëkohore. Veprimtaria e tij e gjerë, e shtrirë në disa fusha, është një dëshmi e fortë se ai nuk është vetëm një gjuhëtar i përmasave të mëdha produktive, por edhe një studiues me një punë titanike. Prof. Qemal Murati si një figurë e shquar e shkencës, e arsimit dhe e kulturës shqiptare, ka një trashëgimi shkencore të pasur e të shumanshme. Vepra e tij shkencore është sintezë e dijeve të thella e të gjera dhe e përvojës së gjatë në studimin e çështjeve themelore që lidhen me gjuhën shqipe. Ai jo vetëm që e pasuroi albanologjinë, por i çoi më tej arritjet në këtë fushë duke i siguruar asaj vend të merituar edhe në përmasën ndërkombëtare. Puna e tij shkencore në fushën e gjuhësisë shqiptare, me theks të veçantë në leksikologji dhe leksikografi, ka meritën jo vetëm të sistemimit të dijeve të këtyre dy fushave, po edhe të qenët mbështetëse a pikë referimi shumë e rëndësishme për studiuesit e rinj.⁷⁰

70 <http://www.zemrashqiptare.net/news/15163/rp-0/act-print/rf-1/printo.html>
(marrë më 02.02.2022)

Autor i një numri të madh veprash nga fusha e leksikologjisë e leksikografisë, dialektologjisë, historisë së gjuhës, etimologjisë, onomastikës dhe kulturës së gjuhës, prof. Qemal Murati njihet si njëri ndër studiuesit më prodhimtar në qarqet e shkencës në Maqedoninë e Veriut e më tej.

Në Preambulën e Fjalorit të fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni (2015), ai citon linguistin e njohur amerikan Viktor Fridman: “Në asnjë vend tjetër në botë, në një hapësirë aq shumë të vogël, sikurse në Maqedoni, nuk mund të gjesh pasuri të atilla leksikore, nuk mund të shohësh aq shumë kolorite, melodi, kultura të ndryshme, e megjithatë të gërshetuara. Shumëgjuhësia, bukuria, mikpritja tradicionale në shkallë të lartë, miqësia, kuzhina, bukuritë natyrore, kishat, manastiret, xhamitë e vjetëritë nga koha antike dhe ajo osmane... të gjitha këto për një shkencëtar janë pasuri e paçmuar”. Më tej, vazhdon profesori, “E ne nga ana tjetër ankohemi nga të gjitha anët që të folmet tona për çdo ditë po e humbasin pasurinë e tyre leksikore, frazeologjike, emërtimet gjeografike, dhe treten si kripa në ujë, pa lënë gjurmë fare. Dhe për çudi vazhdojmë të jemi indiferentë dhe të mos çajmë kokën aspak për këtë “vdekje të gjuhës” pa e ditur se kjo është edhe vdekje e jona. Vdekje jo vetëm e së shkuarës por dhe e së ardhmes.”⁷¹

Ndjenja e fortë e detyrës së një intelektual, për t'i shërbyer gjuhësisë shqiptare, e nxiti atë dhe e udhëhoqi në rrugën e kërkimit shkencor që nis me hulumtime të ndryshme për të qëmtuar nëpër vendbanime shqiptare fjalë e shprehje popullore, kuptime e përdorime fjalësh të rralla, regjistrimin e kësaj pasurie të çmuar të gjuhës sonë dhe ruajtjen e këtij thesari të çmuar leksikor.

71 Qemal Murati, Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni, ITSHKSH, Shkup, 2015, f. 7.

Puna në rrugën e gjurmimit, mbledhjes, regjistrimit dhe studimit të fjalës shqipe, sigurisht nuk ka qenë aspak e lehtë. Por, formimi i tij arsimor e shkencor, përvoja e gjatë në fushën e leksikologjisë dhe leksikografisë dhe ajo që është më e rëndësishmja, dashuria për gjuhën amtare dhe përgjegjësia për të ruajtur thesaret e saj, krijuan tek ai hulumtuesin, studiuesin dhe botuesin e përkushtuar të fjalës dhe frazeologjisë popullore shqipe.

Me kontributet e tij shumë të çmueshme në gjuhësinë shqiptare, ka dëshmuar prirje dhe aftësi të rrallë për të hetuar e studiuar problemet kyçe në fusha të rëndësishme të djes gjuhësore shqiptare siç janë leksikologjia dhe leksikografia. Falë prodhimit të begatë studimore dhe cilësisë së lartë shkencore, emri i prof. Qemal Muratit arrin që të rreshtohet denjësisht me gjuhëtarët më në zë të albanologjisë shkencore.

Prof. Qemal Murati në veprat e në veprimtarinë e tij shkencore, tregon një vetëdije të lartë prej studiuesi, mendimet e të cilit ndërtohen vetëm mbi argumente shkencore, me çka do të arrijë të lëvizë mendimin shqiptar të kohës për problemet çelës të leksikologjisë e të leksikografisë shqipe duke u bërë autoriteti kryesor në këtë fushë në Maqedoninë e Veriut.

Veprimtaria në fushën leksikore e leksikografike e prof. Qemal Muratit, arriti të sendërtohet me hartimin dhe botimin e një 14 fjalorëve voluminozë në sfera të ndryshme: 1. Fjalor i shqipes truallsore të Maqedonisë (1998), 2. Fjalori idiomatik shqip–maqedonisht (2003), 3. Fjalor i fjalëve të rralla të përdorura në viset shqiptare të Maqedonisë (2003), 4. Fjalor i sllavizmave në të folmet shqiptare të Maqedonisë (2004), 5. Fjalor toponomastik i tërthoreve shqiptare të Maqedonisë (2008), 6. Fjalor i gabimeve gjuhësore – këshilla për t’u shprehur saktë dhe bukur (2013), 7. Fjalor i fjalëve

dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni (2015), 8. Fjalor i medieve (2018), 9. Fjalor i termave dhe nocioneve linguistike (2017), 10. Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve të Kosovës (2018), 11. Fjalor frazeologjik i arealeve shqipe të Maqedonisë së Veriut (2021), 12. Fjalor serbisht–shqip /shqip–serbisht (bashkautor), (2021), 13. Fjalor toponomastik i Kosovës (2022), 14. Fjalor dialektor – me fjalë e shprehje nga arealet shqipe të Kosovës, Maqedonisë së Veriut dhe Malit të Zi (2022). Këta fjalorë i japin një peshë të shënueshme fjaloristikës shqiptare dhe asaj ballkanistike.

Të folmet shqipe, si gurrë e pashtershme e pasurimit të shqipes me lëndë të gjuhës vetjake, kanë qenë objekt edhe i prof. Qemal Muratit, i cili nga kjo fushë do të botonte punimin e parë studimor “E folmja shqipe e rrethinës së Tuhinit të Kërçovës”, “Studime gjuhësore II – Dialektologji”, Prishtinë, 1989. “Regjistrimi i leksikut ndër dialekte e të folme, vjelja e tij nga literatura e botuar janë një ndër punët më të mëdha për t’u kryer” (prof. Idriz Ajeti). Kjo thënie e prof. Ajetit ka qenë moto udhëheqëse dhe një shtysë e mirë, që prof. Murati të gjurmonte thesare të pafundme leksikore e frazeologjike nga treva e vendlindjes së tij – Kërçovës, e më pas t’i zgjeronte dhe thellonte kërkimet e tij edhe në arealet e tjera shqipe të Maqedonisë së Veriut dhe të Kosovës.

Vend të rëndësishëm në veprimtarinë e prof. Qemal Muratit zënë edhe hulumtimet nga fusha e onomastikës, e atje kryesisht të toponimisë së tërthoreve shqiptare të Maqedonisë së Veriut, sepse etnokultura, gjuha dhe historia e kësaj treve shqipfolëse nuk mund të njihen dhe të kuptohen si duhet pa e njohur mirë edhe toponiminë e saj. Sipas profesorit, toponimia paraqet një monument me vlera të veçanta për leksikologjinë onomastike shqiptare, për

albanologjinë dhe për gjuhën shqipe, e posaçërisht edhe për ballkanologjinë.

Fjalori toponomastik i tërthoreve shqiptare të Maqedonisë (2008), plotëson një boshllëk të madh në fushën e onomastikës në përgjithësi dhe toponimisë në veçanti. Kjo vepër me vlera të mëdha shkencore, do të mbetet një arkiv i gjallë ku janë strehuar dhe do të ruhen për t'i shpëtuar bjerrjes shumë topoleksema me vlera të mëdha gjuhësore, etnografike, dhe historike. Kjo vepër e rëndësishme e leksikografisë shqiptare me një korpus të gjerë, (4200 topoleksema), me vlera monumentale linguistike, kulturoro–historike shumë të rëndësishme në kërkimet albanologjike e ballkanologjike, paraqet një dëshmi të fortë në lidhje me autoktoninë e shqiptarëve në këto vise. Lënda e këtillë toponomastike na dëshmon se shqiptarët në Maqedoninë e Veriut nuk janë të djeshëm sikurse janë përpjekur t'i paraqesin kështu onomasticienët maqedonas, sepse vetë emërtesa toponomastike ata i gjen në këto anë shumë kohë para ardhjes së sllavëve.⁷²

Më 1910, në Agimi i Gjytetnëis, Shtjefën Gjeçovi thotë: “Fjalori asht visari i gjuhës, i dijes, i t’nollunave, i vargënnimit e i vjershënnimit”. Më mirë s’ka si përshkruhet: visari i gjuhës. Fjalorët e pasqyrojnë këtë trashëgimi, këtë visar sipas prerjes së tyre e tipave të tyre.⁷³

Për ta ruajtur dhe arkivuar këtë thesar të trashëguar nga të parët tanë, Qemal Murati botoi fjalorët: Fjalor i shqipes truallsore të Maqedonisë dhe Fjalor i fjalëve të rralla të përdorura në viset shqiptare të Maqedonisë. Por, puna e tij më shumë se dyzet vjet

72 Qemal Murati, Fjalor toponomastik i tërthoreve shqiptare të Maqedonisë, Seminari i Albanologjisë, UT, Tetovë, 2008, f. 6.

73 Valter Memisha, “Fjalor me fjalë e shprehje popullore nga e folmja e Ujemujës (Qarku Dibër)” – si gjedhe e punës në leksikografinë dialektore, Studime për leksikon dhe leksikografinë dialektore, Prishtinë, 2020, f. 61.

mbi dialektet shqiptare të Maqedonisë së Veriut, do të pasqyrohet në një fjalor thesar Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni, ku janë të regjistruara mbi 20 mijë leksema, topoleksema e gjerdane fjalësh të urta. Kjo pasuri e madhe leksikore, frazeologjike e toponomastike, është me interes të madh sa për gjuhën shqipe aq edhe për gjuhët tjera të Ballkanit, pasi këtu gjejmë bashkë marrëdhëniet mes gjuhës shqipe me gjuhët tjera në kontakt. Ky fjalor, ka gjithashtu edhe rëndësi teorike e praktike për leksikologjinë, leksikografinë, për dialektologjinë e historinë e gjuhës si dhe për gjuhën e sotme letrare shqipe.

Në lëndën leksikore që ka vjelë profesori, përveç asaj të brumit të shqipes, përfshihet edhe një fjalës jo i pakët me burim nga gjuhët sllave e sidomos nga maqedonishtja.

Prania e elementit sllav në leksikon e kësaj zone shqipfolëse, është një reflektim i më shumë se katërmëdhjetë shekujsh kontakte mes gjuhës shqipe dhe gjuhëve sllave. Duke qenë gjithmonë në marrëdhënie, ato kanë dhënë dhe kanë marrë nga njëra-tjetra.

Pastaj, të jetuarit shumëshekullor në një territor të përbashkët dhe ballafaqimi i drejtpërdrejtë i shqipes me gjuhët sllave për një kohë të gjatë, qoftë në raporte fqinjësore në fillim, por edhe nën rrethana pushtuese më vonë, ka bërë që leksiku i kësaj ane të ketë një aftë sllavizma.

Sllavizmat ishin pjesë e pandashme e leksikut të pothuajse të gjitha krahinave që eci profesori gjatë punës së tij hulumtuese-shkencore. Në këtë fushë, ai do të thellohet edhe më tepër duke marrë gradën e magjistratit me studimin Ndikimet reciproke midis shqipes dhe maqedonishtes, për të vazhduar më tej në studimet e ciklit të tretë ku me temën Sllavizmat në të folmet shqipe të

Maqedonisë, me të cilën mori gradën e doktorit të shkencave filologjike.

Më vonë do të botojë veprën Fjalor i sllavizmave në të folmet shqiptare të Maqedonisë, ku do të përfshijë një numër të madh, mbi 1000 njësi leksikore e topoleksma të regjistruara nga të folmet shqipe të arealit përkatës, qoftë në idiomën folësor, qoftë nga literatura e botuar dialektologjike e leksikografike. 74

Tek elementi i huaj leksikor, “Një nga karakteristikat kryesore të gjuhëve ballkanike është numri i madh i fjalëve me prejardhje turke, persiane dhe arabe. Fjalët orientale në gjuhët ballkanike janë aq të shumta sa kapërcejnë çdo element tjetër” (Petar Skok). Kontaktet e vazhdueshme përmbi pesë shekuj që shqiptarët patën me popujt e tjerë nën Perandorinë osmane, bënë të mundur që gjatë gjithë kësaj periudhe të depërtojnë në gjuhën tonë nga arabishtja, persishtja e turqishtja me qindra fjalë e terma të cilat kanë të bëjnë me kulturën e përgjithshme, kulturën artistike, kulturën materiale, me fenë, jetën shtetërore, onomastikën, me fenomene morfologjike etj., të cilat ruhen edhe në gjuhën letrare shqipe. “Turqizmat në gjuhët ballkanike kanë hyrë deri në palcë, për të cilat edhe nuk kemi sinonime” – thotë leksikografi dhe shkrimtari i njohur boshnjak, Alija Isaković. Një pjesë e këtyre fjalëve, në gjuhën shqipe tashmë konsiderohen pjesë e leksikut të saj.

Për orientalizmat në shqipen e Maqedonisë së Veriut deri më tani nuk është bërë ndonjë studim i veçantë, por në kuadrin e shtjellimit të leksikut të të folmeve të caktuara është bërë fjalë edhe për fjalët e huazuara nga gjuhët orientale. Në bazë të këtyre studimeve, po të krahasojmë sasinë e orientalizmave në shqipen e Maqedonisë së

74 Qemal Murati, Fjalor i sllavizmave në të folmet shqiptare të Maqedonisë, Albas, Tetovë, 2004, f. 6.

Veriut me të folmet tjera shqipe, mund të konstatojmë se numri i fjalëve të huazuara orientale përgjithësisht është më i madh në këto të folme se në të folmet tjera shqipe.⁷⁵

Kjo mund të lidhet me disa faktorë gjuhësorë e jashtëgjuhësor siç janë kontaktet me shqiptarë (familjar) të shpërngulur në Turqi, ruajtja në masë më të madhe të traditave fetare islame, përdorimi i turqishtes si gjuhë e kulturës dhe tregues i një shtrese më të ngritur të shoqërisë etj.

Fjalori i turqizmeve a orientalizmeve të shqipes i prof. Qemal Muratit, paraqet një kontribut modest të tij në mbledhjen dhe inventarizimin e fjalëve me burim nga gjuhët orientale. Siç shprehet edhe profesori: “ka pasur qëllim të bëjë hapin e parë në hartimin e fjalorëve dialektor të turqizmeve, të bëjë vegjën, me shpresë se të tjerët më pastaj do të endin pëlhurën, do të bëjnë fjalorë edhe më të plotë të këtij tipi”.⁷⁶ Ky fjalor me vlera të larta për dialektologjinë, leksikografinë dhe etimologjinë, paraqet edhe një dëshmi të fortë që shpreh nivelin e lartë të shkëmbimeve gjuhësore dhe kulturore ndërmjet shqiptarëve dhe qytetërimit islam.

Përveç kontributit të tij në fushën e leksikut dialektor, prof. Murati me dashuri e pasion do t’i kushtohet edhe fushës së kulturës së gjuhës, e atje ka mbajtur një qëndrim të prerë për mosndërrhyrje arbitrare në modifikimin e standardit të gjuhës shqipe sipas parapëlqimeve krahinore e politike.

Për çështjet e kulturës së gjuhës dhe të standardit të shqipes ai ka bërë shtjellime të gjera e të thella teorike e praktike, por edhe

75 Ajten Qamili, “Shtirja e orientalizmeve në të folmet shqipe në Maqedoni”, Perla gjuhësore, Shkup, 2018, f.130.

76 Qemal Murati, Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni, ITSHKSH, Shkup, 2015, f. 366.

polemika të herëpashershme në shtyp, të cilat janë përmbledhur edhe në vepra të veçanta, të tilla si: Gjuha shqipe në komunikimet publike – Ligjërimi mes zyrtares dhe sendërgji për përmbysje standardi e kthim dialekti, Për shqipen standarde – përmasa komunikuese dhe kombëtare, Standardi gjuhësor dhe kultura e shprehjes, etj. Për mbrojtjen dhe ndërgjegjësimin mbi përdorimin e gjuhës shqipe në përgjithësi, prof. Murati ka botuar një numër të madh veprash, të cilat përbëjnë një kontribut të vyer në fushën e kulturës gjuhësore. Ndër veprat kryesore në këtë lëmi po përmendim: Probleme aktuale të gjuhës së sotme shqipe, Manual i thënieve për gjuhën, Drejtpërdorimi i shqipes dhe kultura gjuhësore, Kokrra urtësie për gjuhën, etj.⁷⁷

Ky “gardian” i gjuhës shqipe, siç e quajnë shumë studiues, në shumë vepra paraqitet edhe si një qëmtnues i vëmendshëm i ligjërimit publik, në media e më gjerë. Do të përmendim me këtë rast edhe fjalorët: Fjalor i gabimeve gjuhësore – këshilla për t’u shprehur saktë dhe bukur, Fjalor i medieve, Fjalor i termave dhe nocioneve linguistike etj.

Vepra e Qemal Muratit si për nga shumëllojshmëria e lëndës ashtu edhe për nga akribia e trajtimit shkencor, zgjon interes dhe paraqet burim të pashtershëm referimi për leksikologët, leksikografët, onomasticienët dhe për studiues të tjerë të degëzimeve albanologjike dhe ballkanologjike.

Dashuria e tij për gjuhën amtare, për ligjërimet e folura në trevën e vet e në treva të ndryshme shqiptare, për bukurinë e për pasurinë e fjalëve e të shprehjeve të mbarë shqipes, e ka bërë prof. Muratin njërin ndër studiuesit më të shquar dhe më prodhimitar të kohës.

77 Jolanda Lila, “Qemal Murati – Misionari i gjuhës shqipe”, Revista Shenja, 94 (2019) : 93-96.

Si një shembull i përkushtimit në shkencat albanologjike, një model domethënës për thellësinë shkencore dhe karakterin kombëtar, për kontributin e tij në fushën e leksikologjisë dhe leksikografisë, ai do të mbetet një nga lëvruetit më kontributdhënës të fushës.

Me këtë rast neve nuk na mbetet gjë tjetër, pos t'i urojmë shëndet të plotë dhe ta falënderojmë profesorin për prurjet që i ka dhënë shkencës shqiptare me shpresë se do të vazhdojë me punë edhe më tutje dhe do ta pasurojë shkencën e gjuhës edhe me studime tjera të rëndësishme.

Literatura e konsultuar:

Murati, Qemal, Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni, ITSHKSH, Shkup, 2015.

Murati, Qemal, Fjalor i fjalëve të rralla të përdorura në viset shqiptare të Maqedonisë, Logos –A, Shkup, 2003

Murati, Qemal, Fjalor i gabimeve gjuhësore – këshilla për t'u shprehur saktë dhe bukur, ITSHKSH, Shkup, 2013.

Murati, Qemal, Fjalor i medieve”, ITSHKSH, Shkup, 2018.

Murati, Qemal, Fjalor i sllavizmave në të folmet shqiptare të Maqedonisë, Albas, 2004.

Murati, Qemal, Fjalor i termave dhe nocioneve linguistike” ITSHKSH, Shkup, 2017.

Murati, Qemal, Fjalor toponomastik i tërthoreve shqiptare të Maqedonisë”, Seminari Ndërkombëtar i Albanologjisë, UT, 2007.

Murati, Qemal, Fjalori idiomatik shqip–maqedonisht, Çabej, Tetovë, 2003

Murati, Qemal, Fjalor i shqipes truallsore të Maqedonisë, Tetovë, 1998.

Murati, Qemal, Hulumtime linguistike dhe kulturo–historike në etnoregjonin e Rekës së Epërme, 2016.

Qamili, Ajten, Perla gjuhësore, Shkup, 2018.

Lila, Jolanda, “Qemal Murati – misionar i gjuhës shqipe”, Revista “Shenja”. 94. Shkurt (2019) : 93–96.

Studime për leksikun dhe leksikografinë dialektore, Prishtinë 2019.

Lidhje interneti:

<http://www.zemrashqiptare.net/news/15163/rp-0/act-print/rf-1/printo.html>

(marrë më 02.02.2022)

http://alpa.mali-it.eu/pub/aktet/vol/vol3/Aktet_Vol_III_Nr_4_pp_522_524.pdf

(marrë më 31.01.2022)

https://unishk.edu.al/fileadmi/user_upload/Doktoraturat/Zeki_Morina.pdf

(marrë më 20.04.2021).

<https://eprints.unite.edu.mk/237/1/7.pdf> (marrë më 04.02.2022)

FJALA FALËNDERUESE E PROF. QEMAL MURATIT

Të nderuar të pranishëm, të dashur miq e kolegë,

Ju falënderoj për nderin që më bëtë personalisht me pjesëmarrjen tuaj në këtë konferencë shkencore në këtë veprimtari përnderuese.

Për organizimin e kësaj konference, i jam thellësisht mirënjohës ITSHKSH, drejtorit Skender Asani dhe kolegut Zeqirija Ibrahim, që e iniciuan dhe e mbështetën këtë konferencë. Këtë nismë, të them të drejtën, unë e pranova pak si me tundim; arsyeja ime tunduese për ceremoni të tilla ishte një lloj frike për të dëgjuar fjalime që bëhen në raste të tilla – kur për kremtarin thuhet fjalë të mëdha e të përzgjedhura. Kam dëgjuar se një perandor, (emri nuk po më kujtohet) e paska ndaluar me ligj që të flitej për të me fjalë lavdëruese në ambiente publike.

Mirënjohja nuk është vetëm virtyti kryesor, por edhe nëna e të gjitha të tjerave – thotë filozofi i urtë i antikitetit Cicero. Prandaj, mirënjohja ime shkon për të gjithë ju sa jeni në këtë sallë.

Kam një detyrë mirënjohjeje zemërore edhe për referuesit, posaçërisht për profesorët dhe miqtë e mi prof. Ali Jashari dhe Rektorin e Universitetit “Fan S. Noli” të Korçës, prof. Dhimitri Bello, i cili më ka nderuar dhe me një “Mirënjohje” nga stafi akademik dhe drejtuesit e këtij Universiteti; për studiuesit nga Tirana, Vlora, Sofja, për vlerësimin e tyre të lartë për veprimtarinë dhe profilin tim shkencor albanologjik. Edhe gjysmën e atyre fjalëve po t’i meritoja, do të isha shumë i nderuar dhe i lumtur.

“Kur njerëzit më kritikojnë, unë e di se si të mbroj veten. Por unë jam i pafuqishëm përballë lëvdatave” – shprehej themeluesit i psikanalizës Zigmund Frojd. Dhe unë sot ndodhem në këtë pozicion kur nuk di si të mbrohem përballë gjithë atyre vlerësimeve kolegjiale e miqësore me të epërme. Për veten time, më pëlqen ta bëj timen atë maksimën latine: “De sibi est tacendum” (Për veten, heshtet).

Por, meqë jam vënë në këtë “siklet”, më lejoni t’i them dy fjalë për veten dhe për projektimet e mia kërkimore–shkencore për gjuhën shqipe.

Korpusi i veprave të mia të hartuara në një lak kohe prej 40 vjetësh, përmban mbi 44 botime me një lëndë të shumëllojshme gjuhësore: për shqipen standarde, për bashkëmarrëdhëniet gjuhësore shqiptare–sllave, për fjalorët dialektorë e krahinorë, dialektologjinë, etimologjinë, onomastikën, etnolinguistikën, folklorin, ballkanistikën, të hulumtuar me përkushtim e me pasion.

Në punën time jam përpjekur që të kem një frymë sa më objektive shkencore. Si moto udhëheqëse, që e përshkon veprën time, kam pasur metodën shkencore të prof. Eqrem Çabejt dhe të Mësuesit tim Idriz Ajeti, që shkenca nuk bëhet me dëshira por me fakte konkrete dhe me interpretime të drejta. Në frymën e Mësuesit tim Ajeti, kam mbajtur qëndrim të palëkundur në fushën e toponimisë, ku kam qortuar përpjekjet arbitrare të qarqeve politike e linguistike serbo–maqedonase në ndryshimin e toponimisë shqiptare me “fytyrë” maqedonase; por gjithashtu kam mbajtur qëndrim edhe kundër përpjekjeve të zelltarëve “patriotë” shqiptarë për “shqipërimin” e toponimeve sllave me “fytyrë” shqiptare, kjo sepse përdorimet e tilla toponomastike në thelb nuk zgjidhin asnjë problem, veçse sjellin ngatërresa të shumta.

Në studimet e mia, unë gjuhën shqipe e kam parë dhe e shoh si të tërë, jo si të pjesshme, me flamurin e kombit e jo me flamurin e krahinës a me flamurin kombëtarist. E folmja krahinore është e bukur, por është e folme, për përdorim lokal, shqipja standarde është vlerë qytetore komunikuese për përdorim mbarëkombëtar. Gjuha standarde, me të drejtë, është krahasuar me standardin në trafik. “Nëse dëshironi të merrni pjesë në trafik, duhet të respektoni rregullat; nëse doni të komunikoni siç duhet, duhet të respektoni normën gramatikore dhe drejtshkrimore të gjuhës.”

Në lëmin e kulturës së gjuhës, në shkrimet e mia i kam mëshuar këtij fakti, që shqipen tonë nuk duhet ta trajtojmë si një “Askujtland” (Tokë e askujt, mera), – siç dhe po e trajtojmë, por duhet ta nderojmë e përpunojmë si një të një kulture moderne. Sot po shohim që intelektualë, studentë, profesorë universiteti, juristë, analistë, anëtarë të Akademisë së Shkencave nuk dinë ta shkruajnë shipen korrekt. Fajet sigurisht nuk i ka drejtshkrimi, por kultura e munguar gjuhësore. Shqipfolësit aq sa i duhet buka, i duhet edhe shqipja standarde. Nuk mund të quhesh intelektual ose institucion me një shqipe drejtshkrimore copë–copë.

Preokupimi im i përhershëm, një pasion i veçantë ka qenë leksikologjia e leksikografia – qëmtimi i visarit popullor, duke e parë si një për të pasuruar dhe intelektualizuar shqipen. Në vjeljet e mia në arealet e shqipes, të kurorëzuara me veprat “Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve nga trojet e shqipes në Maqedoni” (2015), “Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve të Kosovës” (2018), dhe “Fjalor toponomastik i Kosovës” (2021, në procesin e botimit), me një lëndë leksiko–frazologjike e toponimike prej 70 mijë leksemash, mund të lexohet se fjalori popullor përmban shumë gurë të çmuar, një thesar të mrekullueshëm për të gjithë ata që nuk duan të jenë të

kënaqur me monotoninë e gjuhës gri. Dhe mund të arrihet në këtë konstante të qëndrueshme, se gjuha jonë e bukur me pasurinë e saj, pa anë e pa fund, është baras me gjuhët e tjera ballkanike dhe evropiane, ndoshta më e pasur se disa nga ato. Fjala shqipe në komunikimet publike duhet të ketë kryet e vendit, jo për arsye nacionaliste a kombëtariste, por sepse atë e kupton gjithkush, fjalën e huaj pakkush. “Fjala shqipe është si ai gruri që lëshon filiza, kurse fjala e huaj është shterpë” (E. Lafe).

Për Fjalorin thesaurus të Kosovës, me pasuri leksikore e frazeologjike të pafundme, – me këtë rast po e lë pak anash modestinë time, – prof. Nexhip Mërkuri, i cili na ka nderuar edhe me praninë e tij këtu, më shprehte këtë konsideratë: “Shfletova veprën Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve të Kosovës. Janë të rralla vepra të tilla dhe me ato përmasa. Ndoshta titulli “Akademik” do të ishte pak për atë punë, pasuri që i vihet kombit në dispozicion për vite e vite”.

Ç’është e vërteta, Instituti Albanologjik dhe ITSHKSH më kanë kandiduar disa herë radhazi për anëtar të Akademisë së Shkencave dhe të Arteve të Kosovës (ASHAK) dhe të Akademisë Maqedonase të Shkencave dhe të Arteve (MANU), porse këto “Pandora Akademi” janë treguar të shurdhra: kanë denjuar (begenisur) të zgjedhin kandidatë mediokër me 1 vepër, por jo kandidat me 40 vepra. Siç dihet botërisht, ASHAK-u është “tokë e xanun” për semianalfabetë të tarafeve politike–partiake, MANU ka mbetur në vitin kur edhe është krijuar (1967) – jeton akoma në tregues e parametra mesjetarë, ndaj mospranimi në këto “Akademi” të spërkatjeve politike dhe të talljeve shkencore, singerisht edhe më ka nderuar. “Koha kur rrojmë është koha e reklamës, dhe nuk duhet të çuditemi kur shohim mediokritetet e vendit tonë të hidhen përpara, dhe përpara, dhe përpara, duke mos bërë vënd përveç për

shokë në shkallë (të caktuar) mendore të tyre” – thoshte aristokrati i mendimit Faik Konica këtu e 100 vjet më parë, por vjen sikur ta kishte thënë sot. U shtyva pak në këtë çështje, thjesht jo për veten time, por për treguar degradimin dhe mjerimin e shoqërisë sonë dhe të botës “akademike” sot, me etikë përtoke.

Në fushën e kulturës së gjuhës, në punimet e mia kam bërë përpjekje t’i grish shqipfolësit të ligjërojnë sa më shqip, të përdorin sa më tepër ndërtime sipas gjedheve popullore, por pa rënë aspak në purizëm. “Asnjë purizëm i tepruar, asnjë ksenofili e tepërt” – thoshte gjuhëtari ynë i shquar prof. Aleksandër Xhuvani. Kam bërë përpjekje të vazhdueshme për mbrojtjen e shqipes standarde nga ndikimet e huaja dhe nga mendësitë tona antistandardiste për të kontestuar gjithçka e për të nisur gjithnjë nga e para.

Unë nuk di se në ç’përpjesëtim janë përpjekjet e mia me rezultatet që kam arritur. Por e di që gjuhës shqipe ia kam kushtuar gjithë qenien time, gjithë përkushtimin e plotë.

Si pjesë e këtij Instituti që jam prej themelimit për gati 15 vjet, ku besoj se mund të kem kontribuar diçka, do të vazhdoj edhe në të ardhmen të jem pjesë e projekteve shkencore, siç është dhe “Të folmet shqipe të Maqedonisë së Veriut”, si bartës i këtij projekti, që është parashikuar të dalë në 5 vëllime.

Në fund, edhe njëherë: ju faleminderit të gjithëve për këtë nderim që më keni bërë!

ALBUM

Pamje nga konferenca

Mirënjohje për prof. Qemal Muratin nga ITShKSh–Shkup

*Mirënjohje për prof. Qemal Muratin nga
Universiteti “Fan S. Noli” – Korçë*

Dhurata për prof. Muratin nga ITShKSh dhe Agjencia për Zbatimin e Gjuhës Shqipe

Pjesëmarrësit e konferencës

Fjalë falënderimi nga prof. Qemal Murati

INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E
KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP

SCUPI, vëllimi 35 – 2022

“Kontributi i prof. Qemal Muratit për gjuhësinë shqiptare”

Kryeredaktore: Hidajete Azizi

Përgjegjës i botimit: Sevdail Demiri

Redaktor teknik: Naser Fera

Shtypi: DataPons – Shkup

Rr. 1550, nr. 52, Vizbeg

Tirazhi: 500 copë

*Ky edicion i SCUPI-t botohet me vendimin e Këshillit të
ITSHKSH–Shkup, nr. 0201-109/4, të datës 24.01.2022, si pjesë e
programit të punës së Institutit për vitin 2022.*

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски",
Скопје

811.18:929Мурати, К.(062)

KONTRIBUTI i prof. Qemal Muratit për gjuhësinë shqiptare :
konferencë shkencore – 4 nëntor 2021 / [kryeredaktor Hidajete Azizi]. -
Shkup : Instituti i trashëgimisë shpirtërore e kulturore të shqiptarëve,
2022. - 252 стр. : илустр. ; 21 см. - (Biblioteka Scupi ; v. 35)

Фусноти кон текстот
ISBN 978-608-4897-56-9

а) Мурати, Кемал, 1955- -- Албанска лингвистика

COBISS.MK-ID 57375749